

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
REGIONŲ PLĖTROS INSTITUTAS**

LAURA LUKOŠEVIČIŪTĖ

Magistrantūros studijų programa *Istorija ir politika*

**TAUTINIAI SANTYKIAI GIEDRAIČIŲ DEKANATE XIX A.–II P. 1914 M.:
JONIŠKIO IR INTURKĖS PARAPIJŲ ATVEJIS**

Magistro baigiamasis darbas

Mokslinis vadovas prof. dr. Rita Regina Trimonienė

Darbas originalus – Laura Lukoševičiūtė (.....)

Šiauliai

2020

Turinys

ĮVADAS	3
I. NACIONALIZMAS IR TAUTINIS IDENTITETAS	9
1. Nacionalizmo samprata	9
2. Nacionalizmo teorijos	10
2.1. Primordialistinis požiūris	10
2.2. Modernistinis požiūris	12
3. Nacionaliniai judėjimai tautų kūrimo procese	17
4. Tautinis identitetas ir kalba	22
II. TAUTINĖ GYVENTOJŲ SUDĖTIS JONIŠKIO IR INTURKĖS PARAPIJOSE 1864–1914 M.	25
III. JONIŠKIO IR INTURKĖS PARAPIJŲ DVASININKŲ ETNINĖS NUOSTATOS	30
1. Studijos kunigų seminarijoje ir jų įtaka tautiniam susipratimui	30
2. Jonišio dvasininkai ir jų etninės nuostatos	33
3. Inturkės dvasininkai ir jų etninės nuostatos	38
IV. LIETUVIŲ IR LENKŲ TAUTINĖS-RELIGINĖS ASPIRACIJOS	43
V. TAUTINIŲ SANTYKIŲ ATGARSIAI XX A. PRADŽIOS SPAUDOJE	52
IŠVADOS	66
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	69
SANTRAUKA	72
SUMMARY	74

ĮVADAS

Temos aptarimas. XIX – XX a. vyko sudėtingas ir prieštaringas modernios lietuvių tautos formavimosi procesas, kurį lydėjo sociokultūriniai ir politiniai to meto visuomenės socialinių struktūrų kaitos ypatumai, nulėmę tam tikrą visuomenės susipriešinimą. Visuomenė keitėsi iš tradicinės luominės į tautinę pilietinę, o čia nemažą vaidmenį vaidino pasaulietinių bei dvasinių struktūrų kaita, jų veiksmų apibūdinimas, įvairių etninių bendruomenių padėtis, interesai, mentalitetas.¹

Carinės Rusijos politika ir katalikų teisių ribojimas turėjo nemažą įtaką Katalikų bažnyčiai. Vyskupijos valdytojams iškilo klausimas, ar palaikyti sustiprėjusias multietnines katalikų bendruomenes, plėtojant tradiciškai religinėje praktikoje įsigalėjusios lenkų kalbos funkcijas, ar toleruoti „liaudies“ tautų kalbas. Vis dėl to prioritetas buvo teikiamas Bažnyčios polonizacijai kaip jos vienybės garantui ir tik silpnėjant politinio lojalumo ir tautiškumo sąsajoms bei yrant visuomenės luominei struktūrai, buvo pradėta ieškoti Bažnyčios atramos ir atkreiptas dėmesys į liaudies etnosus vartojant vietos gyventojų gimtąsias kalbas.² Katalikų tarpusavio tautinių santykių pobūdį ir raidą galima atskleisti per pridėtinių maldų, religinės praktikos ir namų bei kaimo bendruomenės bendravimo kalbų koreliaciją.³

XIX a. pabaigoje Vilniaus vyskupija apėmė Vilniaus ir Gardino gubernijų teritorijas. Dėl geografinės padėties ir mišrios tautinės gyventojų sudėties joje vyko sudėtingi procesai. Suaktyvėjus lietuvių tautiniam sąjūdžiui, lenkų politinės jėgos nenorėjo pripažinti kitų tautų teisių, Katalikų bažnyčią buvo siekiama pajungti politiniams siekiams.⁴ Katalikų sudėtis Vilniaus vyskupijoje buvo daugiatautė. Kunigų socialinė kilmė, tautybė ir kalbų mokėjimas ne visada atitiko jų parapijų katalikų lūkesčius, dėl ko kildavo nemažai nesutarimų ir tautinių konfliktų.

Istoriografija ir šaltiniai. Analizuojant nacionalizmo sampratą ir teorijas, buvo remiamasi Adam Smith, Ernest Gellner, Joseph R. Llobera⁵ darbais. A. Smith išsamiai apžvelgia įvairias nacionalizmo teorijas knygose *Nacionalizmas ir modernizmas: Kritinė apžvalga šiuolaikinių tautų ir*

¹ Bairašauskaitė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011. P. 8.

² Merkys, Vytautas. Lietuvių katalikų mokslo akademija Vilniaus vyskupijos valdytojais – Rusijos politikos įkaitai (1798 – 1918 m.). *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 27. Vilnius, 2005. P. 103.

³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798 – 1918 m.* Vilnius, 2006. P. 11.

⁴ Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 1995. P. 113.

⁵ Josep, R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

nacionalizmo teorijų,⁶ *Nacionalizmas–teorija, ideologija, istorija*,⁷ *Tautų mitai ir atmintis*,⁸ *Nacionalizmas XX amžiuje*.⁹ Tautos ir nacionalizmo klausimus industrinės visuomenės ir kultūros bei politikos kontekste analizavo Ernest Gellner,¹⁰ autorius aptarė tautos ir valstybės sąvokas, pateikė nacionalizmo tipologiją, atskleidamas nacionalizmo ir ideologijos ryšius, lygindamas agrarines ir industrines visuomenes. Miroslav Hroch¹¹ tyrė tautinių sąjūdžių ir mažų tautų istoriją, pažvelgė į tautų formavimosi procesą per etnines bendruomenes. Benedict Anderson savo knygoje *Įsivaizduojamos bendruomenės*¹² aptarė nacionalizmo sampratą ir jo formavimosi procesus, apžvelgė tautinės tapatybės suvokimo klausimą, bei skyrė dėmesio kalbos ir spaudos vaidmeniui nacionaliniuose sąjūdžiuose. Anthony Giddens¹³ apžvelgė modernybės ir asmens tapatumo sąsajas, taip pat akcentavo spaudos įtaką asmens tapatumo formavimosi procese.

Išsamus socialinės ir politinės Lietuvos istorijos XIX a. II pusėje – XX a. I pusėje tyrimas paskelbtas akademinėje sintezėje,¹⁴ kurioje Tamara Bairašauskaitė apibendrina statistinius duomenis apie Vilniaus vyskupijos sudėtį. Religinę ir etninę Lietuvos gyventojų struktūrą čia aprašė Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys pateikė XIX a. Katalikų bažnyčios charakteristiką. Henryka Ilgievič¹⁵ aprašė Vilniaus lietuvių ir lenkų siekius išsaugoti savo tautinį tapatumą carinės Rusijos priespaudoje.

Magistriniame darbe tiriamos Joniškio ir Inturkės parapijos priklausė Giedraičių dekanatui, Vilniaus vyskupijai. Literatūra apie šią vyskupiją gana gausi. Nemažai naudingos informacijos apie tautinius santykius vyskupijoje teikia Vytauto Merkio monografija.¹⁶ Knygoje istorikas analizavo Vilniaus vyskupijos tautinės sudėties raidą, lietuvių katalikų padėtį, vyskupijos dvasininkų veiklą, išryškino katalikų tautinės asimiliacijos modelius, atskleidė daugialypės etniškumo, tautiškumo ir katalikybės sąsajas. Rytų Lietuvos lenkinimą per bažnyčias ir lietuvių sąjūdį Vilniaus vyskupijoje bažnyčiose aprašė E. Vidmantas.¹⁷ Istorikas taip pat pateikė informacijos apie Vilniaus seminariją ir jos klierikus. Autorius aprašė lietuvių kalbos padėtį Vilniaus vyskupijos bažnyčiose, religinę tautinę lietuvių veiklą. Juozas Stakauskas¹⁸ aprašė Vilniaus seminarijos klierikų veiklą ir darbus lietuvių

⁶ Смит, Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004.

⁷ Smith, Anthony. *Nationalism – Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2010.

⁸ Smith, Anthony. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999.

⁹ Smith, Anthony. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994.

¹⁰ Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.

¹¹ Hroch, Miroslav. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012.

¹² Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

¹³ Giddens, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 2000.

¹⁴ Bairašauskaitė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.

¹⁵ Ilgievič, Henryka. *Vilniaus draugijų steigimo ir veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje istorinės sąlygos*.

Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. gegužės 14 d.] <http://www.sovijus.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/Ilgievic-knyga-1-344_12-16.pdf>.

¹⁶ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius, 2006.

¹⁷ Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 1995.

¹⁸ Stakauskas, Juozapas. „Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje“. *Mūsų praeitis*. Nr. 2 (1992).

sąjūdžio metu.¹⁹ Benjaminas Kaluškevičius ir Kazys Misius bibliografiniame žinyne pateikė pagrindinius biografijos faktus asmenų, kurie organizavo, gabenė ir platino nelegalią lietuvišką spaudą, kunigus, dalyvavusius lietuvių tautiniame sąjūdyje.²⁰ Apie atskirus knygnešius, kunigus, bažnyčias ir Katalikų bažnyčios politiką XIX a. pab. – XX a. I pusėje informacijos suteikia enciklopediniai leidiniai „Lietuvos bažnyčios“.²¹ Kazys Misius ir Romualda Šinkūnas „Katalikų bažnyčios žinyne“ pateikė duomenų apie Vilniaus vyskupijoje Katalikų bažnyčiose vartojamas kalbas.²² Atskiras kunigų biografijas, tarp kurių dalis buvę Jonišio ir Inturkės dvasininkai, pateikia Stanislovas Kiškis, surinkęs ir aprašęs Kaišiadorių vyskupijos kunigus.²³ Kęstutis Raškauskas²⁴ aprašė lietuvių tautinei ideologijai pritariančių Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų veiklą. Jo straipsnyje galima rasti informaciją ir apie Jonišio bei Inturkės parapijos dvasininkus. Anonimu pasivadinę asmuo apžvelgė lietuvių kalbos padėtį Vilniaus gubernijoje.²⁵ Viktoro Alekno monografija²⁶ teikia informacijos apie kunigo Alfonso Petrulio veiklą, tačiau platesnė informacija apie A. Petrulio kunigavimo metus Jonišio parapijoje nėra aprašyta.

Duomenų apie Jonišio parapiją rasta Molėtų rajono centrinėje bibliotekoje kraštotyros skyriuje, o Jonišio bibliotekoje saugoma mašinraščio kopija, užrašyta istoriko Rimvydo Laužiko.²⁷ Istorikas aprašė Jonišio parapijos istoriją: surinko duomenis apie Jonišio parapijos dvasininkus, išsamiai nagrinėjo Jonišio bylos eigą.

Šaltiniai. Tautinių santykių atgarsiai atsispindi XIX a. II pusės lietuviškoje ir lenkiškoje spaudoje, kuri pateikia žinių apie vykusius tautinius konfliktus atskirose Lietuvos vietovėse. Tautiniai nesutarimai ir konfliktai konkrečiose parapijose daugiausiai atsispindi tokiuose laikraščiuose: lenkų tautinei ideologijai lojaliuose laikraščiuose „Kurjer Wileński“, „Kurjer Litewski“, „Goniec Wileński“, „Dziennik Wileński“, lietuvių tautinės krypties laikraštyje „Viltis“, leistame nuo 1907 iki 1913 m. Laikraščio steigėjai buvo Antanas Smetona, Juozas Tumas Vaižgantas. Katalikiškos pakraipos laikraštis „Tėvynės sargas“, leistas Tilžėje, taip pat skyrė dėmesio parapijose vykstantiems tautiniams santykiams. Tautinio atgimimo idėjas bei lietuvių nacionalinę savimonę puoselėjo ir pirmieji lietuviški laikraščiai „Aušra“ ir „Varpas“. Šie laikraščiai skleidė lietuvių tautos savarankiškumą,

¹⁹ Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003. P. 102–127.

²⁰ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864 – 1904*. Vilnius, 2004.

²¹ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1, 2, 3, 4, 5. Chicago, Illinois, 1980.

²² Misius, Kazys ir Šinkūnas, Romualdas. *Lietuvos Katalikų bažnyčios žinynas*. Vilnius, 1993. P. 22.

²³ Kiškis Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996.

²⁴ Raškauskas, Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis, 2008*. Vilnius 2009. T. 1. P. 73–98.

²⁵ Anonim. Obszar języka litewskiego w guberni Wileńskiej, *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne* P. 12–13, 18, 22. Prieiga internete: [žiūrėta 2019 m. lapkričio 10d.] <<https://books.google.lt/books?id=J08-AAAAYAAJ&pg=RA5-PA3&lpg=RA5-PA3&dq=anonim,+obszar+jezyka+litewskiego+w+gubernii+Wile%C5%84skiej&source=bl&ots=rWpgrl1p5w&sig=ACfU3U1v4zJdRzXSatBS1pwbbk4f5i5bAA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwi5k67CxOvjAhVcw8QBZH3DvMQ6AEwBHoECAgQAQ#v=onepage&q=Janiszki&f=false>>

²⁶ Alekna, Viktoras. *Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrulis*. Vilnius: Voruta, 1996.

²⁷ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995.

smerkė lietuvių sulenkėjimą, informavo apie įvykius iš įvairių Lietuvos kampelių. Abu laikraščiai buvo leidžiami Tilžėje ir Ragainėje: „Aušra“ – nuo 1883 m. iki 1886 m., „Varpas“ – nuo 1889 m. iki 1906 m.

Analizuota 1864 – 1918 m. lietuviška ir lenkiška spauda padėjo apžvelgti tautinių santykių ypatumus, susidaryti vaizdinius apie tuo metu vyraujančias nuotaikas vietos bendruomenėse, tautinių konfliktų įtaką ir kunigų, bajorų, inteligentijos agitacijos vaidmenį formuojant lietuvių tautinę savimone.

Medžiagą papildė Lietuvos Mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekoje (fondai 318, 255) saugomo Vilniaus arkivyskupijos kurijos fondo medžiaga ir Lietuvos istorijos centriniame archyve (fondai 694, 419, 446,) saugomi, vyskupijos administracijos sukaupti dokumentai. Vyskupijos administratorių raštai, dekanų, kunigų pranešimai, parapijiečių prašymai ir skundai teikia informacijos apie parapijų tautinę sudėtį, parapijiečių konfliktus. Patikslinti dvasininkų biografinius faktus leido kunigų tarnybinėse anketose nurodomi pagrindiniai jų biografijos faktai.

Internetiniai šaltiniai taip pat papildė duomenis apie kunigus,²⁸ parašyti straipsniai apie dvasininkus atskleidžia jų biografijos faktus ir veiklą.

Tyrimo problema. XX a. II pusėje – XXI a. globalizacija paskatino didelę gyventojų migraciją, ir valstybės tapo daugianacionalinės ir daugiakultūrinės, tačiau vis dažniau kyla nacionalistiniai konfliktai, reiškiamas nepasitenkinimas tautiniu pagrindu. Dėl to atsigręžti į nacionalinio tapatumo išlaikymo problemą nuo modernios tautos ištakų iki dabar tampa vėl aktualu. XIX a. ir XX a. pab. Vidurio ir Rytų Europoje vykę nacionaliniai sąjūdžiai susilaukė didelio istorikų, politologų ir sociologų dėmesio. Atkreiptas dėmesys, kad nedominuojančių tautinių grupių nacionalizmas dažnai buvo etnolingvistinio pobūdžio, o pagrindinis priklausymo tautai požymis buvo kalba. Benedict Anderson savo darbuose akcentavo knygos ir spaudos vaidmenį tautiniuose sąjūdžiuose. Mirosław Hroch, analizuodamas tautinius sąjūdžius, pabrėžė svarbų inteligentijos vaidmenį. Istorikas analizavo, kokie sluoksniai ir socialinės klasės aktyviai dalyvavo tautiniuose sąjūdžiuose. Lietuvoje svarbų vaidmenį tautiniame judėjime atliko dvarininkai ir dvasininkai. Kunigai turėjo galimybę tiesiogiai bendrauti su nekilmingais žmonėmis ir daryti įtaką jų religinei-tautinei savimonei. Dvarininkai neretai tapatindavosi su lenkų tauta, o jų tautinė agitacija buvo nukreipta į valstiečius. XIX a. II p. vyko spartus modernios lietuvių tautos formavimasis, kuris buvo sudėtingas procesas. Jis vyko kartu su modernių lenkų, baltarusių ir kitų etninių grupių, gyvenusių buvusioje LDK teritorijoje, formavimusi. Ypač tai ryšku Vilniaus vyskupijoje. V. Merkio tyrimai rodo, kad Joniškio ir Inturkės parapijos XIX a. pab. etniniu požiūriu buvo mišrios (lietuvių ir lenkų), o XX a. pradžioje jos atsidūrė lenkėjančiame plote. Abiejų konfliktuojančių pusių įtampas ir

²⁸ Kuzmickas, Vytautas. *Garbingų Jiezno parapijos gyventojų jubiliejai*. Prieiga internete: [žiūrėta 2019 m. gruodžio 19 d.] <<http://jieznoparapija.lt/2016/11/27/garbingu-jiezno-parapijos-ganytoju-jubiliejai/>>.

nesutarimų priežastis dažnai buvo gimtosios kalbos vartojimo klausimas bažnyčiose, ypač tai išryškėjo mišriose parapijose. Kyla klausimas, kiek plačiai atsispindėjo bendri įvykiai Inturkės ir Joniškio parapijose. Koku būdu lenkų ir lietuvių tautinės nuostatos plito visuomenėje ir kaip atsispindėjo vykę procesai abiejų tautų žiniasklaidoje? Galima daryti prielaidą, kad konfliktus lėmė auganti tautinė savimonė ir tautiškumo stiprėjimas. Detalus žvilgsnis į Joniškio ir Inturkės parapijas leistų nuosekliau pasekti skirtingų čia gyvenusių etninių grupių santykius, atskleisti etnolingvistinės identifikacijos apraiškas ir kaitą.

Temos aktualumas ir naujumas. Šiuo tyrimu, kai analizuojama Joniškio ir Inturkės parapijose vykę tautinio identiteto formavimosi procesai, atkreipiamas dėmesys į lietuvių ir lenkų religines-tautines aspiracijas, jų tautinio tapatumo kitimo problemas, susistemiami esami duomenys, papildant naujais, nepublikuotais šaltiniais. Tautiniams santykiams tirti turimi šaltiniai leidžia papildyti turimas žinias, kiek ir kaip Joniškio ir Inturkės parapijose vykstantys tautinio identiteto formavimosi procesai atspindėjo tuo metu visos Lietuvos socialinės-tautinės raidos tendencijas. Šis tyrimas gali būti aktualus vietos bendruomenėms praplečiant žinias apie savo krašto praeitį, be to, jis bus pristatytas vietos bendruomenėms, kurios turės galimybę giliau susipažinti su krašto istorija.

Joniškio ir Inturkės parapijose vykę tautiniai konfliktai išsamiai nėra tirti, daugiausia dėmesio sulaukė tik Joniškio byla. Šiame tyrime susistemiami esami duomenys ir, pasitelkiant šaltinius iš Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos, Lietuvos valstybės istorijos archyvo, periodinę to meto spaudą, papildomi naujais faktais, atkreipiamas dėmesys į lietuvių ir lenkų religines-tautines aspiracijas, jų tautinio tapatumo kitimo problemą.

Temos chronologinės ribos. Temos chronologinės ribos pasirinktos remiantis įprastu Lietuvos istorijos periodizavimu. Pradinė darbo chronologinė data laikytina 1864 m., kai buvo uždrausta spauda lotyniškais raidėmis, galutinė riba pasirinkta 1914 m., kai prasideda Pirmasis pasaulinis karas.

Tyrimo objektas. Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijos Giedraičių dekanato Joniškio ir Inturkės parapijose.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti tautinių santykių ir etnolingvistinės tapatybės kaitą Vilniaus vyskupijos Giedraičių dekanato Joniškio ir Inturkės parapijose.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti nacionalizmo ir nacionalinių sąjūdžių pagrindines teorijas ir nustatyti tinkamiausias šiam tyrimui.
2. Nustatyti tautinės katalikų sudėties kaitą Joniškio ir Inturkės parapijose 1864–1914 m.
3. Ištirti Joniškio ir Inturkės parapijų dvasininkijos etninę priklausomybę ir jos vaidmenį nacionaliniame ir katalikiškajame sąjūdyje.

4. Išsiaiškinti lietuvių, lenkų religines-tautines aspiracijas spaudos draudimo metais ir jų įtaką tarpusavio santykiams.
5. Aptarti etnolingvistinės tapatybės apraiškas ir kaitą Joniškio ir Inturkės parapijose 1864 – 1914 m.

Tyrimo metodai. Siekiant įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius darbe naudojami šie metodai:

Aprašomasis metodas naudojamas, siekiant pateikti išsamų tiriamųjų objektų vaizdą, stengtasi pateikti vaizdinius apie tautinių konfliktų pobūdį ir mastą konkrečioje parapijose.

Lyginamasis analoginis metodas naudojamas lyginant šaltinių informaciją, atskleidžiant abiejų pusių (lenkų ir lietuvių) požiūrius į tautinius santykius.

Statistinis metodas panaudotas renkant ir apibendrinant duomenis apie parapijų gyventojų skaičių ir jų tautinę sudėtį.

Literatūros ir šaltinių analizės metodas reikalingas analizuoti ir susisteminti mokslinę ir kraštotyrinę literatūrą ir naratyvinio pobūdžio šaltinius. Metodas padėjo susipažinti su teoriniais metodologiniais darbais apie nacionalizmą, nacionalinių judėjimų savitumus skirtinguose regionuose. Jis leido rinkti ir papildyti duomenys apie dvasininkus ir jų veiklą, patikslinti ir palyginti turimus faktus apie Joniškio bei Inturkės parapijose vykusius tautinių nesutarimų procesus. Lietuvos valstybiniame istorijos archyve ir Lietuvos Mokslo akademijos bibliotekoje saugomos kunigų tarnybinės anketos, gyventojų skundai ir prašymai Vilniaus vyskupijos administracijai, kunigų ataskaitos ir pasiaiškinimai, dekanų raštai atskleidė tautinių konfliktų priežastis ir eigą. Analizuota spauda leido apžvelgti, kaip atsispindėjo etnolingvistinės tapatybės apraiškos.

Darbo struktūra. Magistrinį darbą sudaro įvadas, 5 skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis.

Pirmajame skyriuje aprašomos pagrindinės nacionalizmo ir nacionalinių sąjūdžių teorijos. Apžvelgiamos primordialistinė ir sociobiologinė teorija, plačiau analizuojamas modernistinės teorijos požiūris.

Antrajame skyriuje aprašoma Joniškio ir Inturkės tautinė gyventojų sudėtis. Remiantis surinktais duomenimis nustatoma gyventojų sudėties kaita.

Trečiajame skyriuje susisteminti surinkti duomenys apie Joniškio ir Inturkės parapijų dvasininkus, jų tautines nuostatas ir veiklą parapijose.

Ketvirtajame skyriuje apžvelgiamos lietuvių ir lenkų tautinės aspiracijos, nagrinėjamos konfliktų priežastys, gyventojų tautinės nuostatos bei dvasininkų vaidmuo tautiniuose santykiuose.

Penktajame skyriuje apžvelgiama XX a. spauda, kurioje atsispindėjo tuometiniai aktualūs įvykiai tautinius santykių tema.

I. NACIONALIZMAS IR TAUTINIS IDENTITETAS

1. Nacionalizmo samprata

Terminas „nacionalizmas“ yra gana naujas. Ankstyviausias šio termino vartojimas siekia XVIII a. pabaigą. Pirmieji šį terminą socialine ir politine prasme panaudojo vokiečių filosofas Johann Gottfried Herderis ir prancūzų kontrrevoliucijos dvasininkas abatas Augustinas de Barruelis. XIX a. pradžioje šis terminas buvo vartojamas retai. 1836 m. anglų kalboje terminas skambėjo, kaip teologinė doktrina, skelbianti, jog kai kurios tautos yra Dievo išrinktos, dėl to nacionalizmas buvo tapatinamas su nacionaliniu egoizmu. Įprastai pirmenybė buvo teikiama tokioms sąvokoms, kaip „tautybė“ ir „tautiškumas“, reiškiančioms „nacionalinį žvalumą“ arba „tautinę tapatybę“²⁹

Terminas nacionalizmas ilgainiui įgijo nemažai kitų reikšmių. Vienas garsiausių nacionalizmo tyrinėtojų Anthony Smith teigia, kad nacionalizmo sąvoka naudojama tokiais atvejais:

- 1) apibrėžti tautos augimo ir nacionaliniu vertybių formavimosi procesą;
- 2) apibūdinti prisirišimo ir pasididžiavimo tauta jausmams;
- 3) kaip ideologija ir kalba (diskursas) aukštinantis nacijas;
- 4) apibūdinti nacionalinį sąjūdį;
- 5) apibūdinti doktriną arba ideologiją (tiek bendrą, tiek atskiras).

Pirmasis iš šių atvejų – tautų formavimosi procesas, yra labai bendras ir pats savaime apima daugybę specifinių procesų, kurie dažnai sudaro nacionalizmo pagrindą kitoms, siauresnėms šios sąvokos prasmėms.³⁰

Anot A. Smith, nacionalizmą sudaro keturi elementai: vizija, kultūra, solidarumas ir politika. Nacionalizmas atitinka ideologinius, kultūrinius, socialinius, politinius siekius ir poreikius. Taip pat svarbu, kokiais būdais nacionalinio sąjūdžio vadovai geba pritaikyti viziją, kultūrą ir solidarumą įvairioms situacijoms ir interesams.³¹

Apibendrinus A. Smith, sąvoka „nacionalizmas“ apibūdina tautų ir nacionalinių valstybių vystymosi procesą, prisirišimo ir pasididžiavimo tauta jausmą, ideologiją ir kalbą (diskursą), išaukštinantį tautą, judėjimą, kuris yra susijęs su nacionaliniais siekiais ir tikslais.³²

²⁹ Smith, Anthony. *Nationalism– Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2010. P. 5. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 20 d.] <https://books.google.lt/books?id=LOLAEOr6m5cC&pg=PR5&hl=lt&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false>

³⁰ Smith, Anthony. *Nationalism– Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2010. P. 6. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 20 d.] <https://books.google.lt/books?id=LOLAEOr6m5cC&pg=PR5&hl=lt&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false>

³¹ Smith, Anthony. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994. P. 11–12.

³² Smith, Anthony. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999. P. 101.

Ernest Gellner teigia, kad nacionalizmas pirmiausia yra politinis principas, pagal kurį, politinis ir tautinis vienetas turi sutapti. Remiantis šiuo principu nacionalizmas geriausiai apibrėžiamas, kaip jausmas arba kaip politinis judėjimas. Nacionalinis jausmas yra pyktis, kylantis, kai šis principas yra pažeidžiamas. Nacionalinis principas pažeidžiamas kai, kurios nors valstybės politinės ribos neapima visų konkrečios tautos narių, arba apima ne tik juos, bet ir kitataučius. Ypač pažeidžiamas nacionalinis principas, kai užgaunami nacionaliniai jausmai, kai politinio vieneto valdytojai priklauso kitai tautai nei daugumai, kuriuos jie valdo. Nacionalinio sąjūdžio lyderiams tai yra politinio teisingumo pažeidimas ir tai nutinka tuomet, kai konkreti tautinė teritorija inkorporuojama į didesnę imperiją, arba kai dominuoja vietinių svetimtaučių grupė. E. Gellner apibūdina, kad nacionalizmas yra politinio teisėtumo teorija. Ji reikalauja kad etninės ribos nesikirstų su politinėmis.³³

2. Nacionalizmo teorijos

2.1. Primordialistinis požiūris

Moksliniuose tyrimuose egzistuoja keletas pagrindinių nacionalizmą aiškinančių teorijų. Ankstyviausia nacionalizmo teorija yra primordialistinė. Primordialistai teigia, kad tautos egzistavo nuo senų laikų, tautas suvokia, kaip natūralų reiškinių, o nacionalizmas jiems yra universalus bei prigimtinis. Į tautų radimąsi jie nežiūri istoriškai ir teigia, kad tai prigimtinis ryšis. Primordialistai daro prielaidą, kad grupės tapatybė yra duota ir visose visuomenėse egzistuoja tam tikri pirmykščiai, iracionalūs prisirišimai, pagrįsti krauju, rase, kalba, religija, regionu ir kt. Anot C. Geertz'o tie prisirišimai yra nepaaiškinami priverstiniai ryšiai atsirandantys ilgo jų kristalizacijos proceso metu.³⁴ Primordialistai mano, kad etninė tapatybė giliai įsišaknijusi istorinėje žmonių patirtyje ir yra praktiškai duota.

Primordialistinį požiūrį detaliai ištyrė C. Geertz. Jo darbuose atsispindi trys pagrindinės idėjos apie etninį tapatumą:

- 1) Pirmykštės tapatybės yra natūralios arba suteiktos.
- 2) Pirmykštės tapatybės yra neatskiriamos ir jų negalima paaiškinti ar išanalizuoti remiantis socialiniais santykiais ir jos yra priverstinės (primestinės).
- 3) Pirmykštės (pirmapradės) tapatybės iš esmės yra susijusios su jausmais ar prisirišimu.³⁵

Sociobiologinė teorija žvelgia į tautų radimąsi per giminystės ryšius ir tvirtina etniškumo biologinį pobūdį. Teorija teigia, kad į etnines grupes ir tautas reikėtų žvelgti, kaip į savaime savitas

³³ Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996. P. 13–14.

³⁴ Josep R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

³⁵ Josep R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

išplėstinės giminiškas grupės ir, kad tautos bei etninės grupės kartu su „rasėmis“ galiausiai yra specifinių genetinių reprodukcijos tendencijų rezultatas. Pagrindiniam socialinio ir biologinio požiūrio į etniškumą ir nacionalizmą atstovui Pierre'ui van den Berge'ui, modernus tautų charakteris yra visiškai formali problema. Jis aiškinasi, kaip pritaikyti pagrindines „galutinio tinkamumo“ struktūros politinėms formoms. Anot jo, pati tautos samprata yra giminystės atrankos tęsinys, todėl tautos turėtų būti laikomos grupėmis pagal kilmę, kaip ir etninės grupės.³⁶

P. van den Berge teigia, kad žmogaus socialumas grindžiamas trimis principais: giminyste, abipusiškumu ir prievarta. Kuo didesnė ir sudėtingesnė visuomenė, tuo svarbesnis tampa abipusiškumas ir prievarta. Tačiau etninė priklausomybė, kastų ir „rasių“ priklausomybė turi tendenciją linkusių apibūdinti bendrą kilmę, paprastai paveldimą ir dažnai endogaminę. Todėl jos išimtinai grindžiamos vien giminystės ryšiais ir atranka. Pasak Pierre van den Berge, etninės grupės buvo glaudžiai susijusios giminės per didžiąją žmonijos istorijos dalį, tai patvirtina aiškių socialinių ir teritorinių ribų su kitomis etninėmis grupėmis išsaugojimas.³⁷

Nortautas Statkus pažymi, kad sociobiologai teigia, jog nėra etninės grupės, kurios tapatybė nesiremtų bendros kilmės pajautimu ar mitu, dėl to jie apibūdina etniškumą ir rasizmą kaip išplėstinę nepotizmo formą – polinkį proteguoti gimines prieš ne gimines ir artimesnius giminaičius prieš tolimesnius. „Natūrali atranka tam tikromis aplinkybėmis skatina altruistinį elgesį, priklausomai nuo giminingumo lygio tarp sąveikos dalyvių. Anot William Hamilton, altruizmas (kai aukojama individualus reprodukcinis potencialas) natūralios atrankos gali būti paremtas tik tuo atveju, jei giminystės santykis tarp altruisto ir jo veiksmo objekto yra didesnis už veiksmo kainos altruistui ir naudos veiksmo objektui santykį.“ Nors sociobiologai pateikia bendrą etniškumo evoliucijos paaiškinimą, tačiau jie negali paaiškinti etniškumo egzistavimo šiuolaikinėse visuomenėse, kuriuose narių tarpusavio genetinio giminingumo koeficientas artėja prie nulio. Taip pat sociobiologai nepaaiškina, dėl ko vienos ar kitos etninės grupės susiformavo arba išnyko istorijos eigoje.³⁸

---

³⁶ Смит, Энтони. *Национализм и модернизм*. Москва, 2004. С. 271.

³⁷ Смит, Энтони. *Национализм и модернизм*. Москва, 2004. С. 272.

³⁸ Statkus, Nortautas. *Tapatybės politika etniniams konfliktams reguliuoti*. Vilnius, 2018. P. 23–24.

2.2. Modernistinis požiūris

Labiausiai paplitusi yra modernistų teorija. Jos atstovai Eric Hobsbawm, Ernest Gellner teigia, kad nacija yra ne tik nesena, bet ir yra naujas modernizacijos procesų produktas (nuo Prancūzijos revoliucijos). Nacija – tai modernus fenomenas, be praeities šaknų. Anot E. Gellner, „Iš tikrųjų tautos, kaip ir valstybės yra atsitiktinumas, o ne visuotinė būtinybė. Nei tautos, nei valstybės neegzistuoja visais laikais ir visomis aplinkybėmis.“³⁹

Nacionalizmo modernizacijos teorijos yra skirtingos, ir autoriai ne visada lengvai telpa į griežtą tipologiją. Josep R. Llobera skiria tris pagrindinius modernizacijos teorijų tipus:

1. Socialinės komunikacijos teorijos. Atstovai: K. W. Deutsch, D. Rustow, S. Rokkan, B. Anderson.
2. Ekonominės teorijos. Atstovai: M. Hechter, T. Nairn, I. Wallerstein, M. Hroch, E. Gellner.
3. Politinės ideologinės teorijos. Atstovai: J. Breuilly, A. Giddens, P. Brass, M. Mann⁴⁰

Daugelis nacionalizmo teorijų tvirtina šiuolaikinį jo pobūdį ir paaiškina jo atsiradimą, atsižvelgdami į įvairius su modernumu susijusius veiksnius. Apskritai modernizacijos teorija tvirtina, kad nacionalizmas atsiranda pereinant nuo tradicinės prie šiuolaikinės visuomenės. Kai kurios iš šių teorijų tautos radimąsi sieja su industrializacijos plitimu ir su tuo funkciškai susijusiomis socialinėmis-ekonominėmis, politinėmis ir kultūrinėmis sąlygomis, kurias pagrindžia, kaip pagrindinę nacionalizmo vystymosi priežastį. Anot jų, ideologinės modernizacijos šaknys slypi Renesanso, mokslinės revoliucijos ir Apšvietos epochose. Ekonominiu lygmeniu modernizavimas pirmiausia vystėsi plėtojant prekybą ir komerciją, o paskui – industrializacijos metu. Politiniu lygmeniu tai reiškė modernios nacionalinės valstybės, tai yra centralizuotos, biurokratinės, teritorinės, suverenios valstybės atsiradimą. Kalbant apie ne vakarietiškas visuomenes, kai kurie modernizacijos bruožai, tokie kaip komercializavimas, biurokratizacija, urbanizacija, masinės komunikacijos, raštingumas ir kt., gali egzistuoti, tačiau industrializacija dažnai neegzistuoja.⁴¹

Anot E. Gellner, nacionalizmas yra „[...] naujos visuomenės organizacijos formos, besiremiančios giliai internaciolizuotomis, nuo išsilavinimo priklausomomis aukštosiomis kultūromis, kiekviena kurių yra globojama jos pačios valstybės, padarinys“. Nacionalizmas naudojasi kai kuriomis iki tol egzistavusiomis kultūromis, jas pertvarkydamas, tačiau negali naudotis visomis, nes jų yra per daug, ir moderni, palaikanti aukštąją kultūrą valstybė negali būti mažesnė už tam tikrą minimalų dydį. Daugelis kultūrų ateina į nacionalizmo amžių be sau naudos siekimo.⁴²

³⁹ Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996. P. 21–22.

⁴⁰ Josep R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

⁴¹ Josep R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

⁴² Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996. P. 81–82.

E. Gellner sukūrė nacionalizmo tipologiją, įvardindamas modernios visuomenės formavimą lemiančius veiksnius ir įvairius jų galimus derinius. Pirmoje vietoje jis išskiria valdžią, teigdamas, kad modernios visuomenės visada yra centralizuotos. Tvarkos palaikymas yra vienos grupės ar institucijos reikalas, ir nėra išsklaidytas po visą visuomenę. Kitas elementas yra išsilavinimas arba modernios aukštos kultūros prieinamumas ir šie abu dalykai laikomi lygiaverčiais. Jie nurodo tų sugebėjimų kompleksą, kuris daro žmogų kompetentingą užimti daugelį modernios visuomenės postų ir „daro pajėgų lengvai plaukioti šitokioje kultūrinėje terpėje.“ Taip pat nacionalizmo požiūriu, anot E. Gellner, yra svarbus kultūros tapatumas ar skirtingumas. Kultūros terminas čia vartojamas antropologine prasme ir reiškia tam tikros bendruomenės savitą elgesio ir bendravimo stilių.⁴³

Industrinio amžiaus kultūra skiriasi nuo agrarinės tuo, kad agrarinę kultūrą kūrė mažuma, kuri buvo atskirta nuo susiskaldžiusios daugumos liaudies kultūros, viršesnės už ją ir siekė ją valdyti. Agrarinių kultūrų raštingas sluoksnis retai kada sudarydavo atskirą politinį vienetą, šios kultūros daugumą sudarė maisto gamintojai, neprileidžiami ne tik prie valdžios, bet ir prie aukštos kultūros. Greičiausiai jie buvo susiję su tikėjimu ir Bažnyčia, o ne su valstybe ir joje paplitusia kultūra. Industrinė kultūra, nepriklausomai nuo jos istorijos nėra susijusi su Bažnyčia ir tikėjimu. „Kultūra turi būti palaikoma ir plėtojama kaip kultūra, o ne kaip tikėjimo skleidėja ar vos pastebimas jos akompanimentas. [...] Perėjimas nuo vienos aukštosios kultūros rūšies prie kitos išoriškai reiškiasi kaip nacionalizmo atėjimas.“⁴⁴

Anot E. Gellner, uždaras gyvenimo būdas turėjo įtakos vystytis kultūriniais ir kalbiniais skirtumams. Tokios visuomenės vadovai nebuvo suinteresuoti, kad ji būtų kultūriškai vienalytė, o priešingai, įvairovė jiems buvo naudinga. Kultūriniai skirtumai sulaikė žmones socialinėje ir geografinėje erdvėje, užkerto kelią pavojingų ir įtakingų judėjimų ir grupių atsiradimui. Politinį principą „skaldyk ir valdyk“ yra daug lengviau pritaikyti ten, kur gyventojus jau suskirstė kultūrinės kliūtys.⁴⁵ Šis principas sėkmingai veikė ir Lietuvoje, kur nuo seno gyveno įvairios etninės grupės, tarp kurių kildavo tarpusavio nesusikalbėjimai ir netgi konfliktai. Vietoj to, kad vienytųsi prieš carinės valdžios vykdomą rusifikaciją, skirtingų tautybių žmonės neretai kovojo tarpusavyje.

Nors modernizacija padėjo keistis tautai, kartu modernizacija kėlė konfliktus tarp senųjų miestų gyventojų ir naujųjų. Senieji buvo kosmopolitinė terpė (tautų, religijų katilai), todėl su naujaisiais, tautiškai orientuotais kilo etniniai ir religiniai nesutarimai. Pasak E. Gellner, nacionalizmo epocha tai laikas, kai nuolat auga noras realizuoti teiginį „Viena kultūra - viena valstybė“. Senasis pasaulis išsiskiria didžiule kultūrų įvairove, bei daugybe niuansų niekaip nesusijusių su politinėmis sienomis. Jį turėtų pakeisti naujas pasaulis, kuriame kiekviena kultūra

⁴³ Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996. P. 143–150.

⁴⁴ Gellner, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996. P. 219–220.

⁴⁵ Геллнер, Эрнест. Пришествие национализма. Мифы нации и класса, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм*. Москва: Праксис, 2002. С. 153.

vystytūsi po savo politiniu stogu, o valstybė ir vyriausybė bus laikomos teisėtomis tik tuo atveju, jei jos atstovauja konkrečiai kultūrai, ją gina ir rūpinasi jos klestėjimu. Itin sudėtingas kalbinis ir kultūrinis Europos žemėlapis, pavyzdžiui 1815 m., kai kultūrinės ir kalbinės sienos iš tikrųjų visiškai neatitiko politinių sienų, turėjo būti pakeistas nauju žemėlapiu, kaip pavyzdžiui, 1848 m., kai tokia koreliacija tapo jei ne absoliuti, tai bent jau gana akivaizdi. Etninę įvairovę, atitinkamai už vienokią ar kitokią kainą galima mažinti. Galima keisti žmones primetant jiems naują kultūrą, kuriant naują „aš“ įvaizdį. Naujoji kultūra turi pakeisti visuomenės narių buvusią kultūrą, kur buvo visai kiti vaizdai, kuriuos jie nešiojo savyje. Šiuo atveju išėities tašku gali būti kažkoks dialektas ar kultūra, artima tai, kurią asmenys turi įvaldyti, arba pakankamai nutolusi nuo jos. Šis procesas gali vystytis spontaniškai ir net nesąmoningai. Tai gali būti vyriausybės ar švietimo valdytojų nurodymų rezultatas arba tai gali vykdyti kultūros veikėjai, kurie nėra priklausomi nuo valdžios institucijų ir netgi veikiantys priešingai jų nurodymams. Žmonės, kurie netelpa į norimą etniškai vienodą socialinį-politinį vientisumą, gali būti įvairiai naikinami, taip pat gali būti iškeldinti į kitą vietą (nepriklausomai nuo to, ar ši vieta yra okupuota, ar ne, ar esamos visuomeninės ir politinės bendruomenės nariai yra pasirengę priimti migrantus). Galiausiai galima pakeisti politines ribas, nubrėžus jas taip, kad su kultūra susijusios bendruomenės atsirastų kartu.⁴⁶

Kaip matyti, E. Gellner atkreipia dėmesį į tai, kad modernios visuomenės formavimuisi svarbus yra išsilavinimas ir aukštosios kultūros prieinamumas. Ši mintis itin aktuali, kai mes nagrinėjame dvasininkijos ir dvarininkijos vaidmenį moderniam tautiniame sąjūdyje XIX a. pabaigoje Lietuvoje. Kadangi tuo metu dauguma žmonių priklausė valstiečių sluoksniui, tai, anot E. Gellner, jiems didžiausią įtaką darė tikėjimas ir Bažnyčia.

Politinės teorijos atstovas John Breuilly pripažįsta tautų ir nacionalinių jausmų egzistavimą viduramžių Europoje, tačiau jis apibrėžia nacionalizmą šiuolaikiniu laikotarpiu ir laiko tai modernios valstybės bei tarptautinės valstybės sistemos raidos pasekme. Nacionalizmo atsiradimas siejamas su pirmąja modernizacijos banga, kuri prasidėjo XVI a. J. Breuilly dėmesys sutelktas į Vakarų Europos valstybių formavimąsi ir į ankstyvajam moderniam laikotarpiui būdingą religinės ir politinės kovos lygį. Per visą istoriją šiuolaikinė valstybė formavo nacionalistinę politiką ir užėmė pagrindinę vietą formuojant nacionalizmą.⁴⁷

J. Breuilly teigė, kad vėlyvaisiais viduramžiais galėjo egzistuoti kažkas panašaus į nacionalinę sąmonę, tačiau atsisako tai vadinti „nacionalizmu“. Pagal jį, terminas „nacionalizmas“ vartojamas kalbant apie politinius judėjimus, kurie siekia valdžios ar ją įgyvendina, pateisindami savo veiksmus

⁴⁶ Геллнер, Эрнест. Пришествие национализма. Мифы нации и класса, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нация и национализм*. Москва: Праксис, 2002. С. 166–167.

⁴⁷ Josep R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

nacionalizmo argumentais. Jis teigia, kad nacionalistinė idėja yra politinė doktrina, pagrįsta trimis prielaidomis:

- 1) Egzistuoja tauta pasižyminti ryškiu ypatingu charakteriu.
- 2) Šios tautos interesai ir vertybės yra viršesnės už visų kitų interesus ir vertybes.
- 3) Tauta turėtų būti nepriklausoma, kiek tai įmanoma, paprastai tam reikia pasiekti bent jau politinį suverenitetą.⁴⁸

J. Breuilly į savo apibūdinimą neįtraukia politinių judėjimų, kuriems reikalinga nepriklausomybė, pagrįsta visuotiniais principais, tokiais kaip laisvė ir lygybė. Tokiu atveju jis atmeta XVIII a. JAV nepriklausomybės deklaraciją, nes nacionalizmas reikalauja derinti universalius principus ir susirūpinimą tam tikra kultūrine tapatybe, o Amerikos lyderiai neparodė tokio susirūpinimo nei prieš karą, nei jo metu. Tuo pačiu metu, atsižvelgdamas į 1848 – 1849 m. Frankfurto parlamento vaidmenį formuojant vokiečių tautą, J. Breuilly yra pasirengęs pripažinti, kad vietoj etninio kriterijaus nacionalizmas gali remtis „istoriniu ir teritoriniu tautos požiūriu“. Nežiūrint į tai, J. Breuilly nesiekia užimti kraštutinės pozicijos, jog nacionalinis identitetas būtų paremtas individualiu pasirinkimu, tuomet reikėtų atsakyti bet kokios kultūriškai ypatingos tautos idėjos, net nacionaliniu požiūriu. Tuo pat metu nacionalistų raginimai negali būti tapatinami su visuotinių žmogaus teisių šioje teritorijoje reikalavimais, kuriuos pateikė daugelis Afrikos antikolonijinių judėjimų. Daugeliu šių atvejų svarbios atrodė kultūros temos: šiuolaikiniai antikolonijiniai judėjimai priešinosi tariamai geriausiai Vakarų kultūrai „idėjomis apie savo, ne vakarietiškas kultūras“. Šios idėjos gali būti labai bendros, veikiančios „visos pakopos“ lygmeniu: arabų, afrikiečių, indų, kinų. Arba jos gali veikti „subnacionalizmo“ ar „genties“ lygiu ir kreiptis į specialiąsias etnines tapatybes.⁴⁹

Iš tiesų J. Breuilly domino tik politiškai reikšmingi nacionalizmai. Svarbu, kad nacionalizmas, kaip politikos forma, iš esmės sudaro opozicinę politiką. Taigi klasifikavimo principą J. Breuilly pasirinko grįsti nacionalinių judėjimų ir valstybės santykiais, kuriuos ji arba atmeta, arba kontroliuoja. Nacionalistinė opozicija gali siekti panaikinti esamą valstybę (atsiskyrimas), reformuoti ją nacionaline kryptimi (reforma) arba suvienyti ją su kitomis valstybėmis (suvienijimas). Šie skirtumai (atribojimai) lemia šešių nacionalizmo klasių išskyrimą, priklausomai nuo to, ką jos reiškia (susivienijimą, reformą ar atsiskyrimą) ir su kokiomis valstybėmis jos yra susijusios, ar su nacionalinėmis, ar su „nenacionalinėmis“, pavyzdžiui imperijomis. Žinoma, tokie nacionalizmai, kaip XIX a. lenkų nacionalizmas, anot J. Breuilly, buvo nukreipti prieš abi valstybės rūšis ir kartu buvo siekiama atsiskirti, suvienyti ir reformuoti. Tačiau jų tikslų ir situacijų skirtumai lėmė visiškai skirtingus nacionalistinės politikos tipus pačiame lenkų nacionalizme. Todėl politinė tipologija yra

⁴⁸ Смит, Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004. С. 163–164.

⁴⁹ Смит Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004. С. 163–166.

akivaizdžiai naudinga, o vienintelis atspirties taškas norint suprasti nacionalizmą apskritai yra rimtas jo politikos formos supratimas, atliekant lyginamuosius istorinius tyrimus. Atsižvelgiant į nacionalizmo vienijamų socialinių grupių įvairovę ir sunkumus aiškiai atskirti skirtingus nacionalistinės ideologijos tipus, politinis kriterijus yra geriausias būdas klasifikuoti ir suprasti nacionalizmo prigimtį ir jo poveikį šiuolaikiniam pasauliui. Nacionalizmas sugeba pasisavinti ir įvaldyti valstybės valdžią, nes jis gali sukelti masių palaikymą, suvienyti įvairias socialines grupes ir suteikti bendrą pagrindą jų nesusijusiems socialiniams interesams.⁵⁰

Nors J. Breuilly mini tik lenkų XIX a. nacionalizmą, iš dalies ši požiūrį galima pritaikyti ir XIX a. pabaigos vykusiems tautiniams procesams analizuoti Lietuvoje (buvusioje Rusijos imperijos sudėtyje).

A. Smith teigimu, masinis nacionalizmas yra modernus reiškinys, tačiau prielaida, kad netolygi industrializavimo raida lemia nacionalizmo ir tautų atsiradimą, negali būti laikoma bendra nuostata. Šį teiginį patvirtina du priešingi argumentai. Pirma, kad tautos eina prieš nacionalizmą, o bent jau kai kurių buvusių modernioji plėtra yra ilgo istorinio laikotarpio, kurio šaknys siekia viduramžius, rezultatas. Antra, ekonominiai nacionalizmo paaiškinimai gali būti svarbūs kai kuriems nacionalizmo aspektams ar kai kuriems nacionalizmo atvejams, tačiau jie nereiškia bendros ar net regioninės (Europos) nacionalizmo teorijos.⁵¹

Eric Hobsbawm išskyrė 3 nacionalizmo judėjimo etapus XIX a.:

1. Kultūrinis, folkloras, kuris išplaukia iš etninių grupių ir paremtas bendra kalba, kultūra.
2. Nacionalines politines ideologijos atsiradimas. Iš etninių bendruomenių per politines ideologijas randasi tauta, iš esmės nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. trečio dešimtmečio vyravo modernios valstybės, nacionalinės tauta ir nacija. (Čia įtraukė ir Baltijos šalis, Centrinė Europą, kurios formavosi tautiniu atžvilgiu.)
3. Masės remia nacionalines programas.

E. Hobsbawm modernų nacionalizmą suskirstė į tris laikotarpius:

1. Nuo 1830 m. kiekviena nacija yra tauta, dominuoja nacionalinės valstybės samprata.
2. 1880 – 1914 m. atsisakoma to supratimo, nes užgimsta įvairūs judėjimai, kurie griaua senąsias valstybes, ypač daugianacionalizmo principu, pavyzdžiui Rusijos imperija.
3. 1918 – 1950 m. JAV prezidentas V. Wilson paskelbia nacijų apsisprendimo principą kaip alternatyva bolševizmui. Nacionaliniu valstybių kūrimasis Centrinėje Rytu Europoje.⁵²

⁵⁰ Смит Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004. С. 163–166.

⁵¹ Смит, Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004. С. 221–230.

⁵² Смит, Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004. С. 221–230.

Reikšmingų faktorių, kad nacijas galima būtų priskirti tautai yra keletas: istorines asociacijos su konkrečia valstybe (pvz. prancūzai su frankais), kultūrinio elito egzistavimas, teise užkariauti (kitas tautas).⁵³

Ši modernistinė nacijų susikūrimo teorija yra aktualiausia mano tyrime, nes pasirinktas išeities taškas, kad moderni lietuvių tauta kūrėsi XIX a. II pusėje.

3. Nacionaliniai judėjimai tautų kūrimo procese

M. Hroch siekė sukurti veiksmingus metodus, kaip klasifikuoti ir įvertinti tautos, kaip proceso, vykstančio atsižvelgiant į globalesnę socialinę ir kultūrinę istoriją, kūrimo patirtį. Anot jo, tauta nėra amžina kategorija, tai yra ilgo ir sudėtingo istorinio vystymosi proceso produktas. Jis apibrėžia, kad tai didelė socialinė grupė, kurią suformuoja ne vienas, o visas kelių rūšių objektyvių santykių (ekonominių, politinių, kalbinių, kultūrinių, religinių, geografinių, istorinių) ir jų tarpusavio ryšių derinys subjektyviai atsispindintis kolektyvinėje sąmonėje. Daugelis šių ryšių galėjo keistis tarpusavyje vaidmenimis, atlikdami ypač svarbią rolę viename nacionalinio konstravimo procese. M. Hroch išskiria iš jų tris, kurie yra absoliučiai nepakeičiami ir būtini:

- 1) „atmintis“ apie bendrą praeitį, aiškinama kaip grupės „likimas“ arba kaip jos pagrindiniai elementai;
- 2) kalbinių ar kultūrinių ryšių, užtikrinančių aukštesnę socialinės komunikacijos lygį grupės viduje, tankis ir intensyvumas;
- 3) organizuotos pilietinės visuomenės visų grupės narių lygybės koncepcija.⁵⁴

Procesas, kuriame formavosi tautos, remiantis šiais elementais, nebuvo iš anksto numatytas ir negrįžtamas. Jis galėjo būti nutraukiamas ir vėl atnaujinamas po ilgos pauzės. Europoje šis procesas vyko dviem skirtingais nevienodos trukmės etapais. Pirmasis etapas prasideda viduramžiais ir privedė prie skirtingų dviejų rezultatų, kurie tapo atspirties taškais antrajam etapui – perėjimui prie kapitalistinės ekonomikos ir pilietinės visuomenės. Tuo metu kelias į šiuolaikinę tautą prasidėjo vienoje iš dviejų poliarinių sociopolitinių situacijų. Visoje Vakarų Europoje, Anglijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Švedijoje, Nyderlanduose, taip pat ir toliau į rytus, Lenkijoje ankstyvoji moderni valstybė susiformavo vyraujant vienai etninei kultūrai, nesvarbu, ar tai būtų absoliutinė valstybė, ar dvarą reprezentuojanti monarchija. Daugeliu atvejų vėlyvoji feodalinė santvarka reformavosi į šiuolaikinę pilietinę visuomenę kartu formuojant nacionalinę valstybę kaip lygių piliečių bendruomenę. Kita vertus, didžiojoje Vidurio ir Rytų Europos dalyje „svetimšalių“

⁵³ Josep R. Llobera. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 14 d.] <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>

⁵⁴ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Практикс, 2002. С. 122.*

valdančioji klasė dominavo etninėse grupėse, kurios užėmė kompaktišką teritoriją, tačiau neturėjo savo „nuosavų“ bajorų, politinės vienybės ar ilgų literatūrinių tradicijų. M. Hroch tyrimai susiję su antrojo tipo situacija ir jis teigia, kad buvo svarbių pereinamojo laikotarpio atvejų, kai etninės bendruomenės turėjo „savo“ valdančiąją klasę ir literatūrines tradicijas, tačiau neturėjo bendro valstybingumo. Tai vokiečiai ir italai, o vėliau, po ATR padalijimų, lenkai. Antroje situacijoje, modernaus tautos kūrimo etapo pradžia laikytinas momentas, kai tam tikros ne dominuojančios etninės bendruomenės grupės pradėjo diskutuoti apie savo tautybę ir suvokti savo etninę grupę kaip galimybę ateityje tapti visaverte tauta. Anksčiau ar vėliau jie pamatė konkrečius bruožus, kurių trūko jų būsimai tautai, ir pradėjo dėti pastangas, bandydami įtikinti tautiečius apie sąmoningo priklausymo tautai svarbumą. Šiuos organizuotus bandymus įgyti visus visavertės tautos (kuri ne visada ir ne visada buvo sėkminga) bruožus M Hroch'as vadina nacionaliniu judėjimu.⁵⁵

XIX ar XX amžiuje Vidurio ir Rytų Europoje daugelis patriotų, tautinių judėjimų dalyvių buvo nepagrįstai laikomi nacionalistais. Šį terminą vargu ar galima pritaikyti tokiems tautinių judėjimų atstovams, kaip lenkų rašytojas A. Mickevičius, svajojęs savo Tėvynės išlaisvinimo. Nacionalizmas buvo tik vienas iš daugelio tautinės sąmonės formų, kurios turėjo atsirasti eilėje šių judėjimų. Vėliau nacionalizmas dažnai tapdavo reikšminga jėga savo regione, kaip tai nutiko vakarietiškame tautinių valstybių sektoriuje.

Klasikinio tautinio judėjimo programa apėmė tris reikalavimų grupes, atsižvelgiant į tris akivaizdžius nacionalinio egzistavimo trūkumus:

- 1) nacionalinės kultūros vystymasis, paremtas vietine kalba ir jos įprastu vartojimu švietimo, valdymo ir ekonominiame gyvenime;
- 2) pilietinių teisių ir politinės savivaldos įgijimas, visų pirma suvereniteto forma, o vėliau ir nepriklausomybė;
- 3) sukurti baigtą socialinę struktūrą, apimanti visą etninę grupę ir apimanti išsilavinusį elitą, valdininkų ir verslininkų klases, bet prirėkęs ir laisvus valstiečius bei organizuotus darbuotojus.⁵⁶

Visų trijų rūšių reikalavimų santykiniai prioritetai ir terminai kiekvienu atveju buvo skirtingi. Tačiau bet kurio tautinio judėjimo trajektorija buvo išnaudota tik tada, kai visi jie buvo baigti.⁵⁷

M. Hroch išskyrė nacionalinio judėjimo 3 struktūrines fazes, kurios priklauso nuo jame veikiančių jėgų charakterio ir vaidmens bei nacionalinio savimonės lygio kuri vystosi etninėje grupėje:

⁵⁵ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 122–123.*

⁵⁶ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 124.*

⁵⁷ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 124.*

Fazė A, kai nacionalinio judėjimo aktyvistų energija pirmiausia buvo nukreipta detaliam tirti kalbos kultūros socialinius kartais istorinius nedominuojančius kultūros bruožus ir įtvirtinti tuos faktus tėvynainių savimonėje.

B fazė, kai pasirodė nauja karta aktyvistų, kurie siekė užkariauti kuo daugiau šalininkų iš savo etninės grupės atstovų tam, kad realizuotų būsimos nacijos sukūrimo planus. Tai darė patriotinės agitacijos pagalba, siekdami pažadinti visuomenėje nacionalinę savimonę. Visuomenė tik pamažu priimdavo jų idėjas.

C fazė, kai tik didesne gyventojų dalis imdavo skirti ypatingą reikšmę savo nacionaliniam identitetui, formuodavosi masinis judėjimas. Tik šioje finalinėje fazėje susiformavo socialinė struktūra ir judėjimas, išsiskaidęs į konservatyvų, liberalų ir demokratinį, kurių kiekvienas turėjo savo programą.⁵⁸

M. Hroch pažymi kelis svarbius orientyrus: socialinė priklausomybė ir svarbiausių patriotų bei aktyvistų pasiskirstymas visoje šalyje, kalbos kaip simbolio ir identifikavimo būdo vaidmuo, teatro, muzikos ir folkloro vieta nacionaliniuose judėjimuose, pilietinių laisvių iškėlimas arba ne, istorinei sąmonei teikiama svarba, mokyklų sistemos padėtis ir etninės grupės narių raštingumo laipsnis, Bažnyčios dalyvavimas ir religija. Vidurio ir Rytų Europoje (ir ne tik), tiriant nacionalinius judėjimus yra svarbus perėjimas iš A į B ir vėliau į C fazes, perėjimo prie konstitucinės visuomenės, kuri pagrįsta lygybe prieš įstatymą, tapatinama su buržuazine revoliucija.⁵⁹ Įvairiai derinant šias grandis, E. Hroch išskiria 4 nacionalizmo judėjimo tipus Europoje:

1. Nacionalinės agitacijos daigai (B fazė) gimsta egzistuojant senajam absoliutiniam režimui, ir ji tampa plačiai paplitusi revoliucinių pokyčių politinėje sistemoje. B etapo lyderiai kūrė savo nacionalines programas politinės krizės metu. Taip vyko čekiška agitacija Bohemijoje, taip buvo Vengrijos bei Norvegijos judėjimuose, visi jie įžengė į B fazę apie 1800 m. Norvegijos patriotai išsikovojo liberalią konstituciją ir nepriklausomybės deklaraciją 1814 m., tuo tarpu, kaip čekai ir vengrai, nors ir visiškai skirtingai, suformulavo savo nacionalines programas 1848 m. revoliucijų laikotarpiu.

2. Nacionaline agitacija pradėjo stiprėti dar esant senajam režimui, bet perėjimas prie masinio judėjimo arba C fazė čia buvo atidėtas iki konstitucinio perversmo. Skirtumas tarp kitos fazės gali būti lemtas skirtingo ekonominio išsivystymo lygio, kaip pavyzdžiui, Lietuva, Latvija, Slovėnija ar Kroatija, arba užsienio dominavimo, kaip Slovakijoje ar Ukrainoje. Kroatijoje B fazės pradžia galima laikyti 1830 m., Slovėnijoje – 1840 m., Latvijoje – 1850 m. pabaigą, o Lietuvoje – 1870 m. pradžia. Atitinkamai C fazė Kroatijoje buvo pasiekta 1880 m., Slovėnijoje – 1890 m., o Latvijoje ir Lietuvoje

⁵⁸ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 127.*

⁵⁹ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 126.*

tik 1905 m. Po 1867 m. priverstinė Slovakijos madjarizacija kliudė pereiti į C fazę, taip pat rusifikacija Ukrainoje sukėlė tas pačias pasekmes.

3. Nacionalinis C judėjimas įgijo masinį pobūdį dar esant senajam režimui, dar iki tol kai suformavo pilietinė visuomenė ir konstitucinė santvarka. Šio tipo judėjimai sukėlė ginkluotus sukilimus ir apsiribojo Osmanų imperijos teritorijomis, Europoje – Serbija, Graikija ir Bulgarija.

4. Nacionaline agitacija gimė konstitucinėmis sąlygomis, kapitalistinėje santvarkoje, būdingai Vakarų Europai. Kai kurie šio tipo nacionaliniai judėjimai C fazę galėjo pasiekti gana anksti, kaip nutiko Baskų žemėje ir Katalonijoje, o kiti ją pasiekė tik praėję ilgąją B fazę, kokia ji buvo Flandrijoje, arba jos visai nepasiekė, kaip Velse, Škotijoje arba Britanijoje.⁶⁰

Mano tyrimui aktuali yra M. Hroch išskirtos B ir C fazės, kai dar egzistuojant Rusijos imperijos valdymo režimui, gimė lietuvių tautinio atgimimo mintis, atsirado nauja tautos samprata, kuri buvo grindžiama kalbos ir kultūros išskirtinumu. Inteligentijos vykdoma tautinė agitacija pasiekė vis daugiau kaimo ir miestelių gyventojų, kurie aktyviai įsijungė į tautinį sąjūdį

Pirmasis tautos kūrimo procesas, net jeigu jis buvo nutrauktas, dažnai teikdavo nemažų išteklių kitam. M. Hroch išskyrė tai, kas sudarė tuos išteklius:

- 1) labai dažnai išlikdavo kai kurie buvusios politinės santvarkos likučiai, kuriuos, kaip bebūtų keista, vertino tie visuomenės sluoksniai, kuri priklausė „valdančiajai“ tautai, dėl to atsiradusi priešprieša kartais suteikdavo impulsus vėlesniems tautiniams judėjimams. Šias apraiškas buvo galima pastebėti daugelyje Europos vietų XVIII a. pabaigoje, pavyzdžiui, Vengrijos, Bohemijos ir Kroatijos aristokratų protestui prieš Juozapo I Habsburgų centralizmą, Suomijos bajorų reakcijai į neoabsoliutizmą.
- 2) atmintis apie tolimą praeitį ir buvusią nepriklausomybę ar valstybingumą, vaidina svarbų vaidmenį skatinant tautinę, istorinę savimonę ir etninę sanglaudą. Tai yra pirmasis argumentas, kurį B fazėje panaudojo patriotai Čekijos žemėse, Lietuvoje, Suomijoje, Bulgarijoje, Katalonijoje ir kt.
- 3) Daugelyje atvejų išliko iš viduramžių rašto tradicija, kuri palengvino šiuolaikinės kalbos normų ir savo literatūros plėtojimą, tai rodo čekų, suomių ir katalonų pavyzdžiai. Tačiau XIX a. kontrastas tarp tokio pobūdžio paveldo egzistavimo atvejų ir jo nebuvimo buvo perdėtas ir kartais atrodė jis buvo priešprieša istorinių tautų, ne istorinėms. Nors iš tiesų šis kontrastas buvo pastebimas, jau besiformuojančios tautos istorinės sąmonės atgimimo metu.

M. Hroch teigė, jog visais atvejais akivaizdu, kad šiuolaikinių tautų kūrimo procesas prasidėjo nuo informacijos apie nedominuojančios etninės grupės istoriją, kalbą ir papročius rinkimo, informacijos, kuri tapo lemtinga patriotinės agitacijos pirmoje fazėje. A fazės tyrinėtojai „atrasdavo“

⁶⁰ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе. Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 126–127.*

etninę grupę ir padėdavo pagrindą vėlesniam tautinio identiteto formavimuisi. Nežiūrint į tai, jų intelektualinė veikla negali būti vadinama organizuotu politiniu ar socialiniu judėjimu, nes daugelis patriotų nekeldavo jokių tautinių (nacionalinių) reikalavimų. Jų tikslų pavertimas socialinio judėjimo, skirto kultūrinei ir politinei pertvarkai, planais buvo B fazės rezultatas, ir klausimas, kodėl tai įvyko, išlieka atviras.⁶¹

M. Hroch išskiria tris procesus, kurie turėjo lemiamą vaidmenį tokio pobūdžio virsme: 1) socialinė ir politinė senosios tvarkos krizė, pasireiškianti naujomis idėjomis ir įtampa; 2) nesutarimų tarp įtakos grupių ir gyventojų pasireiškimas; 3) tikėjimo tradicinėmis moralinėmis sistemomis praradimas, religinio autoriteto nuosmukis.⁶²

XIX a. nacionalinė agitacija dažnai prasidėdavo ir stiprėjo tose vietose, kur nedominuojančios etninės grupės, įskaitant ir jų lyderius, neturėjo politinės patirties dėl absoliutizmo priespaudos, kuriame jos ir vystėsi, pavyzdžiui, Estijoje. Tokiomis aplinkybėmis nebuvo vietos plėtotis politinėms formoms. Abiem šio konflikto pusėms buvo lengviau išreikšti socialinę konfrontaciją ar priešišumą nacionalinėmis kategorijomis, ir pateikti jas kaip pavojų bendrajai kultūrai ar atskirai kalbai bei etniniams interesams. Tai pagrindinė priežastis, kodėl Vakarų Europos tautiniai judėjimai skyrėsi nuo kitų. Aukštesnis politinės kultūros ir patirties lygis leido išreikšti konfliktus ir interesus, daugelyje Vakarų Europos regionų, politiniame kontekste. Tokiomis sąlygomis nacionalinei programai nebuvo lengva pelnyti didžiulę paramą, o kai kuriais atvejais nacionaliniam judėjimui nebuvo lemta pereiti į C fazę.⁶³

Apibendrinant galima teigti, kad M. Hroch pateikia tokius sėkmingo nacionalinio judėjimo modelį sudarančius elementus: 1) legitimumo krizė, susijusi su socialinėmis, moralinėmis ir kultūrinėmis deformacijomis; 2) pagrindinis vertikalaus socialinio mobilumo lygis (tam tikras išsilavinusių žmonių skaičius turi būti iš ne dominuojančios etninės grupės), 3) gana aukštas socialinio komunikavimo lygis, įskaitant raštingumą, mokyklas ir rinkos santykius, 4) nacionalinio charakterio interesų konfliktai.⁶⁴ Pabrėžtina, kad visi šie elementai (išskyrus 3-ąjį, kuris pasireiškė gana silpnai) būdinti XIX a. pab.–XX a. pradžios Vilniaus vyskupijos Inturkės ir Jonišio parapijoms.

⁶¹ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе. Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 128–129.*

⁶² Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 129.*

⁶³ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 132–133.*

⁶⁴ Хрох, Мирослав. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе, Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. *Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. С. 133.*

4. Tautinis identitetas ir kalba

Žmonės įgyja identitetą iš savo vaidmens visuomenėje, grupių, kurioms jie priklauso, ir iš jų asmeninių savybių. Identiteto teorijos priskirtinos socialinės psichologijos teorijoms. Jos siekia suprasti tapatybes, jų sąveikos ir visuomenės šaltinius, veikimo procesus ir jų pasekmes sąveikai ir visuomenei. Ką reiškia būti tuo, kas esi? Identitetas – tai reikšmių visuma, kuri apibrėžia, kas yra žmogus, kai jis atlieka tam tikrą vaidmenį visuomenėje. Pavyzdžiui, asmenys gali tapatinti save su tam tikrais atliekamais vaidmenimis (studentas, darbuotojas, tėvas), su naryste tam tikrose grupėse (partijoje, brolijoje), arba identifikuoja save kaip išskirtines asmenybes, priskirdami sau tam tikras savybes (moraliniai asmenys). Žmonės turi kelias tapatybes, nes nuolat vaidina kelis vaidmenis, kurie reikalauja įvairių asmeninių savybių.⁶⁵

Kiekviena tauta yra ypatinga ir unikali, kiekviena iš jų turi įnešti savo indėlį į visumą, į tautų šeimą. Anot A. Smith, kiekviena tauta apibrėžia savo narių tapatumą, nes jos specifinė kultūra formuoja individą, o šios kultūros yra istorija, ypatingos sekos įvykių jausmas, būdingas vienai po kitos einančioms tam tikros grupės kartoms. „Tautinio idealo požiūriu žmogus įgyja savo tapatumą per santykį su protėviais ir tais įvykiais, kurie suformavo jų charakterį.“⁶⁶

Tautų pagrindą sudaro kultūrinis bendrumas, nors jo šaknys eina iš etninio bendrumo ir su juo susijusio kalbinio bendrumo. Tokios tautos vadinamos etnokultūrinėmis tautomis. Agrarinėse visuomenėse visos kultūrinės naujovės dėl mažo kaimo gyventojų mobilumo plito lėtai.⁶⁷ Tai buvo aktualu ir Lietuvai ne tik XIX a., bet ir vėliau, nes šalis išliko žemės ūkio kraštu. Daugumą Lietuvos gyventojų sudarė valstiečiai, kurių tarpe etninis bendrumas buvo svarbus reiškinys ir neišnyko gana ilgai.

B. Anderson išskiria 1820–1920 m. vykusią nacionalinių judėjimų, pakeitusių senojo pasaulio veidą, du skiriamuosius bruožus. Visiems tautiniams judėjimams turėjo svarbią ideologinę ir politinę reikšmę nacionalinė spaudos kalba ir „visi šie nacionalizmai galėjo remtis aiškiais modeliais, sukurtais jų tolimų, o po Prancūzijos revoliucijos konvulsijų jau nebe tokių tolimų, pirmtakų.“ Tautiškumas buvo siejamas su sava kalba, ir tai darė nemažą įtaką XIX a. Europai ir vėliau atsiradusioms teorijoms apie nacionalizmo prigimtį. „Europoje ir jos artimiausiose periferijose XIX amžius buvo auksinis tautinių kalbų leksikografų, gramatikos kūrėjų, filologų ir literatų amžius.“ Aktyvi intelektualų veikla buvo lemiamas formuojantis XIX a. Europos nacionalizmas.⁶⁸

B. Anderson mintys tinka ir XIX a. Lietuvai. Lietuvių tautos sąmoningumą skatino uždraustos spaudos atsiradimas. Tautinio atgimimo veikėjai (daugiausiai naujoji inteligentija) skatino vartoti

⁶⁵ Peter J. Burke and Jan E. Stets. *Identity theory*. Oxford, 2009. P. 3–4.

⁶⁶ Smith, Anthony, *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994. P. 10.

⁶⁷ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 51.

⁶⁸ Benedict, Anderson. *Įsivaizduojamos bendruomenės*. Vilnius, 1999. P. 85–88.

gimtąją kalbą ir taip siekė gelbėti tautą nuo surusėjimo ir sulenkėjimo. Tame laikotarpyje pamažu formavosi bendrinė lietuvių kalba.

Nuo XIX a. pabaigos valstybės gyventojai buvo tapatinami su „įsivaizduojama bendruomene“, kurią vienijo kalba, kultūra, etninė priklausomybė. Valstybės idealas buvo etniniu, kultūriniu ir kalbiniu požiūriu homogeniška visuomenė. Pirmųjų tautinių valstybių kūrėjams tautos vienybė buvo politinė, o ne socialinė antropologinė, ji susidėjo iš suverenios tautos sprendimo gyventi pagal bendrą įstatymą ir konstituciją, neatsižvelgiant į kultūrą, kalbą ir etninę sudėtį. Taip pat nauja prielaida buvo ir tai, kad bendra etninė kilmė, kalba, kultūra, religija turi apimti atskirą teritorinę valstybę. E. Hobsbawm pastebėjo, kad vieningo, išskirtinio ir nesikeičiančio etninio, kultūrinio ar kitokio identiteto idėja siejama su pavojingu klaidingumu. Jis teigė, kad žmogaus mentalinis identitetas nėra batai, kuriais vienu metu galime dėvėti tik vieną porą, žmonės yra daugialypės asmenybės.⁶⁹

Daugiakalbystės ir daugiakultūriškumo sąvokos yra istoriškai naujos, atsiradusios dėl trijų sąlygų derinio: visuotinio raštingumo troškimo, paprastų žmonių politinio sutelktumo bei ypatingo kalbinio nacionalizmo. Istoriniu požiūriu, skirtingų kalbų ir kultūrų tautų sambūvis yra normalus ir ne mažiau paplitęs reiškinys negu šalys, kuriose egzistuoja viena kalba ir kultūra. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu tik pusė gyventojų galėjo kalbėti prancūzų kalba, ir tik 12-13 % kalbėjo šia kalba „teisingai“. Kitas pavyzdys yra Italija, kurioje valstybės vienijimosi metu tik du ar trys iš šimto italų, vartojo italų kalbą namuose. Kol dauguma gyventojų buvo pilnumoje „panirę“ į šnekamosios kalbos aplinką, tarp išsilavinusios mažumos šnekamosios ir rašytinės kalbos nebuvo jokie būtino ryšio. Vienos nacionalinės kalbos poreikis atsirado tuomet, kai paprasti gyventojai tapo svarbia valstybės sudedamąja dalimi. Tikėtina, jog rašytinės ir šnekamosios kalbos poreikis atitiko tik tuomet, kai piliečiai pradėjo ja skaityti ir rašyti.⁷⁰

XIX a. II pusėje Lietuvos gyventojai tapo dvikalbiais ar net trikalbiais. Valstiečiai dar iki galo nesuvokė ryšio tarp tautos ir kalbos, neretai laikė save vietiniais „tuteišiais“, ir kalbėdami lenkiškai savo kalbą vadino paprasta (ypač tai pasakytina apie rytų Lietuvą). Bendrinė lietuvių kalba dar nebuvo susiformavusi.

E. Hobsbawm nurodė tris priežastis, dėl ko dažnai buvo nepastebėta, kaip vėlai etnolingvistinis kriterijus tautoje tapo dominuojančiu. Visų pirma, du įtakingi XIX a. I pusėje tautiniai judėjimai daugiausia rėmėsi išsilavinusio elito grupėmis, susivienijusiomis aukščiau politinių ir geografinių sienų, bendra aukštosios kultūros kalba ir literatūra, kuri jau turėjo savo tvarią tradiciją.⁷¹

⁶⁹ Хобсбаум, Эрик. Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. balandžio 20 d.] <<https://www.ruthenia.ru/logos/number/49/02.pdf>>

⁷⁰ Хобсбаум, Эрик. Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. balandžio 20 d.] <<https://www.ruthenia.ru/logos/number/49/02.pdf>>

⁷¹ Хобсбаум, Эрик. *Нация и национализм после 1780 года*. Санкт-Петербург, 1998. С. 163–164.

Anot Hobsbawm, vokiečiams ir italams jų nacionalinė kalba vaidino daug reikšmingesnę vaidmenį tautinio savęs identifikavimo srityje nei, pavyzdžiui, anglų kalba tiems, kurie ja skaitė ir rašė. Vokiečių ir italų liberaliai buržuazijai būtent kalba buvo lemiamas argumentas kuriant vieną nacionalinę valstybę. Tačiau kituose Europos regionuose XIX a. pirmoje pusėje viskas klostėsi kitaip. Ne kalba rėmėsi politinės nepriklausomybės reikalavimas Belgijoje ir Lenkijoje, taip pat Airijos nacionalinis judėjimas Didžiojoje Britanijoje arba Balkanų tautų maištas prieš Osmanų imperiją. Ir atvirkščiai ten, kur kalbiniai judėjimai jau turėjo tvirtą politinę bazę, pavyzdžiui Čekijoje, dėl nacionalinio apsisprendimo (išskyrus kultūrinę autonomiją) dar nebuvo minties, ir niekas rimtai negalvojo apie atskiros valstybės kūrimą. Nuo XVIII a. antrosios pusės visa Europa susidomėjo „paprastu, švairiu“ valstiečių gyvenimu, atrado „tautos“ folklorą, tuomet kalba, kuria liaudis kalbėjo, atsidūrė pirmame plane. Šis paprastos liaudies kultūrinis renesansas padėjo pagrindą daugeliui vėlesnių nacionalinių judėjimų, ir laikomas pirmuoju jų vystymosi etapu („A fazė“). Nors M. Hrochas pabrėžė, kad šis procesas tai dar nebuvo politinis tautos judėjimas, nes neteikė politinių reikalavimų ar programų. E. Hobsbawm sutiko, kad istorijos pamirštų valstiečių liaudies tradicijų atradimas ir jos pavertimas „nacionaline tradicija“ beveik visada buvo entuziastų, priklausančių (kitakalbių) valdančiajai klasei ar išsilavinusiam elitui, pavyzdžiui, Pabaltijo vokiečių ar Suomijos švedų. Suomijos literatūros draugiją 1831 m. organizavo švedai, jų susitikimų protokolai buvo švedų kalba, o visi Zelmano, pagrindinio suomių kultūrinio nacionalizmo ideologo, darbai taip pat buvo parašyti švedų kalba. Buvo įvairių sąjūdžių Europoje, kurie siekė atgaivinti liaudies kultūrą ir kalbą, tačiau būtų klaidinga sumaišyti „A fazę“ (pagal M. Hročą) su „B fazė“, kai atsirado aktyvistų grupės, užsiimančios politine propaganda, remiančia „nacionalinę idėją“, o juo labiau su „C etapu“, kai „nacionalinė idėja“ jau galėjo tikėtis didžiulės paramos. Anot E. Hobsbawm, remiantis Britanijos salų pavyzdžiu, tarp kultūrinio žmonių atgimimo sąjūdžių ir vėlesnių nacionalinio pagrindo sąjūdžių ar politinių nacionalinių judėjimų nėra jokio būtino ryšio, ir, atvirkščiai, tokie nacionaliniai judėjimai iš pradžių neturėjo (arba beveik neturėjo) nieko bendra su liaudies kultūros atgimimu. Ir trečia priežastis yra susijusi greičiausiai su etniniu, o ne kalbiniu identitetu.⁷²

Remiantis M. Hroch teorija, Lietuvoje A fazė neišsivystė. Svarbų vaidmenį agitaciniame raidos etape turėjo inteligentija. XIX a. Lietuvoje atsiranda vis daugiau išsilavinusių žmonių, kilusių ir iš paprastų valstiečių sluoksnių. Nemažai inteligentijos atstovų buvo dvasininkai. Lietuvių tautinės savimonė galėjo formuotis remiantis tiek etniniu, tiek kalbiniu identitetu.

⁷² Хобсбаум, Эрик. *Нация и национализм после 1780 года*. Санкт-Петербург, 1998. С. 165–167.

II. TAUTINĖ GYVENTOJŲ SUDĖTIS JONIŠKIO IR INTURKĖS PARAPIJOSE 1864–1914 M.

Tautinę Vilniaus gubernijos gyventojų sudėtį nustatyti galima remiantis Pirmojo visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo 1897 m. duomenimis. Gyventojai patys galėjo deklaruoti gimtąją kalbą, pagal surašymo instrukciją, kalba buvo laikoma ir savo tautybės deklaravimu. Tačiau ne visi gyventojai sugebėdavo nurodyti savo kalbą ir suvokti savo tautybę. Ilgą laiką dalis gyventojų nebuvo susitapatinę su kuriuo nors etnosu ir, anot istoriko Vytauto Merkio, „savo kalbą vadino paprastąja (ne baltarusių) ir save laikė vietiniais (tuteišiais)“.⁷³ Pagal 1897 m. visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą, lietuviškai kalbančių asmenų buvo – 1 658352, Vilniaus gubernijoje – 279 877 asmenys.⁷⁴

Vilniaus guberniją sudarė septynios apskritys: Ašmenos, Dysnos, Lydos, Švenčionių, Trakų, Vileikos ir Vilniaus. XIX a. viduryje ir XIX a. pab. lietuviškiausiomis Vilniaus gubernijos apskritimis laikytos Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskritys. Vilniaus gubernija buvo etniškai mišri teritorija, kurioje XIX a. vyko aktyvi asimiliacija. Lietuvių ir baltarusių kalbiniame pasienyje lietuviai slavėjo, atsirado dvikalbių arba net trikalbių: lietuvių, baltarusių, lenkų kalbomis kalbančių gyventojų. Z. Medišauskienė taip apibendrina įvairių autorių surinktus statistinius duomenis: XIX a. vid. Vilniaus gubernijoje galėjo būti 35 – 36 % lietuviškai (ir dvikalbių) kalbančių gyventojų. XIX a. 7–8-ajame dešimtmečiuose Vilniaus gubernijoje galėjo gyventi apie 35 % lietuviškai kalbančių. Lenkų skaičius nėra tikslus, svyruoja nuo 7 iki 14 procentų. 1875 m. Vilniaus gubernijoje lietuvių buvo 34,98 %, lenkų – apie 7 %, baltarusių – 45,14 %.⁷⁵

XIX a. viduryje Vilniaus apskrityje lietuviai galėjo sudaryti apie 65 % visų gyventojų. Vilniaus apskritis buvo ir margiausia kalbine sudėtimi, aiškios persvaros neturėjo nė viena kalba. Baltarusiškai kalbantieji sudarė ¼ dalį, lietuviškai, lenkiškai, žydiškai – po 1/5 dalį, rusiškai – 1/10 dalį apskrities gyventojų.⁷⁶

Nuo XIX a. pradžios, kaip pažymi V. Merkys, to meto demografai pastebėjo tendenciją tautybę sieti su atitinkamu luomu. Buvo laikomasi nuostatos, kad katalikai bajorai ir miestiečiai – tai lenkai, o valstiečiai – lietuviai arba baltarusiai.⁷⁷ XIX a. viduryje daugiausia katalikų gyveno Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijose. Vilniaus gubernijoje katalikai sudarė apie 63 % visų gyventojų. Katalikybę išpažino daugelis Vilniaus gubernijų lietuvių. Vilniaus gubernijoje katalikiškomis

⁷³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 89.

⁷⁴ Bairašauskienė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia.* Vilnius: Baltos lankos, 2011. P. 117.

⁷⁵ Bairašauskienė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia.* Vilnius: Baltos lankos, 2011. P. 105–107.

⁷⁶ Bairašauskienė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia.* Vilnius: Baltos lankos, 2011. P. 108–114.

⁷⁷ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 91.

laikomos Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Lydos ir Ašmenos apskritys. Katalikų tikėjimo žmonių skaičius nežymiai mažėjo visose gubernijose, nes didėjo kitų tikėjimų – stačiatikių ir judėjų.⁷⁸

Joniškio ir Inturkės parapijos priklausė Vilniaus vyskupijos Giedraičių dekanatui.

V. Merkio pateiktoje lentelėje, kuri sudaryta remiantis Vilniaus vyskupijos administratoriaus Petro Žilinskio pranešimais Vilniaus gubernatoriui J. Steblinui - Kamenskui, Giedraičių dekanate, visose parapijose 1874 m., 1876 m., 1884 m., 1885 m., bažnyčiose pamaldos vyko lietuvių kalba ir lietuviai sudarė daugumą gyventojų. Inturkės ir Joniškio parapijos nurodytame laikotarpyje išliko lietuviškame areale.⁷⁹

Statistiniai duomenys Joniškio ir Inturkės parapijų yra netolygūs ir fragmeniški. Joniškio parapijos gyventojų tautinę sudėtį, remdamasis LCIA duomenimis, pateikia Rimvydas Laužikas. Jo teigimu, Joniškio miestelyje 1866 m. gyveno 135 žydai, 90 katalikų ir 14 stačiatikių.⁸⁰ Statistinės medžiagos apie gyventojų sudėtį Joniškio ir Inturkės miesteliuose pateikia asmuo, slapyvardžiu Anonimas. Nežinomas autorius, remdamasis 1890 m. Vilniaus gubernijos bajorų maršalo Adomo Pliaterio surinktais statistiniais duomenimis, nurodo, kad Joniškio valsčiuje (*włość Janiszki*) iš viso gyveno 6245 gyventojai, tarp jų 100 rusų, 787 lenkų ir baltarusių, 5078 lietuvių, 280 žydų. Joniškio gminoje (apylinkėje) – 461 gyventojų, iš jų 7 rusai, 200 lenkų ir baltarusių, 201 lietuvių, 53 žydai, o miestelyje – 7 rusai, 20 lenkų ir baltarusių, 53 žydai. Tas pats autorius nurodo, kad Inturkės miestelyje (Bebrusų valsčiuje) 1885 m. gyveno 331 gyventojų, iš jų 20 rusų, 110 lenkų, 200 žydų. Kaip lietuviški kaimai įvardinami Putriškės, Butjaučizna, Išdagai, Surguškiei, Mateliai, Gališkės, Bambeniškė, Kaušiniai, Zamokėliai, Raukučiai, Maciūniškės, Liešiškės, Papiškiai, Juršiškės, Bambėniškė, Vyžiniai, Vaikštėnai, Kertuoja, Gugialaukis, Balčėnai, Mackonys, Laputėnai, Andrašiūnai, Goliai, Sklėriškės, Ščiurys, Rutonys, Kačergai, Rudesė, Rudesėlė, Simančiai, Bebrusai, Stanuliškės, Kuolakasiai, Milašiškės, Malinaučizna, Sadaniškiai, Straškūniškės, Pagaluonė, Manatonai, Miežonys.⁸¹

V. Merkys, analizuodamas Vilniaus apskrities tautybės ir luomo santykio modelius tautinės asimiliacijos sąlygomis, išskyrė keturis asimiliacijos padarinių tipus. Pirmajam tipui priskyrė valsčių, kuriame ketvirtadalį visų gyventojų sudarė baltarusiai katalikai, daugiausia valstiečiai ir miestiečiai.

⁷⁸ Bairašauskienė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011. P. 97.

⁷⁹ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 81.

⁸⁰ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995. P. 8.

⁸¹ Anonim. Obszar języka litewskiego w guberni Wileńskiej, *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne* P. 12–13, 18, 22. Prieiga internete: [žiūrėta 2019 m. lapkričio 10d.] <<https://books.google.lt/books?id=J08-AAAAYAAJ&pg=RA5-PA3&lpg=RA5-PA3&dq=anonim,+obszar+jezyka+litewskiego+w+gubernii+Wile%C5%84skiej&source=bl&ots=rWpgrl1p5w&sig=ACfU3U1v4zJdRzXSatBS1pwbbk4f5i5bAA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwi5k67CxOvjAhVcw8QBHZH3DvMQ6AEwBHoECAgQAQ#v=onepage&q=Janiszki&f=false>>.

Bajorų ir baltarusių stačiatikių čia mažai, lenkų taip pat, lietuvių beveik nėra. Kaip tokio tipo pavyzdys nurodomas Mickūnų valsčius, esantis į rytus nuo Vilniaus.⁸²

Antrajam tipui istorikas priskyrė valsčių, kuriame pastebi buvusią „lietuvišką salą“, kurią sudarė vien valstiečių luomas. Čia taip pat vyravo katalikai baltarusiai, lenkų valstiečių buvo labai nedaug. Lietuviai sudarė apie 23,39 procentus, baltarusiai - 75,26 procentus.

Trečiajam asimiliacijos tipui priskiriami tie valsčiai, kuriuose nutautėjimo procesas atėjo vėliau negu kitur Vilniaus apskrityje. Šiam tipui priskiriamas ir Joniškis. Autorius panašumo išvelgia su trečiojo tipo asimiliacija, kur lietuvių valstiečiai pradėjo nutautėti vėlai, lietuvių randama ir tarp bajorų. Joniškio valsčiuje lietuvių buvo 85,13 procentų, lenkų – 13,19.⁸³ Kadangi Inturkės parapija geografinė padėtimi ir etnine sudėtimi buvo artima Joniškio parapijai, tai šiam tipui galima priskirti ir Inturkės parapiją.

Ketvirtajam tipui istorikas priskiria Naująją Vilnią, siedamas asimiliaciją su vidaus migracija. Šioje gyvenvietėje dauguma gyventojų buvo migrantai, kurie savo tautine ir socialine-luomine sudėtimi labai skyrėsi nuo pirmųjų išskirtų asimiliacijos tipų.⁸⁴

Po 1863 m. sukilimo sustiprėjo lietuvių polonizacija per bažnyčias. 1884 m. tik 8-iose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo sakomi lietuviški pamokslai, 23-ose – lietuviški ir lenkiški, 6-iose – lenkiški ir retkarčiais lietuviški, kitose tik lenkiškai. 1893 m. iš 62 vyskupijos lietuviškų parapijų 23-ose bažnyčiose pamokslai sakyti tik lenkiškai, 11-je lenkiškai ir lietuviškai, 28-je – lietuviškai. Prasidėjus lietuvių atgimimo sąjūdžiui, ypač trukdyta turėti lietuviškas pridėtines pamaldas bei sakyti pamokslus tose parapijose, kur vyravo dvikalbystė, arba tautiniu atžvilgiu mišriose.⁸⁵ Joniškio parapijoje lenkai atsirado daugiausia asimiliacijos keliu, tai lėmė istorinės ir geografinės aplinkybės. Tikėtina, kad Inturkės parapijos atveju procesai vyko analogiškai, abiejų parapijų nutautėjimas slinko iš Vilniaus krašto.

1869 m. dėl caro paliepimo rusų kalba ir jos tarmėmis kalbantiems katalikams savo parapijų bažnyčiose įsivesti rusų kalbą, Vilniaus vyskupijos vadovybė nutarė suskirstyti parapijas pagal parapijiečių vartojamą gimtąją kalbą. Vilniaus vyskupijos administratorius Petras Žilinskas, remdamasis dekanų pranešimais, išskyrė lietuviškas parapijas, kuriose įvesti rusų kalbą Vilniaus gubernatoriui nerekomendavo. Giedraičių dekanatas buvo mišrus, jame gyveno ir lietuviai, ir lenkai, dėl to buvo paliktas kaip rusų kalbos įvedimo pamaldose objektas. Tačiau 1874 m. Giedraičių dekanas Pranciškus Markevičius nurodo 9 lietuviškas parapijas, tarp jų ir Inturkės bei Joniškio parapijas.

⁸² Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius, 2006. P. 92.

⁸³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius, 2006. P. 94.

⁸⁴ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius, 2006. P. 95.

⁸⁵ Misius, Kazys ir Šinkūnas Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios žinytas.* Vilnius, 1993. P. 22.

Lietuviškomis parapijomis laikytos Giedraičių, Širvintų, Dubingių, Šešuolių, Gelvonų, Molėtų, Inturkės, Jonišio, Baguslaviškio. Videniškių parapija – mišri, Karvio parapija – lenkiška.⁸⁶

Giedraičių dekanate 1870–1885 m. lietuvių kalba buvo vartojama ir pripažįstama visose bažnyčiose (išskyrus Karvio bažnyčią), tačiau palaipsniui ji buvo išstumiamą. 1900 m. remiantis klebonų pranešimais, lietuvių kalba vartota tik Inturkės, Jonišio ir dar keliose bažnyčiose. Jonišio bažnyčioje, anot V. Merkio, lietuvių kalbos vaidmuo sustiprėjo nuo vyskupo Antano Pranciškaus Audzevičiaus laikų.⁸⁷

A. Audzevičius vyskupo pareigas ėjo nuo 1889 m. gruodžio 30 d. iki 1895 m. birželio 10 d.⁸⁸ Vyskupas palaikė lietuvių kunigų tautinę veiklą. Jis ypatingą dėmesį skyrė lietuviškiems dekanatams, liepdavo lietuviškose parapijose pamokslus sakyti lietuvių kalba, reikalavo, kad kunigai vaikus mokyti lietuviškai. Su kunigo Silvestro Gimžausko pagalba ir parama vyskupas lietuvių kalbą atgaivino Joniškyje, todėl dvarininkai vyskupo nemėgo, bet prieštarauti jo nurodymams nediršo. Vyskupo A. Audzevičiaus teigiamas požiūris į lietuvių kalbą skatino kunigus lietuvius pagyvinti tautinį darbą, gaivinti lietuvių kalbą bažnyčiose, organizuoti įvairias brolijas, telkti lietuviškų pažiūrų žmones tautiniam darbui. Visą tai nepatiko sulenkėjusiems dvarininkams, kėlė jų susirūpinimą.⁸⁹

Apie gyventojų tautinę sudėtį Vilniaus gubernijoje XX a. pradžioje duomenų pateikia vidaus reikalų ministro iniciatyva įvestos vietinės institucijos. Oficialiai buvo skelbiama, jog surinkti 1909 m. duomenys atitinka situaciją, nors apie jų rinkimą duomenų trūksta. Dalis duomenų buvo pateikiama iš bažnyčiose sudarytų parapijiečių sąrašų. Dvasininkai ne visada buvo sąžiningi. Pagal savo tautinius įsitikinimus jie galėjo juos koreguoti, ypač Vilniaus gubernijoje, kurioje lietuvių ir slavų ribų teritorijose vyko sparti asimiliacija ir formavosi dvikalbių ar net trikalbių, neturinčios aiškios tautinės tapatybės grupės. Lyginant 1897 m. duomenys su 1909 m. Vilniaus apskrityje pastebimas lenkų skaičiaus padidėjimas.⁹⁰

1909 m. Vilniaus apskrityje lietuvių rasta tik 4,28 %, lenkų skaičius nurodomas gan nemažas – 43,0 %. Nemaža tikimybė, jog dvikalbiai ar trikalbiai, paveikti asimiliacijos, ypač tie, kurie laikė save „tuteišiais“, savo tautybę galėjo užrašyti arba buvo užrašyti lenkais.⁹¹

V. Merkio teigimu, parapijiečių surašymo metu, 1911–1913 m. kalbos pasirinkimo kriterijumi buvo laikyta ne gimtoji, kasdieninė bendravimo kalba, bet įsigalėjusi maldų kalba.⁹² Lietuviškose ir

⁸⁶ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 268.

⁸⁷ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 338.

⁸⁸ Vilniaus Šv. vysk. Stanislovo ir Šv. Vladislovo arkikatedra bazilika. „Asmenybės“. Vilniaus (arki)vyskupai ordinarai. Prieiga internete: [žiūrėta 2019 m. lapkričio 11 d.] < <https://www.katedra.lt/ordinarai/> >.

⁸⁹ Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje.* Vilnius, 1995. P. 157–158.

⁹⁰ Bairašauskienė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia.* Vilnius: Baltos lankos, 2011. P.124.

⁹¹ Bairašauskienė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia.* Vilnius: Baltos lankos, 2011. P.130.

⁹² Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 353.

iš dalies lietuviškose parapijose surašyti katalikus pagal kalbas nebuvo lengva, surašymai sukeldavo ir rimtų visuomeninių įtampų: „[...] prieš religinio tapatumo siekimą, nublankdavo ne tik tuteišių, bet ir iš dalies lietuvių etniniai savitumai.“⁹³ 1909 m. vyko Vilniaus vyskupijos kunigų suvažiavimas lietuvių ir lenkų ginčui išspręsti ir dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose nustatymo. Suvažiavimo metu buvo surinkti duomenys apie parapijų gyventojų sudėtį. Giedraičių dekanato Jonišio parapijoje nurodytas bendras katalikų skaičius – 4500, iš jų lietuvių – 2500. Inturkės parapijoje iš 4000 katalikų, lietuvių buvo 2500.⁹⁴

Vilniaus katalikų vyskupijos parapijų 1908–1914 m. statistikos dokumentuose nurodytas parapijiečių ir jų tarpe lietuvių skaičius. 1914 m. Giedraičių dekanato Jonišio bažnyčios parapijoje buvo 4308 parapijiečių, iš kurių lietuvių buvo 1500. Inturkės bažnyčioje nurodoma, jog iš 3643 parapijiečių, lietuvių buvo 1104. Tačiau šalia pateikiami skaičiai su priedais „pagal valdybos paskaičiavimą“ (neaišku kokių metų ir kieno) rodo bendrą parapijiečių skaičių 4052 ir iš jų 629 lietuviai.⁹⁵

Apibendrinant galima teigti, kad tautiškai mišriame Vilniaus krašte gyventojai netapatino savęs su kuriuo nors etnosu, save laikė „tuteišiais“, ne visi suvokė savo tautybę ir galėjo nurodyti savo gimtąją kalbą. Tautinės gyventojų sudėties pokyčius lėmė asimiliacija. XIX a. viduryje Vilniaus gubernijoje lietuvių ir dvikalbių gyventojų skaičius buvo didesnis už lenkakalbių gyventojų skaičių, tačiau aiškios persvaros neturėjo nė viena kalba. Jonišio ir Inturkės parapijose XIX a. 8–9 deš. daugumą gyventojų sudarė lietuviai ir bažnyčiose pamaldos vyko lietuvių kalba. Nutautėjimas, kuris slinko iš Vilniaus krašto į šias parapijas atėjo vėlai. XX a. I p. abiejuose parapijose lietuviai sudarė apie 1/3 visų parapijiečių.

---

⁹³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 357.

⁹⁴ LVMAB f. 255, b. 734.

⁹⁵ LVMAB f. 318, b. 2308. l. 4.

III. JONIŠKIO IR INTURKĖS PARAPIJŲ DVASININKŲ ETNINĖS NUOSTATOS

1. Studijos kunigų seminarijoje ir jų įtaka tautiniam susipratimui

Rusų administracija, siekdama depolonizuoti seminariją, bandė pasinaudoti klierikų socialine ir etnine kaita bei jų priėmimo mokslo cenzu. Reikalaujant, kad stojantieji į seminariją būtų baigę keturias gimnazijos klases, stojančiųjų skaičius žymiai sumažėjo. Po 1863 m. sukilimo gimnazijų buvo mažai, o kitatikių katalikų priėmimas buvo griežtai ribojamas. Į seminariją stoti bajorų vaikams dažnai buvo draudžiama dėl nepasitikėjimo jų politiniu lojalumu. 1880 m. Vilniaus vyskupai P. Žilinskis, o vėliau K. Hryneveckis teikė siūlymus, jog į seminariją būtų priimami ir žemesnio negu keturių klasių išsilavinimo jaunuoliai, teikdami, kad seminarijoje jie gaus pakankamą pasirengimą tarnauti prastuomenei. Nuostata dėl mokslo cenzo ėmė svyruoti 1887 m., kai liaudies švietimo ministerija aplinkraščiu užkirto kelią gimnazijose mokytis valstiečių vaikams, taip užkirdama jiems galimybę patekti ir į seminariją. V. Merkys iš dalies sutinka su istoriografijoje vyravusia nuomone, kad XIX a. 7 dešimtmečio antroje pusėje ir 8 dešimtmetyje rusų administracija siekė riboti ne kiek luominę klierikų sudėtį, kiek jų skaičių, kad galėtų būsiamiems klierikams „skiepyti dozuotą rusišką kultūrą.“ Vėliau šalies rusifikacijos kryptis pasisuko link valstiečių, kai pastarieji buvo laikomi perspektyvesne visuomenės dalimi negu bajorai, siekiant rusifikacijos politikos. Valstiečių vaikai, nors ir menkesnio išsilavinimo, galėjo stoti į kunigų seminariją. Jau 1886 m. iš 50 seminarijos klierikų, 22 buvo valstiečių kilmės. Vyskupijos vadovybė, norėdama atgaivinti seminariją, turėjo taikstyti su mažesniu klierikų mokslo cenzu.⁹⁶

Vilniaus kunigų seminarija nuo senų laikų turėjo tarnauti lietuviškai krašto visuomenei, tačiau kaip ir kitose Lietuvos seminarijose lietuvių kalba nebuvo populiarė ir ilgą laiką nepripažinta jai jokių teisių savo dėstomuose dalykuose.⁹⁷ XIX–XX a. sandūroje seminarijoje mokėsi apie 150 klierikų, dėstomoji kalba buvo lotynų kalba. Rusijos imperijoje ypač didelis dėmesys buvo skiriamas švietimo kontrolei. 1843 m. kunigų seminarijoje įvestas rusų kalbos dėstymas.⁹⁸ 1866 m. rusų valdžios įsakymu buvo liepta pratinti klierikus sakyti pamokslus rusų kalba.⁹⁹ Nuo 1869 m. seminarijos auklėtiniai turėjo išlaikyti rusų kalbos, Rusijos istorijos ir geografijos egzaminus.¹⁰⁰

Lietuvių kalbos dėstymo nebuvo, nors lenkų kalba buvo dėstoma. 1905 m. Jonas Jablonskis, būdamas pažįstamas su vyskupu Eduardu Roppu, pasisiūlė dėstyti seminarijoje lietuvių kalba, bet

⁹⁶ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 183–184.

⁹⁷ Stakauskas, Juozapas. „Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje“. *Mūsų praeitis*. Nr. 2 (1992). P. 102.

⁹⁸ Kviklys, Bronius. „Vilniaus kunigų seminarija“. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1, Chicaga, Illinois, 1980. P. 90.

⁹⁹ Kviklys, Bronius. „Vilniaus kunigų seminarija“. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1, Chicaga, Illinois, 1980. P. 91.

¹⁰⁰ Eduardas, Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje*. Vilnius, 1995. P. 22–23.

vyskupas jam atsakė, „kad dar neatėjo laikas“. Tačiau nuo 1906 m. lietuvių kalbos dėstymas buvo įvestas, kaip neprivalomas dalykas. Tuo metu net 29-ioms parapijoms reikėjo lietuviškai kalbančių kunigų. Klierikai, kurie nepakankamai mokėjo lenkų kalbą, į kunigus išventinami nebuvo. Profesoriai dažniausiai būdavo lenkai arba sulenkėję lietuviai, dėl to buvo ypatingai antilietuviškai nusiteikę. Dėstomoji dalykų kalba išliko lotynų, tačiau visur vyravo lenkų kalba.¹⁰¹

1872 m. naujo rektoriaus Herasimavičiaus pastangomis, seminarija buvo pertvarkyta ir sumoderninta. Klierikų skaičius ėmė augti, vyskupo E. Roppo laikais pasiekė 150, mokslas tęsėsi 4 metus. Vyskupas E. Roppas kartais parodydavo tam tikrą palankumą ir lietuviams.¹⁰²

Vyskupas Eduardas Roppas savo vizitacijų 1904–1907 m. metu Giedraičių, Švenčionių, Vilniaus apskrities dekanato parapijose, sakydavo lietuviškus pamokslus, dėl ko sulaukdavo ir kai kurių parapijiečių pasipiktinimo. Vizituodamas 1907 m. Giedraičių dekanato Jonišio bažnyčią, po kreipimosi į tikinčiuosius lenkų kalba, kreipėsi ir lietuvių kalba. Po kreipimosi lietuvių kalba pasigirdo nepatenkintųjų šūksniai, kad jie nenori girdėti lietuviškų kalbų. Į tai vyskupas pareiškė, kad ten, kur yra lietuvių, visada kalbėjo ir kalbės lietuviškai.¹⁰³ „Vis dėlto gana greit išryškėjo vyskupo stiprėjančios orientacijos tradicionalistine kryptimi. Tai maždaug sutapo su Konstitucinės katalikiškos partijos Lietuvai ir Baltarusijai kūrimu ir jos periodinės spaudos organizavimu.“ Lietuvių kunigai iš mišrių parapijų buvo perkelti į baltarusiškas parapijas, o į jų vietas skyrė kunigus, kurie mokėjo tik lenkiškai.¹⁰⁴

B. Kviklys nurodė, kad prieš prasidedant tautiniam atgimimui seminarijos vadovybė nediskriminuodavo lietuvių, jie sudarė apie pusę visų seminarijos auklėtinių. Prasidėjus tautiniam atgimimui, lietuvių klierikų skaičius ėmė mažėti. Susirūpinimą esamą padėtimi 1912 m., laikraštyje „Viltis“ išreiškė Antanas Smetona.¹⁰⁵ „Seniau, prieš keliolika metų, Vilniaus kunigų seminarijoje bent pusė auklėtinių buvo lietuviai. Tuomet dar maža buvo girdėti apie lietuvių atgijimą, ir tie patys lietuviai klierikai išeidavo iš seminarijos lenkų patriotai. Lenkinimas minių ėjo senovės taku, dar pačių sulenkėjusių ganytojų greitinamas. Pamažu ėmė krutėti ir Vilniaus vyskupijos lietuviai ir jų krutėjime priteko pirmutinė rolė lietuviams kunigams [...]“¹⁰⁶

Lietuvių klierikų skaičius ėmė mažėti. Lietuviai vykdavo mokytis į Peterburgo seminariją, kur buvo lengviau patekti ir baigti mokslus. B. Kviklys rašė apie esamą 1912 m. padėtį: „šie metai per antruosius Vilniaus seminarijos egzaminus iš 15 lietuvių aspirantų tik 1, o iš 75 lenkų aspirantų buvo priimami 38. Išvertę procentais gausime šių 50 proc., o mūsiškių tik 7 proc. Negi gali būti, kad mūsiškiai būtų septynis kartus menkiau už lenkus pasiruošę. Priešingai, rusų mokyklose lietuviai

¹⁰¹ Kviklys, Bronius. „Vilniaus kunigų seminarija“. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1, Chicaga, Illinois, 1980. P. 91.

¹⁰² Kviklys, Bronius. „Vilniaus kunigų seminarija“. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1, Chicaga, Illinois, 1980. P. 91.

¹⁰³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 158.

¹⁰⁴ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 159.

¹⁰⁵ Kviklys, Bronius. „Vilniaus kunigų seminarija“. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1, Chicaga, Illinois, 1980. P. 91.

¹⁰⁶ Vilniaus kunigų seminarijoje lietuviai klierikai nyksta, *Viltis* 1912 m. Nr. 75.

geriau mokosi ir rusų ir lotynų kalbų, o iš tų esti egzaminuojami aspirantai, stoją seminarijon.“¹⁰⁷ Nežiūrint į tai, Vilniaus kunigų seminariją baigė eilė gerų lietuvių kunigų.¹⁰⁸ Juozas Stakauskas pabrėžė Vilniaus seminarijoje susidariusią paradoksalią situaciją – auklėti dvasininkus kuriai nors tautai ir nesirūpinti, kad dvasininkai suprastų ir mokėtų tos tautos kalbą. Vilniaus seminarija, ruošusi dvasininkus lietuviškam kraštui, nenorėjo ilgai girdėti apie lietuvių kalbą. Tokių dvasininkų veikla lietuviškose parapijose buvo kenksminga tiek lietuvių tautai, tiek pačiai Bažnyčiai.¹⁰⁹

Lietuvių kunigai buvo vieni iš tautinio atgimimo puoselėtojų, kurie ir kėlė vyskupijos lietuvių tautinį, religinį sąmoningumą, nes pasauliečių inteligentų buvo nedaug. XIX–XX a. sandūroje Vilniuje ir atskirose parapijose šiame sąjūdyje aktyviai reikėsi dvasininkai, kurie rūpinosi lietuvių ir kitų tautybių parapijiečių reikalais, važinėdavo po parapijas, galimybei esant laikydavo lietuviams pridėtines pamaldas, sakydavo pamokslus, platindavo lietuviškas knygas, laikraščius, steigė ir organizavo lietuviškas draugijas ir mokyklas.¹¹⁰

Lenkų kunigai taip pat siekė puoselėti lenkišką identitetą, ugdyti lenkų tautinę savimonę. Lenkų tautinis sąjūdis suaktyvėjo vyskupo K. Hrineveckio laikais. Daug pastangų buvo dedama siekiant pasipriešinti rusų kalbos įvedimui bažnyčiose. XIX a. pab. lenkų tautinis sąjūdis suaktyvėjo, siekė daryti įtaką katalikų dvasininkams, o per juos ir gyventojams.¹¹¹ Lenkų dvasininkus rėmė ir palaikė endekai (lenkų tautinis politinis judėjimas). Jie Katalikų bažnyčią laikė lenkų tautine institucija ir siekė kunigus kontroliuoti.¹¹²

XIX a. pabaigoje „Varpas“ rašė, kad *kaip kur kunigai lietuviai Vilniaus gub. pradėjo kariauti su lietuvių. Susikalbėję su bajorais lenkais, be noro žmonių, kalba jiems pamokslus lenkiškai, palikdami tik, kur nekur, lietuviškus rožančius. Lietuviškoji kalba turbūt bažnyčioje nėra apkenčiama.* Tačiau pastabose autorius pateikė mintį, kad malonu išgirsti, jog tai yra nedaugelyje vietų.¹¹³ Vadinas, dauguma kunigų palaikė ir puoselėjo lietuvišką mintį.

Lietuviškoji tautinė mintis Vilniaus kunigų seminarijoje pradėjo reikštis apie 1889 m., prasidedant „Varpo“ laikotarpiui. Anksčiau taip pat buvo pavienių stiprių lietuviškų asmenybių, kurie išėję iš Vilniaus seminarijos buvo lietuviško darbo puoselėtojai Vilniaus krašte.¹¹⁴ Didžioji dalis tokių kunigų buvo ir Jonišio bei Inturkės parapijose.

¹⁰⁷ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1. P. 91.

¹⁰⁸ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1. P. 92.

¹⁰⁹ Stakauskas, Juozapas. „Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje“. *Mūsų praeitis*. Nr. 2 (1992). P. 102.

¹¹⁰ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1. P. 120.

¹¹¹ Eduardas, Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 1995. P. 131–133.

¹¹² Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 369–370.

¹¹³ Aitvaras. Korespondencijos, *Varpas*, 1890 m. Nr. 5. P. 78.

¹¹⁴ Stakauskas, Juozapas. „Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje“. *Mūsų praeitis*. Nr. 2 (1992). P. 104.

2. Jonišio dvasininkai ir jų etninės nuostatos

Joniškio bažnyčios įkūrimo data dažniausiai pateikiama abstrakti – XVIII a. pradžia, tiksliai įkūrimo data nėra žinoma. R. Laužikas nurodo, jog ankstyviausi duomenys yra kunigo Gintauto 1849 m. nurodyti bažnyčios inventoriuje-kronikoje, tai 1650 m. Remiantis J. Gimbutu, bažnyčia galėjo būti statyta 1710 m., K. Misius ir R. Šinkūnas nurodo – 1726 m. Istorikas R. Laužikas daro prielaidą, kad jėzuitai nusipirkę dvarą, pastatė koplyčią, kuri vėliau gavo parapijos teises.¹¹⁵

Joniškio parapija, miškų ir ežerų atskirta nuo kitų, ilgą laiką buvo užkampis. Ilgainiui apylinkėse atsirado dvarų ir palivarkų, kurių savininkai dažniausiai būdavo lenkai, arba sulenkėję lietuviai. Dvasininkų padedami, jie siekė sulenkinti apylinkes, bažnyčioje buvo įvesta lenkų kalba. Lietuviai siekė ginti savo gimtosios kalbos teises, ypač konfliktai ir ginčai sustiprėjo XX a. pradžioje, atvykus į Joniškį kunigams lietuviams.¹¹⁶ Kaimynines Inturkės parapijoje padėtis turėjo būti panaši.

Joniškio parapijai, pagal R. Laužiko pateiktus duomenis, priklausė šie kaimai: Užtilčiai, Pašulniškiai, Guroliai, Patilčiai, Jusėniškiai, Kumelina, Baltagalys, Dirvoniškė, Gureliai, Modiniai, Paliopiai, Žeimiai, Ūta, Gaižiūnai, Žeimeliai, Paprūdė, Vilkoslaslis, Algirdiškė, Andriulėnai, Jukniškiai, Žaugėniškiai, Mažuliai, Šakališkiai, Pukėniškiai, Grubiškiai, Kumonys, Žaugėdai, Madeikiai, Surgėnai, Antakalnis, Pakamunis, Meškaldynas, Antašventė, Bimbiškiai, Giriniai, Sutrėnai, Gackiškiai, Bindziukai, Graužiniai, Zabalina, Juodažeimiai, Ažulanka, Vyžiniai, Vilkaraisčiai, Binkūnai, Vidugiriai, Šlapabalės, Skardžiai, Malūnelis, Šaukštališkiai, Jutonys, Arnionys II, Ažupravalis, Giraitė, Žvėrynas, Sliuzai, Arnionys I, Maldžiūnai, Stebuliškiai, Lakagiriai.¹¹⁷

Joniškio parapijoje tiriamuoju laikotarpiu kunigavo 8 klebonai: Leopoldas Čechovskis (1852–1889), Konstantinas Vaškevičius (1889–1891), Tomas Sirvydas (1891–1900), Alfonsas Petrusis (1900–1903), Jonas Kuzminskas (1903–1907), Stanislovas Šlamas (1907–1910) Jonas Galaunė (1910), Andrius Juchnevičius (1910–1929).¹¹⁸ Jonišio bažnyčioje lietuviai savo kalba pamaldas turėdavo kas antrą sekmadienį, kai klebonais buvo: J. Kuzminskas, T. Sirvydas, A. Petrusis, S. Šlamas.¹¹⁹

Tikslinga apžvelgti kiekvieno klebono atskirai tautines nuostatas. Reikia pastebėti, kad medžiagos apie juos pavyko rasti nevienodai: apie vienus galima susidaryti gana išsamų vaizdą, apie kitus, išlikę tik nuotrupos.

¹¹⁵ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995. P. 1–2.

¹¹⁶ Kviklys, Bronius. „Joniškis“. *Lietuvos bažnyčios. Kaišiadorių vyskupija*. T. 6, Chicago, Illinois, 1987. P. 189.

¹¹⁷ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995.

¹¹⁸ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995.

¹¹⁹ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 357.

Kunigas Leopoldas Čechovskis gimė 1820 m., įšventintas 1843 m. Į Jonišio parapiją atkeltas iš Pšyjažnio bažnyčios, Švenčionių dekanato.¹²⁰ „Viltyje“ (1911 m.), užsimenama, kad kunigas L. Čechovskis stengėsi žmones ne šviesti, o visokiais būdais žeminti lietuvių vardą ir niekinti jų kalbą.¹²¹

Kunigo Konstantino Vaškevičiaus veikla vertinama nevienareikšmiškai. B. Kviklys teigė, kad Vaškevičius kunigaudamas Švenčionių valsčiuje Strunaityje, panaikino lietuviškas pamaldas, degino lietuviškas maldaknyges. Jo nusiteikimą lietuvių kalbos atžvilgiu B. Kviklys argumentuoja, cituodamas „Vilniaus žiniose“ 1900 m. pateiktą prierasą: *Šitas lenkomanas visados žmonėms sakydavo: „Polsky język - sliczne padanie; ruski język dla lajania; litewski język-szeroki dla d.y. wycieranie.“ (Lenkų kalba – gražiakirtė; rusų kalba – plūdimumi; plati lietuvių kalba – pasturgalio nusišluostymui).*¹²² Tuo tarpu V. Merkys nurodo, jog kunigas K. Vaškevičius, vaikus katekizmo mokino ta kalba, kuria kas norėjo ir pamaldas laikė tiek lietuviškai, tiek lenkiškai, paskirstęs kas antrą sekmadienį ir šventadienius.¹²³ V. Merkys rėmėsi paties kunigo parnešimu, skirtu vyskupui Steponui Aleksandrui Zvierovičiui (1902 m.), kuriame galėjo būti ir nenusakyta tikra padėtis parapijoje. Apie jo veiklą Jonišio parapijoje užsimenama „Viltyje“ (1911 m.) aprašant Jonišio bylą: paminint kunigą Čechanovskį, pažymima, kad kunigas K. Vaškevičius „darė tą patį“, tai yra, buvo nusiteikęs prieš lietuvių tautą ir kalbą.¹²⁴

Lenkų kalba Jonišio parapijoje dominavo iki 1890 m., Kunigas L. Čechovskis perleido parapiją kunigui T. Sirvydui, kuris ir įvedė lietuvių kalbą paraliturgijoje ir pamoksluose, stengėsi iš bažnyčios pašalinti ir stipriai apriboti lenkų kalbos vartojimą. Lenkėjantys parapijiečiai tam pasipriešino ir porai dešimtmečių nusistovėjo pamaldų tvarka: vienas sekmadienis atiduotas lietuviams, kitas – lenkams.¹²⁵

Vilniaus seminarijos vadovybės nusistatymas prieš lietuviybę reiškėsi įvairiais būdais: draudė kunigams lankyti lietuvius klierikus, kad jiems nebūtų įkvėpta lietuviška dvasia, netoleravo lietuviškų pavardžių.¹²⁶ Stojantiesiems į kunigų seminariją buvo siūloma pasikeisti pavardes. Pavardžių keitimas buvo propaguojamas ne kiek tautiniais, kiek socialiniais sumetimais. Nors valstiečiai buvo išlaisvinti iš baudžiatvarkos, tačiau visuomenėje balsą ir reikšmę turėjo tik dvarponiai. „Kunigas, atsidūręs jų tarpę pavarde *-as, aitis*, neturėtų jiems daug įtakos; jis būtų laikomas žemesnės kategorijos žmogumi.“ Iki lenkmečio valstiečiai galėjo patekti į Vilniaus seminariją tik svetima

¹²⁰ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995.

¹²¹ Jonišio bylai artinantis, *Viltis*. 1911-11-23. Nr. 136. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

¹²² Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. V tomas. *Vilniaus arkivyskupija*. II dalis. *Vilniaus provincijos bažnyčios*. Chicago, Illinois, 1986. P. 298

¹²³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 343.

¹²⁴ Jonišio bylai artinantis, *Viltis*. 1911-11-23. Nr. 136. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

¹²⁵ K. Zablocki. *Kwestia litewska w kościele w parafii Janiskiej*, *Dziennik Wileński*, 1907-06-16, Nr. 136. Prieiga internete: <<http://elibrary.mab.lt/bitstream/handle/1/21819/154556m1907n136.pdf?sequence=137&isAllowed=y>>.

¹²⁶ Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Aidai, 2003. P. 297.

bajorų pavarde. Toks buvo Joniškyje kunigavęs Tomas Sirvydas. Pranciškonų vienuolis, gimęs Troškūnų parapijoje, mokėsi Troškūnų bernardinų mokykloje, kur liko vienuoliu. Kaip valstietis jis neturėjo teisės į dvasinį luomą. Tikrasis kun. Tomo Sirvido vardas buvo Mykolas Žilinskas. Patekti į dvasininkų luomą jis galėjo tik gavęs mirusio bajoro sūnaus metrikus Tomo Sirvido vardu. Svetima pavarde jis gyveno visą gyvenimą ir mirė 1908 m. Vilniuje.¹²⁷ Kunigas įkvėpė lietuvišką dvasią ir kaimyninių parapijų kunigams, Labanoro kunigui – Burbai, Inturkės kunigui – Kybeliui.¹²⁸

Klebonu tapus Alfonsui Petruiliui (1901–1903) lenkai, kelis kartus prašė išplėsti lenkų kalbos teises bažnyčioje, tačiau klebonas su tuo nesutiko. Aktyvi kunigo veikla buvo nukreipta į polonizavimosi proceso stabdymą.¹²⁹

Alfonsas Petrus gimė 1873 m. rugpjūčio 4 d. Biržų apskrities Vabalninko valsčiaus Kateliškių kaime, ūkininkų šeimoje. Buvo mokomas namuose, tačiau kas jį mokino duomenų nėra. Nuo 1885 m. mokėsi Šiaulių gimnazijoje, kur baigė 6 klases. 1891–1895 m. mokėsi Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune. Sėkmingai išėjęs visą kursą, dėl jauno amžiaus į kunigus išventintas nebuvo. 1895 m. išvyko į tuometinę Austrijos-Vengrijos imperiją ir 1895–1897 m. studijavo Lvovo veterinarijos institute, mokslų nebaigė. 1897 m. grįžęs į Lietuvą įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. Po metų (1898 m.), kaip gabus ir išsilavinęs klierikas A. Petrus siunčiamas į Petrapilio dvasinę akademiją. Dėl atšiauraus žiemos klimato 1899 m. grįžo į Vilnių, kur buvo išventintas į kunigus.¹³⁰

1899–1900 m. A. Petrus buvo Vilniaus Antakalnio bažnyčios vikaras. 1900–1901 m. Bagdanavo Ašmenos filijoje klebonas. Joniškyje kunigavo 1901–1904 m., 1904–1907 m. – Maišiagalėje, 1907–1908 m. – Nalibokuose, Vyšniavos dekanate, 1908–1911 m. – Marcinkonyse, 1911–1927 m. – Pivašiūnuose. Nuo 1926 m. buvo Alytaus dekanas, 1927–1928 m. kunigavo Paparčiuose, 1928 m. – Musninkuose, ten ir mirė.¹³¹ Alfonsas Petrus aktyviai dalyvavo visuomeninėje lietuviškoje veikloje, buvo išrenkamas į komisijas lietuvių – lenkų ginčams spręsti. 1917 m. išrinktas į Lietuvos Tarybą, 1918 m. vasario 16 d. pasirašė Nepriklausomybės aktą.¹³²

Dėl lietuvių kalbos vartojimo bažnyčiose dažnai kildavo įvairių konfliktų, tačiau A. Petrus kunigaudamas Joniškyje, nepasidavė lenkų dvarininkų įtakai, o ir kitose parapijose puoselėjo lietuviybę.

¹²⁷ Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Aidai, 2003. P. 300.

¹²⁸ Atsiminimas apie kun. T. Sirvydą, *Viltis*. 1908-05-28. Nr. 61. Prieiga internete: <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

¹²⁹ Raškauskas, Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008. Vilnius, 2009. T. 1. P. 73–98.

¹³⁰ Alekna, Viktoras. *Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrus*. Vilnius: Voruta, 1996. P. 8.

¹³¹ Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996. P. 31.

¹³² Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996. P. 32.

Iš Jonišio perkeltas į Maišiagalą, matydamas, kad daugelyje kaimų parapijiečiai namuose kalba lietuviškai, pradėjo rūpintis, jog ir bažnyčioje lietuviai nors retkarčiais išgirstų Dievo žodį gimtąją kalba.¹³³

Vilniaus vyskupijos administratorius, siųsdamas lietuvių kunigą į Maišiagalą vikaru, griežtai uždraudė įvesti lietuvių kalbą ir sakyti lietuviškus pamokslus bažnyčioje. Tačiau dvasininkas, suradęs 23 lietuviškai kalbančius kaimus vis tiek įvedė lietuviškus pamokslus, kuriuos sakydavo kartą per mėnesį.¹³⁴ 1911 m. paskirtas į Pivašiūnus taip pat pakeitė pamaldų tvarką lietuvių naudai. Lietuviški pamokslai buvo sakomi kas trečią sekmadienį, o rytais lietuviai savo gimtąją kalbą galėjo giedoti Šv. Rožančių. Visa tai nepatiko lenkų agitatoriams, jie rašė skundus vyskupijos valdytojui, šmeižė kunigą spaudoje. Nukentėjo ir kunigo sesuo, kuri taip pat skleidė lietuvišką dvasią, mokindama vaikus lietuviškų dainų ir žaidimų. A. Petrulio iniciatyva buvo įkurti „Ryto“ ir Blaivybės draugijų skyriai.¹³⁵

Kunigas A. Petrulis buvo vienas iš narių-steigėjų lietuviškų laikraščių „Viltis“, „Aušra“, „Bažnytinės apžvalgos“, „Draugija“, „Tėvynės sargas“. Jis rašė straipsnius, vedė diskusijas su lenkų laikraščiais. Pasirašinėdavo slapyvardžiais: Butrimonietis, Narys, Parapijietis, Parapijonietis, Pivašiūnietis, Ptrs, Rytietis, Seklys, sodietis, Tas pats, Vaidelotis, Vaidelutis, Vaidelutis A., Vaidilutis, Viską matęs.¹³⁶

Jonas Kuzminskas (1903–1907), buvo iš vienas iš tų klebonų, kurie taip pat palaikė lietuviybę ir parapijiečiai turėjo pamaldas lietuvių kalba kas antrą sekmadienį.¹³⁷

Stanislovas Šlamas (1907–1910) – knygnešys ir lietuviybės kėlėjas, gimė 1866 m. Puknionyse, Pakruojo parapijoje, Šiaulių apskrityje.¹³⁸ Iki 16 metų piemenavo, baigė Šiaulių gimnazijos 4 klases, metus tarnavo vaistinėje, kur iš provizoriaus mokėsi lotynų kalbos. Nuo 1891 m. mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje.¹³⁹ Mokydamasis kunigų seminarijoje pradėjo platinti lietuvišką spaudą, palaikė ryšius su knygnešiais: J. Bieliniumi, I. Bitaičiu, J. Žąsinu. Iš jų gaudavo lietuviškų maldaknygių ir kitos spaudos. 1895 m. buvo išventintas į kunigus. Vikaraudamas Onuškyje, Trakų rajone, susipažinęs su bendraminčiu Jankovicų dvarininku Donatu Malinausku, platino įvairią pasaulietinę ir religinę spaudą: „Varpą“, „Ūkininką“, „Tėvynės sargą“, elementorius, maldaknyges. Nepasiturintiems spaudą dalindavo nemokamai. Nuo pirmųjų kunigavimo dienų laikė lietuviškas pamaldas, lietuviškai mokino vaikus katekizmo, sakė lietuviškus pamokslus. 1898 m. S. Šlamas buvo perkeltas į Žiezmaris, Kaišiadorių r., tęsė savo veiklą užmegzdamas santykius su aplinkiniais knygnešiais, įvesdamas lietuvišką giedojimą bažnyčioje. Klebonijos tvarte buvo įrengęs lietuviškos spaudos

¹³³ Alekna, Viktoras. *Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrulis*. Vilnius: Voruta, 1996. P. 10.

¹³⁴ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 5. II d. Chicaga, Illinois, 1986. P. 206.

¹³⁵ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 6. Chicaga, Illinois, 1987. P. 306.

¹³⁶ Alekna, Viktoras. *Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrulis*. Vilnius: Voruta, 1996. P. 59–82.

¹³⁷ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 357.

¹³⁸ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 470.

¹³⁹ Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996. P. 111.

slėptuvę, slaptą spaudą laikydavo bažnyčios lubose susukęs į senus bažnytinius rūbus. Po skundų ir kratų buvo perkeltas į Širvintų r. Čiobiškį (1899–1904). Tačiau ir čia susirado vietinius knygnešius ir toliau platino lietuvišką spaudą.¹⁴⁰

Kunigas S. Šlamas palaikė ryšius su Kazimieru Kybeliu, kuris 1891–1894 m. kunigavo Inturkėje, buvo lietuviškos spaudos platinimo organizatorius ir knygnešys. Po spaudos draudimo panaikinimo 1905–1907 m. kunigavo Dusmenyse, Trakų rajone. 1907 m. perkeltas į Joniškį, po poros metų perkeltas į Gudijos parapijas, kur buvo iki 1918 m.¹⁴¹ 1907 m. Stanislovas Šlamas į Joniškį pakvietė atvykti Juozą Dylį, buvusį daraktorių ir knygnešį, kuris po spaudos draudimo panaikinimo lietuvišką spaudą platino viešai ir rinko prenumeratą. Po metų J. Dilys persikėlė į Švenčionėlius, kur rūpinosi lietuviškos mokyklos įsteigimu.¹⁴²

1918 m. Stanislovas Šlamas buvo patvirtintas Aukštadvario klebonų, Trakų rajone.¹⁴³ Vėliau Inturkėje klebonavo dar 17 metų (1924–1941).¹⁴⁴ Nuo 1948 m., kaip altaris, apsigyveno Joniškyje. Mirė 1951 m., palaidotas Jonišio bažnyčios šventoriuje.¹⁴⁵

Jonas Galaunė (1910 m.) gimė Pagelažių kaime, Ukmergės parapijoje. Ukmergėje baigė 4 klases, mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje, 1900 m. buvo išventintas į kunigus. 1900–1902 m. buvo Nočios vikaras, 1902–1903 m. – Gardino katalikų bažnyčios vikaras, 1903–1905 m. – Mstibovo klebonas, 1905–1908 m. – Kšemenicos klebonas, 1908–1910 m. – Sokolianų klebonas. Joniškyje klebonavo 1910 m. Būdamas Joniškyje, laikėsi nustatytos tvarkos, vieną sekmadienį laikydavo pamaldas lietuvių kalba, kitą – lenkų kalba, tačiau lenkai kėlė sąmyšį ir buvo nepatenkinti. Po kilusių nesutarimų kunigas pasiprašė perkeliamas kitur. 1910 – 1928 m. buvo Jiezno klebonas, 1928–1932 m. – Nemaniūnų, 1932–1946 m. – rezidentas Jiezne. Mirė 1946 m. Jiezne, palaidotas šventoriuje. Jonas Galaunė, dar besimokydamas Vilniaus seminarijoje, buvo įsitraukęs į tautinį judėjimą. Jonišio parapijoje kovojo už lietuvišką žodį bažnyčioje. Kleboną, kaip iškilią krašto asmenybę 1939 m. yra apibūdinęs Lietuvos savanoris iš Antanavo kaimo Juozas Saikelis-Saikevičius. Jis rašė, jog kunigas rusų valdymo laikais žadino savo parapijiečių tarpe tautinį susipratimą, steigė lietuviškas arbatines, krautuves ir kt. Ypatingai kreipė dėmesį į vaikus, kurie pas jį ateidavo ruošti pirmajai išpažinčiai.¹⁴⁶

Andrius Juchnevičius (Juknevičius) gimė 1882 m. Ceikinių parapijoje, Juodiškių kaime. Mokėsi Daugėlišio ir Švenčionių mokyklose. 1903 m. įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. 1907 m. vyskupo E. Roppo buvo iššventintas į kunigus. 1907–1908 m. buvo Rodūnės vikaras, 1908–1910 m. – Eišiškių vikaras. 1910–1929 m. – Jonišio klebonas, 1929–1934 m. – Nedzingės klebonas,

¹⁴⁰ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 470.

¹⁴¹ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 470.

¹⁴² Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 119.

¹⁴³ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 470.

¹⁴⁴ Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996 m. P. 111.

¹⁴⁵ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 470.

¹⁴⁶ Kuzmickas, Vytautas. *Garbingų Jiezno parapijos gyventojų jubiliejai*. Prieiga internete: [žiūrėta 2019 m. gruodžio 19 d.] <<http://jieznoparapija.lt/2016/11/27/garbingu-jiezno-parapijos-ganytoju-jubiliejai/>>.

Merkinės dekanas, 1934–1941 m. – Merkinės klebonas ir dekanas. 1941 m. karo pradžioje buvo sušaudytas Kaišiadoryse.¹⁴⁷ 1910 m. Joniškyje pakeitęs kunigą J. Galaunę, A. Juknevičius nuramino parapiją, užimdamas nuosaikias tautines pozicijas. Jis sudarė jungtinį lietuvių-lenkų chorą, subūrė tretininkus ir blaivininkus.¹⁴⁸

Joniškyje vyskupo S. Zvierovičiaus laikotarpiu (1897–1902 m.) augo įtampa, kuri dar stipriau prasiveržė vyskupo Roppo vizitacijos metu (1907 m.) ir peraugo iki riaušių 1910 m. Jonišchio parapija buvo intensyvaus lenkėjimo zonoje, lietuvių kalba didesnę XIX a. antros pusės dalį pamaldose ir pamoksluose nevertota.¹⁴⁹

Kaip matyti, daugelis Joniškyje buvusių kunigų buvo tolerantiški lietuvių kalbai. Pirmieji kunigai L. Čechanovskis ir K. Vaškevičius, kurio veikla vertinama dvireikšmiškai, buvo lenkų pusės šalininkai. Nuo kunigo T. Sirvydo laikų, kai lietuvių kalba buvo įvesta bažnyčioje, ilgą laiką buvo vartojamos dvi kalbos (lenkų ir lietuvių) šalia viena kitos lygiomis teisėmis. Pastebėtina, kad kun. A. Juchnevičius, klebonavęs nuo 1910 m., visgi stengėsi laikytis nuosaikios tautinės pozicijos, taikyti parapijoje gyvenusius lenkus ir lietuvius.

3. Inturkės dvasininkai ir jų etninės nuostatos

B. Kvyklio teigimu, Inturkės bažnyčios istorija prasideda 1555 m., kai karalienė Bona Sforca pasirašė fundacinį raštą Katalikų bažnyčiai statyti ir paskyrė 16 valakų žemės. Naujos bažnyčios statyba prasidėjo 1751 m., ji buvo medinė, kryžiaus plano, dvibokštė ir turėjo dvi koplyčias. 1820 m. bažnyčia buvo perstatyta.¹⁵⁰

Inturkės parapijoje tiriamuoju laikotarpiu dvasininkų pareigas ėjo: Klementijus Balčevskis – 1862–1878 m. Tuo laikotarpiu, remiantis Inturkės gimimo metrikomis, kunigui talkino arba jį pavadavo: kunigas, vikaras Romualdas Staševskis (1869 m. lapkritis, gruodis–1870 m.), Ignotas Lapūnas (Lapun?) (1871), kun. Albertas Rubšas (1871), kun. Juozas Piktorna (1875, 1877, 1878), kun. Antanas Žvilovskis (1878). Antanas Žvilauskas (Žvilovskis) Inturkės bažnyčioje klebonavo nuo 1879–1880 m., paskutiniaisiais metais trumpam jį pavadavo Juozas Piktorna. 1880–1889 m. Inturkėje klebonavo kunigas Jonas Karvelis; 1890 m. – Konstantinas Vaškevičius; 1890–1891 m. – Pranas Bernotas; 1891–1894 m. – Kazimieras Kybelis; 1894 pab.–1899 m. – Antanas Kripaitis; 1900–1910

¹⁴⁷ Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996. P. 76.

¹⁴⁸ Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996. P. 76.

¹⁴⁹ Raškauskas, Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008. Vilnius 2009. T. 1. P. 73–98.

¹⁵⁰ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 6. Chicaga, Illinois, 1987. P. 178–179.

m. vasario mėn. – Petras Prunskis; 1910 m. kovo – birželio mėn. – J. Balčiūnas; 1910–1911 m.–A. Sokolovskis (Sakalauskas); 1911–1914 m. – A. Matevičius.¹⁵¹

Kunigas Antanas Žvilauškas gimė 1834 m. Kauno gubernijoje, Telšių apskrityje, Gargždų parapijoje, Pikteikių kaime. Kunigo A. Žvilauško tarnybinėje anketoje nurodoma, kad jis mokėsi valstiečių dviklasėje mokykloje, vėliau Telšių apskrities penkiaklasėje mokykloje ir Telšių (Žemaičių) kunigų seminarijoje. Žvilauškas mokėjo lenkų, rusų ir žemaičių-lietuvių kalbas. Tautybė nurodoma – žemaitis (*самогитской народности*).¹⁵²

Dvasininkai Antanas Žvilauškas ir Stanislovas Šlamas savo parapijose per pridėtines lietuviškas pamaldas įvedė giedojimą, vaikus katekizmo pradėjo mokinti gimtąja kalba, rūpinosi, jog parapija gautų lietuviškos spaudos. Šių vikarų veikla buvo nepatenkinti tiek senos tvarkos bažnyčioje šalininkai, tiek rusų administracija, kuri įžvelgė grėsmę savo politikai. „Vilniaus švietimo apygardos globėjas Vasilijus Popovas manė, kad lietuvių kalba šiems vikarams tarnaujanti lenkiškoms idėjoms (suprask – sąmoningai katalikybei) propaguoti ir rusiškai mokyklai bei rusų kalbos plitimui diskredituoti.“¹⁵³

Kunigas Jonas Karvelis (Inturkėje kunigavo 1880–1889 m.), kilęs iš valstiečių šeimos. Kaip nurodoma anketoje, nuo 1856 m. keturis metus buvo mokomas Vilniuje namuose privačių mokytojų, 1861 m. įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. 1870–1872 m. buvo vikaru Soldeikių parapijoje, 1873–m. Žoselkų bažnyčios vikaras, nuo 1874 m. buvo Gervėnų bažnyčios vikaras, nuo 1876 m. – Giedraičių vikaras, 1879 m. perkeltas į Skudutiškio bažnyčia, 1880 m. – į Inturkę.¹⁵⁴

Kunigas Pranas Bernotas, (Inturkėje kunigavo 1890–1891 m.), gimė 1864 m. Kauno gubernijoje, Šiaulių apskrityje, Gruzdžių parapijoje, Sneigių kaime, valstiečių šeimoje. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje. 1888 m. paskirtas vikaru į Širvintus, 1889 m. – vikaras Maišiagaloje. Nuo 1890 m. kunigavo Inturkėje, nuo 1893 m. – Kernavėje, nuo 1903 m. – Rudnikuose, 1904 m. perkeltas į Ratnyčią.¹⁵⁵

Tarnaudamas Ratnyčios parapijoje, padėjo atgyti lietuvybei, nors pats sunkiai kalbėjo lietuviškai. Atvykęs į Ratnyčią, jis užsisakė lietuviškų laikraščių, įsigijo knygų ir išmoko gražiai lietuviškai kalbėti. Sakydavo tik lietuviškus pamokslus ir pamaldos vykdavo lietuvių kalba. Įsteigė Blaivybės ir „Ryto“ draugijų skyrius (Vilniaus vyskupo P. A. Audzevičiaus laikais 1890–1895 m.).¹⁵⁶

¹⁵¹ *Inturkės RKB gimimo metrikų knygos 1862–1910 m.* Prieiga internete: [žiūrėta 2019 spalio 17 d.] <https://www.epaveldas.lt/paieska?p_p_id=searchresultsportlet_WAR_searchresultsportlet10SNAPSHOT&q=Inturk%C4%97s%20RKB%20gimimo%20metrik%C5%B3%20knyga.%201862--1869%20m.&t=1>.

¹⁵² Mirė kunigai: Vilkas, Zagorskis, Žvilauškas, Zablockis, Žukauskis, Kripaitis, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2708, l. 9

¹⁵³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 311.

¹⁵⁴ Jono Karvelio asmens byla, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1062, l. 1–4.

¹⁵⁵ Prano Bernoto asmens byla, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2699, l. 2–3.

¹⁵⁶ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios. Vilniaus arkivyskupija.* T. V. II d. Chicaga, Illinois, 1989. P. 266.

Inturkės parapijiečiai lenkai, rašydami skundą dėl kunigo P. Prunskio, prašė grąžinti kunigą P. Bernotą, kuris anot jų buvo jų, visų katalikų parapijiečių, vargšų ir našlaičių, globėjas.¹⁵⁷

Kazimieras Kybelis, (Inturkėje kunigavo 1891–1894 m.), gimė 1868 m. Lomos k. Šilalė r. 1884 m. baigė Šiaulių gimnazijos 4 klases, toliau mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje.¹⁵⁸ Mokydamasis seminarijoje, buvo tarpe tų klierikų, kuriuos jungė ir vienijo lietuvybės idėja. 1886–1890 m. tokių klierikų buvo nedaug, net aukštesniųjų kursų klierikai ir net žemaičiai nesidomėjo lietuvybės reikalais.¹⁵⁹ 1887–1891 m. Peterburgo dvasinėje akademijoje įgijo teologijos magistro laipsnį. Baigęs akademią dirbo Vilniaus kunigų seminarijos profesoriumi. Dėl lietuvių tautinės savimonės kėlimo ir puoselėjimo, buvo 1893 m. perkeltas į Inturkės parapiją. 1895 m. perkeltas klebonu į Žaslius, Kaišiadorių rajoną. Žasliuose aktyviai rūpinosi lietuviškos spaudos platinimu, į šią veiklą įtraukė visus bažnyčios tarnus ir šviesiausius parapijos valstiečius, padėjo steigti slaptas mokyklas, daraktoriams mokėjo atlygimą. Bendradarbiavo ir palaikė ryšius su kitų parapijų knygnešiais ir kunigais. Spaudą slėpdavo parapijai priklausančiose patalpose.¹⁶⁰

Vilniaus gubernijos žandarmerijos valdybos, Lydos, Ašmenos, Trakų apskrities padėjėjo susirašinėjime dėl Žaslių kunigo K. Kybelio kaltinimo platinat tarp parapijiečių lietuviškas draudžiamas brošiūras, liudininkų parodymuose pažymima, kad pas kunigus K. Kybelį ir B. Krištaponį atsirado daug knygų lietuvių kalba draudžiamo turinio knygų. Knygų, maldaknygių, leistų užsienyje, taip pat galima rasti pas valstiečius.¹⁶¹

Kunigas Antanas Kripaitis buvo kilęs iš valstiečių šeimos, Kauno gubernijos, Panevėžio apskrities, Smilgių valsčiaus.¹⁶² A. Kripaitis gimė 1867 m., 1893 m. įšventintas į kunigus. 1899 m. buvo Inturkės klebonas. Su Inturkės klebonu kunigu Antanu Kripaičiu ryšius palaikė knygnešys Zigmas Rubikas iš Lėlių Molėtų r. ir pristatydavo jam lietuvišką spaudą.¹⁶³ Nuo 1902 m. buvo Trakų r. Semeliškių kuratas, palaikė ryšius su Drasūniškio, Vilūnių Kaišiadorių r, Prienų r. Užguosčio kaimų knygnešiais, paskatino knygnešystei V. Balasevičių.¹⁶⁴ Inturkės parapijoje per 1895 metus buvo išplatinta virš 70 egzempliorių „Šaltinio“. Maldaknygių platinime ypač pasižymėdavo davatkos.¹⁶⁵

Inturkės parapijoje vienas iš lietuvybės puoselėtojų buvo kunigas Petras Prunskis (Inturkėje kunigavo 1900–1910 m.). Kunigas gimė 1871 m. Jurkiškėse, Kauno gubernijoje. Mokėsi Mintaujos gimnazijoje, vėliau Vilniaus kunigų seminarijoje (1890–1894). 1894–1895 m. buvo vikaru

¹⁵⁷ LVMAB f. 318, b. 22200, l. 12.

¹⁵⁸ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864 – 1904*. Vilnius, 2004. P. 227.

¹⁵⁹ Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003. P. 271.

¹⁶⁰ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864 – 1904*. Vilnius, 2004. P.227.

¹⁶¹ LVIA, f. 419, ap. 4, b. 12, l. 1–23.

¹⁶² LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2708, l. 44.

¹⁶³ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864 – 1904*. Vilnius, 2004. P. 402.

¹⁶⁴ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864 – 1904*. Vilnius, 2004. P. 241

¹⁶⁵ Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Aidai, 2003. P. 273.

Lavoriškėse, 1895–1899 m. buvo vikaru Ratnyčioje, Inturkėje kunigavo nuo 1899 m. Mokėjo vokiečių, rusų, lenkų ir lietuvių kalbas. Šešis mėnesius lietuvių ir tapatinosi su lietuvių tauta.¹⁶⁶ Buvo kilęs iš valstiečių šeimos.¹⁶⁷ 1911–1939 m. buvo Palūšės bažnyčios klebonas. Aktyviai reiškėsi religiniame ir lietuviybės puoselėjimo darbe.¹⁶⁸ Kunigaudamas platinė lietuvišką spaudą. 1905 m. jis dalyvavo Vilniaus Didžiojo Seimo darbe (tuo metu kunigavo Inturkėje). Buvo vienas iš švietimo draugijos steigėjų Vilniaus krašte, rūpinosi lietuviškų mokyklų steigimu.¹⁶⁹

Dvasininkas steigė „Ryto“, Šv. Kazimiero draugijos skyrius, Palūšėje pastatė „Ryto“ draugijos namus. Tarpukariu buvo lenkų valdžios baustas už lietuviškų pavardžių rašymą metrikų knygoje. 1941 m. išvežtas į Sibirą. Mirė kankinio mirtimi Čechanikoje, Učpristanės rajone, Altajaus krašte.¹⁷⁰

1910 m. 4 mėnesius Inturkėje kunigavo J. Balčiūnas. Apie jo veiklą Inturkės parapijoje duomenų trūksta.

A. Sokolovskis (Sakalauskas) Inturkėje kunigavo 1910–1911 m. Remiantis 1910 m. „Vilties“ laikraščio žinute iš Inturkės (*Unturkė*), galima teigti, dvasininkas Sakalauskas buvo lenkomanas. <...> *naujas mūsų klebonas Sakalauskas nesakė lietuviško pamokslą: pasisakė...nemokąs.* <...>.¹⁷¹ Tačiau archyve buvo rasti Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų skundai Vilniaus vyskupui prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kunigą A. Sakalauską, A. Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms ir nusiteikimo prieš lenkų kalbą.¹⁷² Šis faktas rodo, kad kunigas A. Sakalauskas nebuvo lenkomanas, nes neskyrė pakankamai dėmesio lenkų kalbai, neaukojo mišių lenkų kalba. Na, o vengdamas, kad nebūtų su juo susidorota asmeniškai, nesakė pamokslų ir lietuvių kalba. Taip pat šis faktas rodo, kad kunigo nuostatos galėjo ir pasikeisti.

Apie kunigą Antaną Matevičių duomenys nėra gausūs. Prelatas St. Kiškis nurodo, kad nuo 1905 iki 1911 metų A. Matevičius buvo Palūšės klebonas, 1911 – 1923 m. – Inturkės ir nuo 1923 m. – Zibalių klebonas. Mirė 1928 m. Zybaliuose.¹⁷³

Taigi, kaip matyti, dauguma Inturkės kunigų buvo aktyvūs lietuvių tautinio judėjimo dalyviai, rūpinosi lietuvių kalbos puoselėjimu. Ypač Inturkės dvasininkai pasižymėjo, organizuodami ir

¹⁶⁶ Petro Prunskio anketa. *LVMAB*, f. 318, b. 1054, l. 56.

¹⁶⁷ *LVMAB*, f. 318, b. 1054, l. 51.

¹⁶⁸ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios. Vilniaus arkivyskupija* T. 1. Chicago, Illinois, 1985. P.196.

¹⁶⁹ Kaluškevičius, Benjaminas, Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 380.

¹⁷⁰ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios. Vilniaus arkivyskupija* T. 1. P.196.

¹⁷¹ Vėl lietuviškų pamokslų nebesakoma, *Viltis* (1910) Nr. 88. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 18 d.]. <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

¹⁷² Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų Jokūbo Čivskio, Gabrieliaus Masevičiaus ir kt. skundai prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kun. Ad. Sokolovskį, kleboną Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms, klebonų pasiaiškinimai, Giedraičių dekanas Navisko, arkivyskupo, Vilniaus apygardos teismo susirašinėjimas šiuo klausimu, *LVMAB*, f. 318, b. 22200, l. 2–3.

¹⁷³ Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996. P. 34.

platindami nelegalią lietuvišką spaudą. Išskelti į kitas parapijas kunigai savo veiklos, tautinio atgimimo srityje, nenutraukė.

IV. LIETUVIŲ IR LENKŲ TAUTINĖS-RELIGINĖS ASPIRACIJOS

Carinė Rusija nuslopinusi 1863–1864 m. sukilimą, šalyje įvedė griežtą politinį režimą bei apribojimus įvedė ir kultūrinėse srityse. Spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas skaudžios įtakos turėjo ne tik lietuvių, bet ir lenkų tautos kultūrai. Tautinę priespaudą patyrė visi šalies gyventojai. Valdžia siekė surusinti tautas, sumažinti lenkų įtaką visuomenėje. Lenkų mokyklos buvo uždarinėjamos arba perorganizuojamos į rusiškas, uždaromos bibliotekos, laikraščiuo, uždrausta spausdinti knygas lenkų kalba. Į Lietuvą patekusi lenkų spauda, kuri buvo spausdinama Varšuvoje arba Peterburge, buvo griežtai cenzūruojama.¹⁷⁴

Tautiškumo ugdymui ir palaikymui nemažai dėmesio buvo skiriama spaudoje. Dėl savo etninės priklausomybės ir remiantis savo kasdienine kalba ne kartą vyko diskusijos, kurių metu buvo norima įrodyti, kad kiekviena tauta: tiek lenkai, tiek lietuviai, ieškojo savo tautos tapatumo pavyzdžių. Vienas iš keliamų (diskutuojamų) klausimų buvo pavardžių klausimas. 1883 m. „Aušra” rašė, kad lenkiškų pavardžių nešiotojai, atsimindami savo gimines, pradėjo savo lenkiškai skambančias pavardes *su lituviszkomis užbaigtinems rasziti*. Pabrėžė, kad ne vien lietuviškoje kalboje, *bet ir lenkiszkoj, ir maskoliszkoj kalboje*. Pavyzdžiui, pavardę Vitkovski visose kalbose rašomą Vitkauskis (*lenk. Vikkauskis, Vitkauskisa, Vitkauskisovi; gud. Vitkauskis, Vitkauskisa, Vitkauskisu ir t.t.*). autorius straipsnyje pamokslauja (bando sugėdinti), kad turėdami grynai nesudarkytas pavardes, kokias iš tėvų nuo amžių turėjo, keičia ir paverčia į lenkiškas. Pastebėtas įdomus reiškinys, kad atsirado ir tokių, kurie šventomis dienomis „nešiojo“ kitą pavardę nei darbo dienomis. *Nedeldienemis vadinas Mickievicze, o sziokiomis dienomis Mickumi*. Paprastas žmogus, pavyzdžiui, gavęs laišką iš teismo ar kitos įstaigos, kur jo pavardės galūnė buvo pakeičiama, ne visada suprasdavo esmę, todėl galvodavo, kad taip turi būti ir yra gražiau.¹⁷⁵

Tuo metu lenkai apie pavardes turėjo savo požiūrį. Šis klausimas aktualus išliko ir XX a. pradžioje. 1905 m. „Kurjer litewski” rašė, kad lietuviai, o tiksliau ponai iš „Vilniaus žinių“ lenkams dažnai priskiria polonizuotų lietuvių epiteta, kuris jiems jokių būdu nėra tinkamas. Korespondentas pabrėžė, kad tų pačių ponų, kurie kursto ir skleidžia neapykantą prieš lenkus, tarpe teka bent pusė lenkų kraujo, taigi jie yra vietiniai lenkai. Kaip to įrodymą pateikia argumentus apie lenkiškas pavardes, kurios, jo manymu, Lietuvoje žinomos šimtmečiais: *Maciejowscy, Brzozowscy, Jabłońscy, Niedźwiedzcy, Korwin-Kurkowscy, Piaseccy i tyle innych bez końca*. Taip pat lenkai neabejingi

¹⁷⁴ Ilgievič, Henryka. Vilniaus draugijų steigimo ir veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje istorinės sąlygos.

P. 14–15. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. gegužės 14 d.] <http://www.sovijus.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/Ilgievic-knyga-1-344_12-16.pdf>.

¹⁷⁵ J. Szl. Isz Lietuvos, *Aušra*. 1883 m. Nr. 6. P. 180-181.

Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumui.¹⁷⁶ Tad apibendrinant, norisi pastebėti, kad ir lietuviai, ir lenkai, norėdami išlaikyti savo tautos tapatumą, ypač pabrėžė savo istorines šaknis.

Kaip pažymi lenkų istorikė H. Ilgievič, puoselėjat tautinį tapatumą svarbi buvo įvairių slaptų draugijų veikla. Lietuvių ir lenkų inteligentija būrėsi į slaptas draugijas, kuriose siekė puoselėti gimtosios istorijos, kultūros paveldo išsaugojimą. XIX a. pabaigoje lenkų inteligentų grupelės steigė slaptas draugijas. „Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija“, „Nenaudėlių draugija“ formavo inteligentijos nuomonę apie svarbius politinius ir kultūrinius įvykius šalyje. Į slaptas draugijas būrėsi ir lietuvių inteligentai. XIX a. pabaigoje buvo įkurta „Dvylikos Vilniaus apaštalu“ draugija. Jos narių gretose buvo nemažai kunigų, kurie prisidėjo prie lietuvių tautinės savimonės žadinimo, siekė įvesti lietuvių kalbą į viešąjį gyvenimą, o ypač aktyviai kovojo dėl lietuviškų pamaldų Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. „Ši akcija pasitarnavo lietuviybės skleidimui, bet mišrioje tautiniu požiūriu parapijose skatino tikinčiųjų supriešinimą ir konfliktus bažnyčiose.“¹⁷⁷

V. Merkys, analizuodamas knygnešių ir jų platinamos spaudos skaitytojų regioninį pasiskirstymą, išskiria rytines ir pietines apskritis, tarp kurių lietuvių etninė riba buvo nestabili ir neryški. Jis atkreipė dėmesį į liaudies tautinę asimiliaciją, kur daugumoje šių apskričių teritorijose įsigalėjo dvikalbystė ir trikalbystė, dominavo slavų tautos, kurios turėjo didesnę atramą kultūroje arba politikoje. Tarp daugiakalbių gyventojų draudžiamoji spauda neužėmė prestižinės vietos, net lietuviškose kaimuose pasaulietinė knyga buvo reta. Tačiau XIX a. pabaigoje šiose apskrityse išryškėja aktyvesni spaudos platinimo židiniai. Vilniaus apskrityje vienas kitas spaudos laikytojas įkliūdavo nuo 1883 m.¹⁷⁸

Istorikas V. Merkys nurodo, kad lenkų tautinio politinio judėjimo veikla XIX a. pabaigoje Vilniaus vyskupijoje buvo silpna dėl lenkų inteligentijos trūkumo ir carinės Rusijos suvaržymų. „Daugiausia vietines endekų jėgas sustiprino patriotiškai nusiteikę dvarininkai ir, žinoma, kunigai.“¹⁷⁹

XIX a. pabaigoje lenkai pradėjo trukdyti kunigams vesti lietuviškas pamaldas, organizavo riaušes ir kitus trukdymus, taip buvo siekta pašalinti lietuvių kalbą iš bažnyčių. Kaip teigia E. Vidmantas, į neteisėtus lenkų veiksmus prieš lietuvius, į lietuvių skundus vyskupija nereagavo. Lietuviai buvo priversti kreiptis į teismus. Lietuvių kalba teismuose buvo ginama Joniškio ir kt. parapijose.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Dr. Zahorski, Władysław. W sprawie litewskiej, *Kuryer Litewski*. 1905 m. Nr. 29.

¹⁷⁷ Ilgievič, Henryka. Vilniaus draugijų steigimo ir veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje istorinės sąlygos. P. 29–30. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. gegužės 14 d.] <http://www.sovijus.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/Ilgievic-knyga-1-344_12-16.pdf>.

¹⁷⁸ Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai 1864 – 1904 m.* LII, 2015. P. 215.

¹⁷⁹ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798– 1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 370.

¹⁸⁰ Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje.* Vilnius, 1995. P. 149.

Iki Pirmojo pasaulinio karo pasirodė nemažai lietuviškų laikraščių: „Aušra“, „Varpas“, „Tėvynės sargas“, „Žinyčios“, „Vilniaus žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Viltis“, „Vairas“. Šiuose laikraščiuose įvairių straipsnių rašydavo ir daugybė kunigų, kurie nuoširdžiai dirbo Vilniaus vyskupijoje, rūpindamiesi parapijiečių tautiniais ir religiniais klausimais, kovojo už gimtosios kalbos teises bažnyčiose. Pasirodo, kad šiais klausimais rašė ir dalis dvasininkų, dirbusių Joniškio ir Inturkės parapijose.¹⁸¹

M. Hroch atveria pamatinį dvasininkijos vaidmenį tautiniame sąjūdyje modelį. Anot istoriko, lietuvių dvasininkija vėlai įsitraukė į tautinę agitaciją, tačiau jos vaidmuo buvo svarbus. „Telkiantysis dvasininkų dalyvavimo veiksnys visų pirma būdavo padėtis, kai įmanoma „išversti“ religinę spaudą į tautinės kovos kalbą. Palankios sąlygos dvasininkams dalyvauti tautiniame sąjūdyje buvo ir ten, kur tautinis sąjūdis susitelkė į kultūros ir kalbos, kartais į socialinius siekius.“ Čia dvasininkija buvo svarbiu komunikavimo tarpininku.¹⁸²

Svarbiausi nelegalios spaudos platinimo organizatoriai Vilniaus vyskupijoje buvo lietuvių dvasininkai. Jie ne tik rėmė knygnešius, bet ir parapijiečius skatino religinę literatūrą skaityti gimtąją lietuvių kalbą. Draudžiamos spaudos plitimas priklausė nuo Vilniaus vyskupijoje dirbusių dvasininkų tautinių nuostatų, dėl to lietuvių tapatumo raiška plėtojosi tam tikruose parapijų židiniuose.¹⁸³

V. Merkys nuroydamas parapijas, kurios išsiskyrė lietuviškų knygų paklausa, mini Giedraičių, Molėtų, Švenčionių, Labanoro parapijas, kurios turėjo įtakos ir kaimyninėms parapijoms. Todėl galima daryti prielaidą, kad draudžiamos knygos atkeldavo ir į Joniškio bei Inturkės parapijas. Apie Joniškio parapijoje platinamas draudžiamas knygas tikslių duomenų rasti nepavyko.

Remiantis Merkio tyrimais, galima teigti, kad XIX a. pabaigoje Inturkės ir Joniškio parapijos etniniu požiūriu buvo mišrios (lietuvių ir lenkų), o XX a. pradžioje jos atsidūrė tuomet naujai lenkėjančiame plote. Tarp lietuvių ir lenkų dėl mišrių kalbos bažnyčiose dažnai kildavo konfliktų. Tiek lenkai, tiek lietuviai rašydavo skundus ir prašymus Vilniaus vyskupijos valdytojams, siekė įteisinti gimtąją kalbą bažnyčioje.

Joniškio parapijoje lietuvių kalbą įvedė 1890 m. čia atsikėlęs kunigas T. Sirvydas, kuris taip pat stengėsi apriboti lenkų kalbos vartojimą.¹⁸⁴ Laikraštyje „Viltis“ M. Žilinskas 1908 m. rašė: [...] *kai tėvas Tomas tapo ganytoju Joniškio parapijoje, Vilniaus apskrityje, pradėjo žengti tuo keliu, kurį rodė jam grynai neveidmainiškoji sąžinė. Radęs čia grynai lietuvišką parapiją, dievai žino, per kiek*

¹⁸¹ Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 6. Chicaga, Illinois, 1987. P. 27.

¹⁸² Hroch, Miroslaw. *Mažosios Europos tautos*. Kaunas: Mintis, 2012. P. 91–92.

¹⁸³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 306–309.

¹⁸⁴ Raškauskas, Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis, 2008*. Vilnius 2009. T. 1. P. 86.

*jau metų nebemačiusią lietuvio kunigo, nebegirdėjusią lietuviško žodžio, staigiai nieko nežiūrėdamas, pervertė visą tvarką, įveždamas visas pridėdamąsias pamaldas – lietuviškai.*¹⁸⁵

Parapijiečiai bandė priešintis nusistovėjusiai tvarkai dėl pamaldų proporcingumo (vienas sekmadienis lenkų, kitas – lietuvių) ir klebonu tapus A. Petruliui (1901 – 1904 m.). Vietos dvarininkai ėmė intensyviai reikalauti išplėsti lenkų kalbą bažnyčioje, tačiau klebonas su jų reikalavimais nesutiko. Vėliau šie nesutarimai peraugo į rimtą konfliktą (Joniškio byla).¹⁸⁶

XX a. pradžia buvo Širvintų, Paberžės, Giedraičių ir Joniškio parapijų lenkėjimo metas. „Čia formavosi lenkiškas inkluzas, įsiterpęs tarp lietuviškų ir subaltarusėjusių vietovių. Daug kur lietuviško rašto niekas nemokė, nes ir vaikai buvo katechizuojami lenkiškai. Keliaujantys prekeiviai sėkmingai platino lenkiškas knygas, ypač maldaknyges ir katekizmus.“¹⁸⁷

Inturkės bažnyčios parapijiečiai skundėsi kunigu P. Prunskiu, kad kunigas nepriima išpažinties ne tik mažų vaikų, paauglių, bet net ir senų žmonių, kurie moka tik lenkiškai, o lietuvių kalbos nemoka. Viename iš skundų pabrėžiama, kad lietuvių kalba yra kunigo mylimiausia kalba, nes tik šia kalba parapijiečiai priimami išpažinties. Parapijiečiai buvo nepatenkinti, kad vaikai lieka be pirmos Komunijos, nes kunigas nori visus lenkus „perdaryti lietuviais“ (*na Litwinów przerobić*). Skundžiamasi, kad viena moteris net mirusi be išpažinties, nes nemokėjo lietuviškai. Dauguma parapijiečių yra lenkai ir todėl turi kreiptis į Dubingių kunigą, kad „gelbėtų nuo pragaro“. Jie kaltino kunigą P. Prunskį, kad dėl jo kaltės negali būti vykdomi tokie Bažnyčios įsakymai, kaip kartą per metus išpažinti savo nuodėmes ir pan., o jie to padaryti savo parapijoje negali.

Kunigo P. Prunskio paaiškinime dėl kaltinimų rašoma, kad beveik visi Inturkės parapijiečiai supranta lietuviškai, išskyrus kelis dešimtis asmenų. Nežiūrint į tai, Mišios bažnyčioje vieną sekmadienį ar šventinę dieną vyksta lietuvių kalba, o kitą – lenkų kalba. Dėl kaltinimų, kad nepriima išpažinties, kunigas patvirtino, kad jis iš tiesų nepriima nei lietuviškai, nei lenkiškai kalbančių, kurie nemoka ir nenori mokėti kasdieninių maldų ir katekizmo, todėl vieninteliu prieglobsčiu lieka Dubingiai.¹⁸⁸

Iš Inturkės parapijos gyventojų rašytų skundų ir konfliktų su dvasininkais pastebimi keli tie patys asmenys, kurie kurstė aplinkinius prieš kunigą ir ieškojo šalininkų. Giedraičių dekanas raporte Vilniaus vyskupui baronui fon Roppui pranešama, kad 1906 m. dekanas buvo atvykęs į Inturkę tirti nesutarimų tarp kunigo P. Prunskio ir parapijiečių dėl jų persekiojimo, nes pastarieji nemoka lietuvių kalbos. Klebonas verčia juos mokytis lietuviškai, nepriima išpažinties ir t.t. Po skundu pasirašė šie asmenys: Kazimieras Zajančkovskis, Boleslovas Kiškis, Boleslovas Urbanovičius, Adolfas Lapunas

¹⁸⁵ Tėvas Tamošius Sirvydas (Mykulas Žilinskas), *Viltis* 1908-05-21. Nr. 58. Prieiga internete: [žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

¹⁸⁶ Raškauskas, Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008. Vilnius, 2009. T. 1. P. 86.

¹⁸⁷ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 324.

¹⁸⁸ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 324.

(Лапунь), Albinas Bukovskis, Michailas Kozlovskis, Antanas Mackevičius, Ipolitas Šinkauskas, Kazimieras Žitlinskis, Gabrielius Pipiras, Motiejus Zajančkovskis, Stanislovas Pakiltinis, Kazimieras Kerulis, Boleslovas Gotoveckis, Vikentijus Začerfinskis (?), Osipas Čimbaras, Lionginas Bukovskis, Petras Bocianskis, Justinas Vėrikas ir Jakovas Ilgevičius.¹⁸⁹

Dekanas bažnyčioje paskelbęs, kad vyskupas gavo skundą dėl kunigo P. Prunskio ir prašė nukentėjusių atvykti išsiaiškinti. Tačiau, asmenys pasirašę po skundu, neatvyko. Atvyko valstiečiai: Kazimieras Liubertas, Ignotas Kiškis, Antanas Kiškis, Jokūbas Čivilis, Justinas Liubertas, Konstantinas Vėrikas, Julijanas Rostovskis ir Boleslovas Vaitkevičius, kurie patvirtino, kad jie iš tiesų teikė skundą Vilniaus vyskupui dėl kunigo P. Prunskio ir prašė nutraukti persekiojimą dėl lietuvių kalbos nemokėjimo. Be skundą pasirašiusių asmenų, taip pat atvyko ir kiti asmenys. Motiejus Žvikevičius iš Suduikių kaimo skundėsi, kad kunigas per tris metus nė karto nebuvo pas jį kalėdoti su šventu vandeniu dėl to, kad nei jis, nei jo žmona nemoka lietuviškai. Antanas Bakanovičius iš Dailidės kaimo pareiškė, kad kunigas pas jį neužaina kalėdoti dėl to, kad jis yra vargšas ir nieko negalįs kunigui duoti. Antanas Steiblys (Steibnys ?) iš Patilčių kaimo skundėsi, jog kunigas nepriima jo vaikų išpažinties, nes jie nemoka lietuvių kalbos. Ignotas Grybauskas iš Matelių kaimo pareiškė, kad kunigas nepriėmė jo išpažinties ir privertė pasitraukti nuo klausyklos už tai, kad išpažinties ėjo ne lietuvių kalba. Nežiūrint į visus priekaištus, raporte nurodoma, kad iš apie 150 susirinkusių valstiečių kunigui P. Prunskiui visi jokių pretenzijų nepareiškė ir, vienbalsiai pakeldami rankas, išreiškė norą palikti kunigą Inturkėje. Dėl kilusio nesusipratimo jie prašė Mišias laikyti eilės tvarka – vieną sekmadienį ir šventinę dieną lietuvių kalba, o kitą – lenkų kalba.¹⁹⁰

Visame šiame konflikte aršiausias buvo Jokūbas Čivilis, kuris aštriai pasisakė prieš kunigą P. Prunskį ir, nekreipdamas dėmesio į dekaną žodžius, tęsė agitaciją prieš kunigą. Jis, įsiterpdamas ir pertraukdamas kitus pasisakančius, atsakinėjo vietoj jų į dekaną pateiktus klausimus. Dekano raporte nurodoma, kad dauguma asmenų patvirtino, kad J. Čivilis ir J. B. Gotoveckis yra nemoralaus elgesio (*не нравственно поведения*). Raporte nurodoma, kad dekanas kunigo kaltės neįžvelgia, jog tai tik keleto priešiška nusiteikusių asmenų agitacija prieš kunigą P. Prunskį. Pasak dekaną, iš tiesų kunigas yra didelis lietuvių patriotas (*горячий патриот литовский*), bet dievobaimingas, moralus ir

¹⁸⁹ Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų Jokūbo Čivskio, Gabrieliaus Masevičiaus ir kt. skundai prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kun. Ad. Sokolovskį, kleboną Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms, klebonų pasiaiškinimai, Giedraičių dekaną Navisko, arkivyskupo, Vilniaus apygardos teismo susirašinėjimas šiuo klausimu, *LVMAB*, f. 318, b. 22200, l. 5–6.

¹⁹⁰ Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų Jokūbo Čivskio, Gabrieliaus Masevičiaus ir kt. skundai prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kun. Ad. Sokolovskį, kleboną Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms, klebonų pasiaiškinimai, Giedraičių dekaną Navisko, arkivyskupo, Vilniaus apygardos teismo susirašinėjimas šiuo klausimu, *LVMAB*, f. 318, b. 22200, l. 5–6.

pavyzdingas (*богобоязненный, нравственный и примерный*) dvasininkas, kuris uoliai atlieka jam pavestas pareigas.¹⁹¹

Skundai ir konfliktai tęsėsi per visus XX a. pirmus dešimtmečius. Tiek lenkai, tiek lietuviai rašė prašymus ir skundus Vilniaus vyskupui dėl parapijiečių ir dvasininkų elgesio. 1911 m. Inturkės parapijiečių prašyme, Vilniaus vyskupijos administratoriui, teigiama, kad jau apie keturiasdešimt metų mišios vyko lietuvių ir lenkų kalbomis paeiliui, 12 kunigų iki P. Prunskio laikėsi tokios tvarkos.¹⁹²

Prie kunigo P. Prunskio Mišios vyko tik lietuvių kalba, kol vyskupas Ropas neišnagrinėjo lenkų skundų ir vėl buvo įvestos dvi kalbos. Tačiau paskutiniu metu vėl neramumai sudrumstė tvarką, ir Jonišio parapijoje gyventojai nuteikinėjami prieš esamą tvarką. Kad išvartų lietuvių kalbą iš bažnyčios buvo pasitelkiami gąsdinimai ir melagingi skundai. Kunigo J. Matevičiaus žodžiais, atsirado 610 šeimų, kurios sutiko su esama tvarka ir tik 77 šeimos pareiškė norą, kad Mišios vyktų lenkų kalba. Lenkai gąsdina, neleidžia giedoti bažnyčioje gimtąja kalba. Kunigas nurodė, jog lenkai skundžiasi Vilniaus vyskupijos administracijai dažniau nei lietuviai. Anksčiau pasižymėjęs konfliktuose, Jokūbas Čivilis ir toliau skleidė propagandą, teigdamas, kad vyskupas atskirs visus nuo Katalikų bažnyčios, kurie norės pamaldų lietuvių kalba. Parapijiečiai prašė apsaugoti nuo lenkų puolimų ir palikti Mišias ta tvarka, kuri buvo iki tol. Prašymą pasirašė: Boleslovas Petkevičius, Stanislovas Petkevičius, Kazimieras Petkevičius, Liudvikas Goblebas, Petras Goblebas, Petras Maciulevičius, Jonas Kiškis, Petras Kiškis, Stanislovas Kiškis, Juozapas Jackevičius, Vikentijus Jackevičius, Mykolas Indrasas, Jokūbas Indrasas, Antanas Indrasas, Julijanas Mateika, Gabrielius Mateika.¹⁹³

Etninės savimonės silpnumas, menkas tautinio tapatumo suvokimas pamažu nyko. Čia svarų vaidmenį suvaidino pamaldų kalbos reguliavimas. Jis palietė lietuviškas, mišrias ir slaviškas parapijas, kur valdžiai reikėjo skaitytis su bundančia parapijiečių tautine savimone. Visų pirma Bažnyčia rūpinosi, kad parapijos turėtų kunigų, kurie galėtų patarnauti ir lietuviškai.¹⁹⁴

¹⁹¹ Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų Jokūbo Čivskio, Gabrieliaus Masevičiaus ir kt. skundai prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kun. Ad. Sokolovskį, kleboną Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms, klebonų pasiaiškinimai, Giedraičių dekanato Navisko, arkivyskupo, Vilniaus apygardos teismo susirašinėjimas šiuo klausimu, *LVMAB*, f. 318, b. 22200, l. 5–6.

¹⁹² Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų Jokūbo Čivskio, Gabrieliaus Masevičiaus ir kt. skundai prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kun. Ad. Sokolovskį, kleboną Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms, klebonų pasiaiškinimai, Giedraičių dekanato Navisko, arkivyskupo, Vilniaus apygardos teismo susirašinėjimas šiuo klausimu, *LVMAB*, f. 318, b. 22200, l. 5–6.

¹⁹³ Inturkės parapijos sulenkėjusių gyventojų Jokūbo Čivskio, Gabrieliaus Masevičiaus ir kt. skundai prieš kleboną P. Prunskį, vėliau prieš kun. Ad. Sokolovskį, kleboną Matevičių dėl nepakankamo dėmesio lenkiškoms pamaldoms, klebonų pasiaiškinimai, Giedraičių dekanato Navisko, arkivyskupo, Vilniaus apygardos teismo susirašinėjimas šiuo klausimu, *LVMAB*, f. 318, b. 22200, l. 14.

¹⁹⁴ Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje*. Vilnius, 1995. P. 166.

Lietuvių nutautėjimo procesas kai kuriose parapijose Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse stabilizavosi, tačiau Joniškyje, Inturkėje ir kt. lietuviybės nykimas vis intensyvėjo. „Ši diferenciacija išryškės po 1905 m., o S. Zvierovičiaus vyskupavimo laikotarpiu visose minėtose parapijose vyko spartus polonizavimosi procesas. Šioje zonoje vyskupo Eduardo von Roppo laikais (1904–1907) įsižiėbė sunkiai nuslopinti (o kai kur, pvz., Giedraičiuose ir neužgesinti) konfliktai. Jų užuomazgos visgi siekia pirmtako laikus.“¹⁹⁵

1909 m. Jonišio parapija atsidūrė tuomet naujai lenkėjančiame plote, toliau esančios į šiaurę parapijos beveik nenukentėjo, pamaldose liko tik lenkiški pamokslai. Inturkėje per surašymą Jonišio pavyzdžiu vyravo agitacija už lenkiškas pamaldas. V. Merkys nurodo, kad parapijoje lenkų buvo 2539, o lietuvių tik – 1105. „Tačiau dauguma „lenkų“ norėjo, kad pamaldos būtų „per pusę“. Taip ir liko.“¹⁹⁶

E. Vidmanto teigimu, Vilniaus vyskupija nesugebėjo sureguliuoti lietuvių ir lenkų kalbos vartojimo reikalų, pati kurija nevykdė išleistų nutarimų, nuolaidžiavo lenkams, dėl ko lenkai nebaudžiami organizavo Giedraičių, Inturkė, Jonišio bažnyčiose išpuolius ir keldavo konfliktus. Lietuviai buvo lenkų bauginami ir mušami.¹⁹⁷ XX a. pradžioje Joniškis pagarsėjo įvykiu, kuris atspindėjo vykusius tuometinius procesus ir kitose parapijose, siekiant išstumti lietuvių kalbą iš bažnyčios. Priešiška nusiteikę parapijiečiai keldavo sumaištis bažnyčiose, rašė prašymus ir skundus Vilniaus vyskupui.

Nuo XIX a. pabaigos Jonišio bažnyčioje buvo sakomi lietuviški ir lenkiški pamokslai, tačiau nuo 1907 m. dvarininkas Leonas Zajančkovskis pradėjo aktyvią agitaciją prieš lietuvių kalbą bažnyčioje.¹⁹⁸

Joniškio parapijos Šereikiškių dvarininkas ir geležinkelio tarnautojas Leonas Zajančkovskis, Jonišio palivarko nuomininkas Felicijonas Koziela, Garšvėnų dvaro nuomininkas Jonas Ivanovskis subūrė apie dešimt nuo jų materialiai priklausomų valstiečių ir dvaro darbininkų grupę, kuri turėjo „[...] išvaryti „pagonišką“ lietuvių kalbą, nes be lenkų kalbos žmonės liksią nekultūringi kaip ir buvę.“¹⁹⁹ Buvo rašomi prašymai vyskupijos vadovybei, agituojami ir papirkinėjami, terorizuojami parapijiečiai lietuviai, draskomi į bažnyčią einančių mergaičių tautiniai drabužiai. 1910 m. atvykus į Joniškį naujam klebonui Jonui Galaunei, dvarininkas L. Zajančkovskis primygtinai reikalavo bažnyčioje vartoti tik lenkų kalbą.²⁰⁰

¹⁹⁵ Raškauskas, Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008. Vilnius 2009. T. 1. P. 84.

¹⁹⁶ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 360.

¹⁹⁷ Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje.* Vilnius, 1995. P. 173.

¹⁹⁸ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija.* Mašinraštis, Joniškis, 1995. P. 7.

¹⁹⁹ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 357.

²⁰⁰ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 357.

P. Laužiko teigimu, pirmosios riaušės parapijoje įvyko 1910 m. vasario 21, 24 dienomis, kai turėjo būti lietuviškos pamaldos. Priešiškai nusiteikę: P. Šimėnas, S. Grigas, A. Grigas, J. Grigas, V. Polita, J. Žička, K. Kazlauskas, A. Bucka, K. Kondrotas pradėjo giedoti lenkiškai, o kunigui J. Galaunei, pradėjus eiti su procesija aplink bažnyčią uždarė duris, trukdė kitiems dalyvauti procesijoje.²⁰¹ Buvo sukeltas triukšmas pačioje bažnyčioje, klebono pamokslas nuslopintas lenkiškomis giesmėmis. Pasikartojus incidentui ir vėliau, įvykiui tirti buvo atsiusti kunigai J. Kukta ir Vilniaus Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčios administratorius Stanislovas Jasienskis. Atvykęs į Joniškį J. Kukta bandė ir pats sakyti pamokslą, tačiau nepatenkintieji parapijiečiai šaukė ir veržėsi iš bažnyčios stumdami lauk ir kitus. Atėjęs į kleboniją J. Zajančkovskis abiem komisijos nariams pareiškė, kad kol jis čia bus, niekada į bažnyčią lietuvių kunigų ir lietuviško žodžio neįleis.²⁰² Prieš parapijos gyventojų, kurie nepakluso L. Zajančkovskio agitacijai dažnai buvo naudojamas ir smurtas. Iš „Vilties“ laikraščio žinome, kad valstiečiai Ignas Ilgevičius ir Julija Balinskienė buvo primušti už tai, kad bažnyčioje giedojo lietuviškai.²⁰³

Rašte, skirtame Vilniaus teismo prokurorui, nurodoma, kad Joniškyje, 1910 m. už tai, kad jis „lietuvius“ valstiečiui Jonui Balinskui buvo trenkta į nugarą taip, kad jis nukrito nuo kojų.²⁰⁴ Sulenkėję gyventojai buvo nuteikinėjami prieš lietuviškai kalbančius krašto gyventojus, keldavo sumaištį ir triukšmą bažnyčiose, kur pamaldos buvo laikomos ir pamokslai sakomi lietuvių kalba. 1910 m. Joniškio klebonas Jonas Galaunė po lenkų sukeltų riaušių bažnyčioje ir teismo proceso pasiprašė perkeltas į kitur.²⁰⁵

Joniškio bylos atgarsiai atsispindėjo ir gretimų parapijų tautiniuose konfliktuose. Labanoro parapijoje kilus tautiniam nesutarimui dvarininkas Jonas Povstanskis kun. Sadūnui yra pasakęs, kad *Zrobiliśmy już porządek w Janiszkach i Inturkach, wiec teraz idzie kolej na Labanary, a następnie i na Malaty. (Padarėme tvarką Joniškyje ir Inturkėje, žinok dabar eilė ateina Labanorui, po to Molėtams.)*²⁰⁶

Prieš lietuvių nusiteikę kunigai, lietuvių kalbą vadino „kunigų pramanyta“, duodavo patarimus kitų parapijų gyventojams, kaip įvesti lenkų kalbą savo bažnyčiose. 1911 m. Videniškių parapijos ir viena iš buvusių Inturkės parapijos gyventojų kreipėsi į Molėtų kunigą Davidavičių patarimo dėl pamaldų lenkų kalba. Kunigas atsakęs, kad „[...] rinkite parašus ir duokite valdytojui vyskupijos prašymą, ir bus įvesta lenkiškos pamaldos. Joniškyje išsirado tik 49 lietuviai ir tai turi

²⁰¹ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis, 1995. P. 9.

²⁰² Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 357.

²⁰³ Joniškio byla, *Viltis*. 1912-04-08. Nr. 41. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>

²⁰⁴ Joniškio byla, *LVI*, f. 446, ap.1, b. 1240, l. 15.

²⁰⁵ Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis, Joniškis. 1995. P. 7.

²⁰⁶ Tautiniai-kultūriniai lietuvių kalbos įtvirtinimo savo tėvynėje istorijos puslapiai. Iš Labanoro, *LVMAB*, f. 255, b. 764, l.14.

pamokslus. O Molėtuose yra jau apie tūkstantį norinčių melstis lenkiškai, o pamaldų nėra. Taigi reikia patiems rūpintis [...]“.²⁰⁷

Lietuvių-lenkų ginčui spręsti, 1909 m. Vilniuje vyko lietuvių ir lenkų dvasininkų suvažiavimas. Suvažiavimo metu dalyviai buvo padalinti į dvi grupes, kiekviena iš jų, pirmininkaujant kunigui Michalkevičiui posėdžiavo nuo vasario 18 d. vyskupijos seminarijos bibliotekoje: lenkai – nuo 10 iki 3 val., o lietuviai – nuo 4 iki 8 val. Posėdžių metu kiekviena grupė griežtai pasmerkė bet kokias šovinistines agitacijas ir kalbos primetimą kitiems, protestavo prieš visokius tvarkos pažeidėjus ir nesantaikos kurstytojus tiek bažnyčiose, tiek spaudoje. Suvažiavimo dalyviai pasisakė prieš bažnyčios panaudojimą nacionalinėje kovoje. Vasario 19 d. vyko abiejų grupių posėdis, kuriame buvo paskelbti reikalavimai (teiginiai, postulatai): kiekviena mišri parapija turi būti aptarnaujama kunigo, kuris moka abi kalbas (lenkų ir lietuvių), pamokslai ir katekizacija kiekvieną sekmadienį ir kiekvieną šventę turi būtinai vykti dvejomis kalbomis, giedojimas ir kitos pridėtinės pamaldos vykty taip, kad ir mažumai nebūtų atimta galimybė likti be Mišių gimtąja kalba.²⁰⁸

Visi klausimai dėl kalbos bažnyčioje išimtinai turėjo būti išspręsti pačių dvasininkų. Tuo atveju, kai kiltų nesusipratimai dėl šių reikalavimų vykdymo, buvo sudaryta nuolatinė komisija iš penkių kunigų, tarp kurių du buvo lietuviai, trys lenkai. Komisiją sudarė: J. Kukta, A. Petrulis, J. Songinas, J. Kučevskis. Į komisijos pareigas įėjo išspręsti nesutarimus parapijų bažnyčiose, išskyrus Vilniaus bažnyčias, kur tokią teisę sau pasiliko kunigas Michalkevičius. Suvažiavimo metu taip pat buvo surinkti duomenys apie tautinę parapijų sudėtį ir išsiaiškinta kokie kunigai aptarnauja baltarusiškas parapijas kur lietuvių nėra.²⁰⁹

Pasak M. Hroch, tik kelių tautinių sąjūdžių atvejais, tautinės agitacijos laikotarpiu, galima pastebėti, kad tautos siekiamas yra sutelkiami valstiečiai. Valstiečiai aktyviai įsitraukdavo tik tuomet, kai buvo palanki komunikavimo sistema, kuri galėjo tarp valstiečių skleisti žinias.²¹⁰ Šiuo atveju svarbų vaidmenį atliko dvasininkija. Taigi parapijose vykę procesai atitinka M. Hroch teoriją. Tačiau tiriamuoju atveju įtakos dar turėjo vietiniai sulenkėję dvarininkai, nuo kurių dalis valstiečių buvo priklausomi. Tai skatino kitą – lenkų modernios tautos kūrimosi – procesą, kurios pagrindu neretai būdavo vietiniai etniniai lietuviai.

²⁰⁷ Tautiniai-kultūriniai lietuvių kalbos įtvirtinimo savo tėvynėje istorijos puslapiai. Iš Labanoro, *LVMAB*, f. 255, b. 764, l.17.

²⁰⁸ *LVMAB*, f. 255, b. 734. 1–2.

²⁰⁹ *LVMAB*, f. 255, b. 734. 1–2.

²¹⁰ Hroch, Mirosław. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012. P. 97.

V. TAUTINIŲ SANTYKIŲ ATGARSIAI XX A. PRADŽIOS SPAUDOJE

B. Andersonas pripažįsta, kad knyga ir spauda yra svarbus tautinės tapatybės ugdymo veiksnys. XIX – XX a. II p. tautiniams sąjūdžiams svarbiausią ideologinę ir politinę reikšmę turėjo nacionalinės spaudos kalbos.²¹¹ Anot A. Giddens, „netiesioginis patyrimas nuo pat pirmojo rašyto žodžio ilgai darė įtaką tiek asmens tapatumui, tiek ir pamatinei socialinių santykių sąrangai.“²¹²

V. Merkys pabrėžia, kad „irstant luominei visuomenės struktūrai ir į švietimo orbitą įtraukiant liaudį, spauda tapo moderniosios demokratinės tautos tapatumo sąlyga ir tautinio sąjūdžio komunikacine priemone.“²¹³

Anot V. Merkio, Vilniaus vyskupijoje pagal lietuviškos spaudos plitimą galima išskirti atskirus židinius, kurie apimdavo vieną arba kelias gretimas parapijas. Ankstyviausios žinios pasiekia iš Žaslių ir Žiežmarių parapijų, kuriose nuo 1882 m. daraktoriai ruošė lietuviškos spaudos skaitytojus, platino nelegalią spaudą, ugdė mokinių tautinės tapatybės sampratą. Žiežmarių parapijoje pasižymėjo dvasininkai, kurie rūpinosi lietuviybės puoselėjimu, buvo kunigavę ir Inturkės bei Jonišio parapijose. A. Žvilauskas ir S. Šlamos rūpinosi ne tik pamaldomis lietuvių gimtąja kalba, bet ir lietuviška spauda, organizavo jos platinimą. Buvęs Jonišio kunigas Alfonsas Petrulis kunigaudamas Maišiagaloje, rūpinosi ne tik savo parapijos, bet ir kaimyninės Dūkšto parapijos katalikais įvesdamas lietuviškas pamaldas, rūpindamasis lietuvių spaudos paklausos tenkinimu.²¹⁴

Giedraičių dekanate iš 11 parapijų lietuviška spauda daugiausiai plito Gelvonų, Širvintų, Giedraičių ir Molėtų parapijose. Giedraičiuose lietuvišką spaudą platino Juozas Piktorna (Inturkėje jis kunigavo 1875, 1877, 1878 m.).²¹⁵ 1883 m. iš valstiečio Juozo Savelevičiaus buvo atimta viena lietuviška knyga, kurią jis buvo gavęs iš kunigo J. Piktornos (S. Gimžausko „Lietuvos bičiuolis“). Apklausos metu klebonas teigė, jog knygų neplatina ir niekam nedavė. Byla buvo perduota prokuratūrai, tačiau išsiaiškinus, kad nebus rasta įrodymų dėl kunigo kaltės, tyrimas buvo nutrauktas. J. Piktorna buvo nubaustas administracine tvarka.²¹⁶

Pasiekus žiniai apie lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimą, grupė lietuvių visuomenininkų, kuriems vadovavo kun. Juozo Ambraziejus, pasirašė padėkos raštą carui bei surengė padėkos pamaldas. Radikalčiai nusiteikę lietuviai padėkas pasmerkė teigdami, „kad spaudą lietuviams gražino ne caro malonė, o lietuvių tautos ilgametė kova.“ Legaliai leidžiama spauda dar buvo griežtai cenzūruojama ir dėl to buvo siekiama ją išlaikyti kartu su nelegalia spauda. „Tiek

²¹¹ Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės*. Vilnius: Baltos lankos, 2001. P. 84.

²¹² Giddens, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 2000. P. 13–14.

²¹³ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 306.

²¹⁴ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 310–315.

²¹⁵ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 315.

²¹⁶ Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*. Vilnius, 2004. P. 413.

legalioji, tiek nelegalioji spauda tapo veiksminga kovos už lietuvių teises priemone, atsivėrė platesnės galimybės kurti lietuvių grožinę literatūrą, plėtoti liaudies švietimą ir gimtąją kultūrą.²¹⁷

Iki spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo lietuviški periodiniai leidiniai ėjo nedideliais tiražais. Spaudai tapus legalia įvyko žymūs pokyčiai. Nuo 1904 m. pabaigos, masiniams skaitytojams skirtas laikraštis „Vilniaus žinios“ daugiausia prenumeruotos buvo per Kruonio, Jiezno, Širvintų, Molėtų paštus. Laikraštis rūpinosi lietuvių tautine tapatybe, informavo apie jų gyvenimą ir rūpesčius. Nemažai dėmesio Vilniaus vyskupijos lietuvių tautinei padėčiai, pridėtinių pamaldų kalbai, krašto polonizacijai, savosios spaudos plitimui, skyrė Vilniuje leidžiamas laikraštis „Viltis“ (1908-1915). Laikraščio redaktoriai buvo Antanas Smetona, kun. Juozas Tumas-Vaižgantas, F. Kėmešys. Dėl ypatingų Vilniaus vyskupijos katalikų tautinių santykių, lietuvių dvasininkai buvo svarbiausi savos spaudos organizatoriai.²¹⁸

L. Wasilewski, aprašydamas spaudos draudimą lotyniškais raidėmis ir apžvelgdamas lietuvių spaudą, laikraštį „Viltis“, kuris išėjo tris kartus per savaitę, apibūdino kaip šovinistinio pobūdžio politinį literatūrinį laikraštį. Jį, anot L. Wasilewskio, leidžia akcinė bendrovė, kuriai priklauso apie 300 kunigų iš visų trijų Lietuvos vyskupijų.²¹⁹

Lenkų tautinio judėjimo idėjos buvo propaguojamos nuo 1906 m. leistame dienraštyje „Vilniaus žinios“ („Dziennik Wileński“). Jo leidimu rūpinosi lenkų inteligentai ir dvarininkai. Rusų valdžiai uždraudus dienraščio leidimą, 1908 m. ta pati redakcija išleido „Vilniaus kurjerį“ (Goniec Wileński“), o katalikai leido „Kasdieninį laikraštį“ („Gazeta Codzienna“).²²⁰

Lietuvių santykiai su lenkais buvo aptarinėjami periodinėje spaudoje: rašomi skundai, laiškai, apžvelgiama lenkų spauda. Lenkų spaudoje lygiaverčiai aptarinėjami lietuvių – lenkų santykiai ir kalbos vartojimo klausimas bažnyčiose.

Katalikiškos pakraipos laikraštis „Tėvynės Sargas“ 1900 m. pirmajame numeryje pranešė, kad Vilniaus vyskupijoje daugelyje bažnyčių nėra nei lietuviškų giedojimų, nei lietuviškų pamokslų ir lietuvių kunigų niekas nepaskiria. Lietuviai baigia pamiršti savo kalbą, sulenkėja arba sugudėja. Laikraštis kėlė klausimą, kas dėl to kaltas. Vieni kaltina vyskupą Zvierovičių, kuris esą lietuvių nemėgsta ir siekia juos sulenkinti. Kita vertus, katalikų vyskupas Zvierovičius, tai daro ne specialiai. Atvirkščiai, teigiama, kad jeigu vyskupai mato, kurioje parapijoje yra lietuvių, siunčia ten ir lietuvių kunigus. Kadangi vyskupas gerai savo vyskupijos nepažįsta, tai ir tiki tuo, ką praneša dekanai. Dekanai, kurie yra lenkų šalininkai, dažniausiai ir perduoda melagingas žinias, jog jų dekanatuose

²¹⁷ Ilgievič, Henryka. Vilniaus draugijų steigimo ir veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje istorinės sąlygos. P. 34. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. gegužės 14 d.] <http://www.sovijus.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/Ilgievic-knyga-1-344_12-16.pdf>.

²¹⁸ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 326–327.

²¹⁹ Wasilewski, Leon. Pismo polityczno-literackie o charakterze klerikalnym i skrajnie szowinistycznym. *Litwa i Bialorus.* Kraków, 1912. S. 197. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 28 d.] <<http://pbc.biaman.pl/Content/14110/ks3622.pdf>>

²²⁰ Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006. P. 371.

lietuvių beveik nelikę ir lietuviški pamokslai niekam nereikalingi. Dėl to kartais ir teisingi lietuvių prašymai būna atmetami ir į lietuviškas parapijas paskiriami kunigai lenkai. Nurodoma, kad visame Giedraičių dekanate yra 45000 lietuvių.²²¹

Lenkų laikraštis „Goniec Wileński“ 1908 m. liepos 10 d. aprašo lietuvių ir lenkų nesutarimus Joniškio ir Inturkės bažnyčiose. Laiško redakcijai autorius K. Zablockis pažymi, kad Vilniaus spauda dėl lietuvių klausimo bažnyčioje seniai jau tyli. Tačiau tai nereiškia, kad šis klausimas buvo išsiaiškintas, yra neaktualus, kad kunigai litvomanai nustojo bažnyčioje rengti agitacijas. Priešingai, jų veikla įgauna pagreitį. Straipsnelio autorius pabrėžia, kad nuo vyskupo Roppo apsilankymo Joniškio parapijos bažnyčioje, kai parapijiečiai vienareikšmiškai protestavo prieš vietinių lenkų gyventojų lietuvinimą, prašydami vyskupo kalbėti lenkiškai ir papildomų pamaldų lenkų kalba, prabėgo metai, ir šis klausimas toliau gilėja. Jis teigia, kad kun. Šlomas turėjo atsižvelgti į šiuos teisėtus parapijiečių reikalavimus, o iš tiesų jie neturėjo jokio poveikio. Beveik kiekvienos šventės metu iš Joniškio bažnyčios sakyklos galima išgirsti tai, kas katalikų bažnyčioje nėra tinkama ir retai kada pamaldos vyksta neįžeidžiant lenkų tautinių jausmų. Kaip kunigo šovinistinių išpuolių pavyzdį K. Zablockis nurodo įvykį, kai 1907 m. gegužinių pamaldų metu kunigas leido sau iš vaikų ir moterų rankų išplėšti lenkiškas knygas. Tais pačiais metais liepos 25 d. iš sakyklos jis užsipuolė tuos, kurie nenori būti lojalūs jo siekiams. Kunigas juos vadino *Žmonėmis, turinčiais pilvą, kaip žydų karvės, o jų galvos didelės, kaip šonkaulis, ir tuščios kaip puodai* ir galiausiai padarė išvadą, kad tokių žmonių yra nedaug, ir du, trys iš jų nepakenktų sunaikinti.²²²

Rugsėjo 28 d. kunigas S. Šlomas, gindamas lietuvius teigė parapijiečiams: *kad lietuvių tauta yra išnaudojama lenkų ponų, kad ji dirbo ponų pilvams, kad ponai už vieną šunį duodavo šimtą valstiečių, kad jie yra patys blogiausi valstiečių priešai.*²²³ K. Zablockis, tęsdamas savo išvalgas nurodė, kad tais metais (1908) gegužės 25 d. kunigas stigmatizavo lenkų bažnyčios giedotojus. Merginoms, kurios giedojo lenkiškai jis priminė, kad *jos yra nešvarios savo laisvu elgesiu, gyvena kaip galvijai be grynumo ir vis dėlto drįsta užsivilkti baltas sukneles ir sėsti giedoti.*²²⁴

Straipsnelio autorius teigė, jog tokių kunigo netinkamo elgesio pavyzdžių galima būtų vardinti daugybę, ir pridūrė, kad yra atvejų, kai išvaromi ir nepriimami išpažinties tie, kurie nemoka lietuviškai. To pakanka apibūdinti lietuvių kunigo veiklą. K. Zablockis išreiškė nuomonę, kad jis kaip ir daugelis parapijiečių, mano, jog tokie darbai pirmiausia lemia Katalikų bažnyčios rimtumo ir įtakos sumažėjimą bei vietos gyventojų demoralizavimą. Sklinda kalbos, kad eiti į bažnyčią, kai vyksta

²²¹ Keleivis. Iš Vilniaus vyskupijos, *Tėvynės sargas*. 1900 m. sausis. Nr. 1. P. 20–23. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1BC10000375828>>.

²²² „Ludźmi mającymi brzuchy jak krowy żydowskie, a głowy wielkie jak ceber, a puste jak garnek” i w końcu konkludując „że takich ludzi jest niewielu, i że dwóch, trzech z nich nieszkodziloby zgladzić.”

²²³ „że lud litewski jest wyzyskiwany przez polskich panów, że pracuje na pańskie brzuchy, że panowie dawali za jednego psa stu włościan, że są oni najgorszymi wrogami włościan.”

²²⁴ „że są zbrudzone swoim rozwiązłym prowadzeniem się, że żyją jak bydło pozbawione czystości, a jeszcze ośmielają się nakładać białe sukienki zasiadać do śpiewu.”

lietuviškos pamaldos nėra ko, nes nesuprantama lietuvių kalbos, o į lenkų pamaldas taip pat neverta, nes girdimi tik išsigalvojimai ir kaltinimai visko, kas yra lenkiška. Dėl to Jonišio bažnyčia būna tuščia ypač lietuviškais sekmadieniais, o girtuokliavimas ir lošimas randasi neįtikėtinu greičiu. Sekmadienius ir šventes jaunimas praleidžia lošdamas ir prie taurelės. Kunigo ir parapijiečių siekių ir interesų skirtumai turi siaubingą poveikį gyventojų socialiniams, ekonominiams ir švietimo santykiams. Dabartinio kunigo Kužmicko pirmtakas taip pat buvo litvomanas – jis neleido kurti parapinės mokyklos su lenkiškomis pamokomis. Jau kelerius metus Jonišio parapijos kunigai buvo litvomanai, ir parapijiečiai nekantriai laukia akimirkos, kai Vilniaus vyskupija priims tinkamą jiems dvasininką. Parapijiečiai stengsis surasti kunigą lenką ir atkurti pridėtines pamaldas lenkų kalba. Straipsnyje aprašoma ne ką geresnė padėtis kaimyninėje Inturkės parapijoje, kur nemažai kritikos susilaukė kunigas P. Prunskis. Dvasininkas susilaukė kritikos, kad kartu su kunigu S. Šlamu palaiko draugystę ir vykdo tą pačią lietuvinimo politiką. Inturkės bažnyčios apylinkėse platinamos knygos, kuriose rašoma, jog lietuviškai pasakyta malda yra dar reikšmingesnė nei lenkų kalba.²²⁵

Inturkės kunigas P. Prunskis 1908 m. liepos mėn. 13 d. kreipėsi į „Vilties“ redakciją, prašydamas išspausdinti jo paaiškinimą dėl lenkų laikraštyje „Goniec Wileński“ paskelbtos apie jį informacijos. P. Prunskis teigė, kad laikraštis, aprašydamas lietuvių ir lenkų santykius Jonišio parapijoje, klaidingai pateikė informaciją. Kunigas rašė, kad *Nejaugi p. Zablockis, neturėtų tiek sąmonės, kad nesuprastų, jog negali būti pasaulyje taip kvailai parašytos knygos, kur būtų sakoma, kad viena kalba melstis yra triskart svarbiau, negu kita kurią? [...] jeigu p. Zablockis būtų radęs nors vieną tokią knygelę, dalijama Inturkės parapijoje, be abejo, būtų pasinaudojęs tokia sau gera proga, pristatydamas ją savo žodžiams patvirtinti. Savo laiške kun. P. Prunskis iškelia klausimą – kieno propaganda, lenkų ar lietuvių? Jis daro išvadą, kad nenori leisti į ginčus su tais, kurie neina tiesos keliu ir gyvena neapykanta. P. Prunskis taip pat pabrėžė, kad visi aprašyti įvykiai Jonišio parapijoje yra neteisingi.²²⁶*

Nemažai skundų prieš kunigus buvo ir kaimyninėse parapijose. 1910 m. sausio mėn. „Vilties“ laikraštyje aprašoma padėtis Dubingių parapijoje. Pabrėžiama, kad ten, kur lietuviai teisybės ieškojo, pasikartoja tokie patys įvykiai, kaip ir Joniškyje. Todėl, belieka laukti tokios pat pabaigos – kunigo apkaltinimo.²²⁷

Laikraščiuose išspausdintos parapijiečių žinutės rodo, kad lenkai trukdė kunigams lietuvių kalba laikyti mišias, skaityti evangeliją. 1910 m. vasario 21 d. sekmadienį Jonišio kunigui pradėjus

²²⁵ Zablocki K. Kwestia litewska w kościele, *Goniec Wileński*, 1908-07-10. Nr. 128. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 28 d.] <<https://polona.pl/item/goniec-wilenski-polityczny-spoleczny-i-literacki-r-1-nr-128-10-lipca-1908,MTYxMTczODk/0/#info:metadata>>.

²²⁶ Kun. Prunskis P. Laiškas į redakciją (lietuvių santykiais su lenkais), *Viltis*. 1908-07-20. Nr. 83. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 26 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

²²⁷ Lietuvis. Iš santykių su lenkais, *Viltis*. 1910-01-24. Nr. 10. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. sausio 25 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

skaityti evangeliją lietuvių kalba, lenkų šalininkai pradėjo giedoti, rėkauti bažnyčioje taip, jog kunigas turėjo nutraukti pamokslą. Po viso to įvykio miestelyje buvo primušta lietuvaitė Balinskaitė. Mergina buvo sumušta dėl to, kad gieda bažnyčioje lietuviškais šventadieniais. Lenkai nenori leisti įvesti lietuviškas pamaldas, nors pusė parapijiečių yra lietuviai. Kunigui kalėdojant Grauzinių sodžiuje ir būnant pas lietuvių parapijietį, lenkai pradėjo mėtyti į langus akmenis, kad net kunigas turėjo nustoti kalėdojęs. *Visų apylinkių parapijų lenkai žiūri dabar į Jonišio lenkų darbus ir laukai, kuo tas pasibaigs. Čia pavykus, ketina jie ir kitose parapijose sukilti ir išvyti iš bažnyčių lietuvių kalbą, nors daugiau ten būtų lietuvių, negu lenkų.* Joniškietė, rašydama informaciją, svarstė, ką darytų lenkai, jei juos pradėtų skriausti lietuviai?²²⁸

Įvykis per šv. Kazimiero dieną, kurį aprašė Antanas Giedrys, jis taip pat parodo vykčius nuolatinis tautinius nesutarimus. Kunigui J. Balčiūnui besakant lietuvišką pamokslą, lenkai pradėjo giedoti lenkiškai. Turėdamas gerą balsą, kunigas sukvietė lietuvius klausytojus arčiau ir nesiliovė sakyti pamokslo. „*Lenkai*“, *ilgai pagiedoję, pritrūko energijos ir sustojo.* Lenkai grasino, kad kunigą nuves nuo altoriaus, tačiau neišdrįso. Po šių įvykių buvo atvažiavusi iš Vilniaus komisija Kunigui Kuktai pradėjus sakyti pamokslą, lenkai išbėgo giedodami ir išstumdami lietuvius iš bažnyčios bei ją uždarydami ir nieko neįleisdami. Viso to agitatorius buvo dvarininkas Zajančkovskis, kuris komisijai paaiškino, kad kol jis bus gyvas, lietuvių į bažnyčią neįleis. *Kas pasirodo lietuviu, tą kiti sukvailinti muša.*²²⁹

Lenkų vaidai su lietuviais Jonišio bažnyčioje aktyviai buvo svarstomi apylinkėse ir turėjo atgarsį lenkų spaudoje „Goniec“ ir „Kurjer Litewski“. Dvarininkas Pozaryskis, gimęs netoli Pabradės, teigė, kad gerai pažįsta joniškietis. Jis tvirtino, kad Jonišio parapijoje yra apie pusė kalbančiųjų lietuviškai, o antroji pusė yra subaltagudėjusi. Dėl to lietuviškiems giedojimams turi būti skirta pakankamai laiko. *Žiūrėsime, bene susipras, atausę nuo „inkalbėtos“ lenkystės.* Kitas bajoras nuo Dubingių, teigė *duokite man valią nors du mėnesius taip paagituoti už lietuviystę, kaip Zajaczkowskis agituoja už lenkystę ir šie žmonės, kurie dabar šaukia: šalin lietuvių kalbą! ims šaukti: šalin lenkų kalbą!* Anot korespondento, nemažai joniškietis vykdavo į kaimyninę Dubingių parapiją, kur buvo leidžiama giedoti lietuviškai. Kai kurie Dubingių parapijiečiai, turintys asmeninių nuoskaudų kunigui buvo nepatenkinti ir bandė kurstyti kitus sakydami, kad reikėtų keletą lietuvių primušti, kaip Joniškyje buvo ir tuomet laimėsime. Tačiau kiti parapijiečiai nieko prieš lietuvišką Evangeliją neturėjo ir buvo ramūs.²³⁰

²²⁸ Joniškietė. Joniškis, *Viltis*. 1910-03-03. Nr. 26. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 01 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

²²⁹ Giedrys A., Iš santykių su lenkais, *Viltis*. 1910-03-19. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 01 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

²³⁰ Parapijų reikalai, *Viltis*. 1910-04-30. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

Inturkės parapijietis A. Nariūnas 1910 m. rugpjūčio 4 d. „Viltyje“ išreiškia susirūpinimą, kad naujas kunigas Sakalauskas nesakė pamokslu lietuviškai, nes nemoka. *Unturkės parapija grynai lietuviška, bet pradėjus agituoti, būtų tokia-pat istorija, kaip ir Joniškyje*. Jis piktinosi dvasinės vyriausybės sprendimu duoti lietuviškai nemokantį kunigą.²³¹

Į Molėtus per šv. Petro atlaidus atvykusios moteriškės iš Jonišio parapijos skundėsi, kad Jonišio lietuvius skriaudžia jų dvasiškoji valdžia. Teigiama, jog yra lietuviai ir nori jais pasilikti, tačiau yra verčiami lenkais ir beveik visos pamaldos iš jų yra atimtos. Kunigui Michalkevičiui Joniškyje sudarant lietuvių sąrašą, viešai jam pasirodyti išdrįso tik 49 lietuviai, *nes visiems lietuviams buvę prigrasinta akmenimis*.²³²

Asmuo, slapyvardžiu Kaimynas, aprašydamas santykius su lenkais Inturkėje (*Unturkė*), teigė, kad čia žmonės gerokai sulenkėję, tačiau dar nenutautėję, beveik visi moka lietuviškai, o daugelis lietuvių kalbą vartoja ir namuose. Tačiau *Apšvieta labai žemai stovi, kaip ir kitose Viln. Gub. Vietose. Tautiškas susipratimas labai silpnas*. Pažymima, kad žmonės čia gyveno santarvėje, bažnyčioje meldėsi vieną šventadienį lietuviškai, kitą lenkiškai, visi buvo patenkinti. Kadangi kaimynystėje netoli yra Jonišio miestelis, tai [...] *Unturkės lenkeliai, Jonišio karžygių sukurstyti, pasiryžo išvyti lietuvių kalbą iš bažnyčios*. Tam palanki padėtis atsirado pasikeitus kunigams. Atvykus į Inturkę kunigui Matevičiui ir laikantis įprastos nusistovėjusios tvarkos, lenkai pradėjo kelti konfliktus. Birželio 17 d. po lietuviškų pamaldų būrys lenkų šalininkų kartu su parapijiečiu Čiviliu atėję į kleboniją, užsipulė kunigą dėl lietuviškų pamokslų sakymo. [...] *kam girdi jis sako lietuviškus pamokslus ir lietuviškas giesmes gieda, pas juos, girdi lietuvių tik mažiausia dalelė, kuriems jokių giedojimų nereikia[...]*. Kunigui buvo liepta sudaryti parapijiečių sąrašą, o jam atsisakius tai daryti buvo išsiųsti skundai, jog klebonas skriaudžia lenkus. Lietuviams kėlė nerimą, kad klebonas tik ką atvykęs dar nesusipažino su esama padėtimi, kad [...] *lenkberniai kleboną bombarduoja iš visų pusių, grasindami smarkiausiomis bausmėmis, jeigu jų neklausys[...]*. Visi „nesusipratėliai“ linko į lenkų pusę, net lietuvis, kuris silpnai moka lenkų kalbą, užsirašo, jog yra lenkas. Į priekaištus, kad jo žmona ir vaikai nemoka lenkiškai atsakė, kad nieko tokio jis truputi lenkiškai supranta ir nieko tokio, jog namuose kalba lietuviškai.²³³

Spaudoje (1911 m.) dažnai pasirodydavo slapyvardžiais ar tik inicialais pasirašiusių asmenų straipsniai apie tautinius santykius, tautiškumo supratimą Jonišio bei Inturkės parapijoje. Ypač prisimenamas ir pabrėžiamas Joniškyje 1910 m. vykęs konfliktas, dėl kurio buvo iškelta byla. „Viltis“ 1911 m. spalio 11 d. pranešė, kad tardymo metu išsiaiškinti riausių Jonišio bažnyčioje per šv.

²³¹ A. Nariūnas. Vėl lietuviškų pamokslų nebesakoma, *Viltis*. 1910-08-04. Nr. 88. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

²³² Svečias. Sodžius ir sodiečiai, *Viltis*. 1910-09-24. Nr. 109. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>.

²³³ Kaimynas. Iš santykių su lenkais. *Unturkė, Viltis*. 1911-07-22. Nr. 83. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

Kazimiero dieną ir pirmąjį po jos sekmadienį sukėlėjai. Dėl riaušių sukėlimo kalti pripažinti: Šereikiškių dvarininkas Leonas Zajančkovskis, Jonišio palivarko nuomininkas Felicijonas Kozielo bei devyni valstiečiai: Jonas Ivanauskas, Pranas Šimianec, Vmccas Polita, Juozas Žička, Kazys Kazlauskas, Klemensas Kandrotas, Stasys Grigas, Jonas Grigas, Aleksandras Bučka.²³⁴ Byla vėliau buvo atidėta, šaukiami vis nauji liudininkai.²³⁵

Apie riaušes Jonišio bažnyčioje buvo rašoma ir 1910 m. „Viltis“ 32 numerįje. Bylos tyrime atsirado naujų faktų. Į tardymą buvo pašaukta apie 20 lietuvių, iš kurių buvo 4 kunigai: Kunigėlis, Petrulis, Šlamas, Galaunė. Straipsnio autorius, pasirašęs inicialai J. G., svarstė, jog bylos atidėjimas buvo susijęs su tuo, kad lenkai įgytų daugumą šalininkų ir susilpnintų lietuvius. Jis išreiškė nuogąstavimą, kad [...] *kas gi gali tikrinti, kad visi lietuviai liudininkai stos teisman, kad stojusieji taip jau kalbės kaip kalbėję, kad nebijos viešai kalbėti tiesos. Pirmiausia reikia pažymėti, kad Jonišio parapija yra tamsiausia.*²³⁶

Straipsnio autorius kelia klausimą, kas nutiko, ar lietuvių skaičius sumažėjo, ar meilė gimtajai kalbai atšalo? Jis pripažįsta, kad nutiko ir tai, ir tai. Jis remiasi žmonių pasakojimais, kad anksčiau, prieš 10–15 metų, keleiviui paklausius kelio, retas lenkas jį būtų supratęs, o dabar lietuviai išmoko lenkiškai kalbėti ir lenkų kalbą mėgsta labiau nei savo. Įvedus kunigams bažnyčioje lietuvių kalbą, lenkėjimas vyko kitais keliais: per dvarus, jo tarnus, per Vilnių ir lenkų spaudą. Kritikuojami lietuviai kunigai, kurie mažai kreipia dėmesio į lenkus iš šalies ir kurie mano, kad užtenka vien tik lietuvių kalbos įvedimo bažnyčioje, nesirūpina žadinti tautinės kultūros ir stiprinti lietuvių dvasios, kuri negali atsispirti įvairioms lenkų pagundoms. Lietuvių dvasios silpnumui įrodyti pateikia pavyzdį, kad *Dvasiškės vyriausybės pasirūpinta sakyti lietuviams pamokslus tuomet, kada jie, toliau už lenkininkus gyvendami, nespėja atvykti bažnyčion: paprastai apie 10 tų ryto, arba kiek vėliau susirenka vos-nevos 20 žmonių, nors viename Arnionių sodžiuje, kame ir suaugusieji ir jaunimas tebekalba namie lietuviškai, galėtų sueiti bažnyčion bent 100 žmonių. Dabar bažnyčioj visos pamaldos lenkų kalba, ir lietuviai sau tyli, negirdėti nei rūgojant, nei bandant gražinti senosios tvarkos, tiek jie nuvarginti ir inbaidyti!*²³⁷

Artinantis Jonišio bylos nagrinėjimui, straipsnelio autorius pabrėžia, kad matyti dar didesnis lietuvių nesupratimas. Prieš Šv. Teresės atlydus Juozas Žička ir Pranciškus Šimėnas ėjo per parapiją kalėdodami kunigui ir tuo pačiu rinko aukas pono L. Zajančkovskio bylos advokatui apmokėti. Nemažai kas davė ne tik kunigui, bet ir advokatui. J. G. aprašo ir įvairias per parapiją einančias

²³⁴ Jonišio byla, *Viltis*. 1911-10-12. Nr. 118. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²³⁵ Vilniuje. Jonišio byla, *Viltis*. 1911-10-16. Nr. 120. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²³⁶ Jonišio bylai artinantis, *Viltis*. 1911-11-23. Nr. 120. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²³⁷ Jonišio bylai artinantis, *Viltis*. 1911-11-23. Nr. 120. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

paskalas dėl aukų rinkimo L. Zajančkovskio advokatui: vieni teigia, kad tai vieno L. Zajančkovskio darbas, nes Šimėnas gyvena Inturkės parapijoje, kiti teigia, kad kunigas leido rinkti. Rinkliava neapsiėjo be kurstymų, erzinimo, lietuvių žeminimo ir vieni kitų barimų.²³⁸ Tame pačiame laikraščio numeryje du inicialais pasirašiusieji asmenys tiksliau aprašo pinigų rinkimą. Spalio 2 d. per mišparus dvarininkas L. Zajančkovskis už klebono kluono pasikvietęs Juozą Grigą ir Tamošių Paškevičių, jiems pradėjo skųstis, kad visi norėjo „Litvos“, bet dabar lygybės nėra, ir ne visi lygiai turi kentėti, kad tik jam vienam reikia advokatui sumokėti 1000 rub. Dėl to jų prašė prisidėti pinigais advokato užmokesčiui. Buvo sutarta pasinaudoti „bratčikais“, kurie eis kalėdoti prieš Šv. Teresės atlaidus. Dvarininkas patarė, kad rinktų ne tiek kunigui, kiek sau. Grigas su Paškevičiumi miestelyje sutikę Žičką ir Politą sutarė pasikviesti Šimėną, nes jis, nors ir gyvena Inturkės parapijoje, tačiau [...] *turįs gerą liežuvį, gerai šūkavęs bažnyčioj ir mušęs lietuvius*. Kalėdoti iškeliavo Jonas Žičkus ir Pranciškus Šimėnas. Antanas Bacevičius davė 20 kap., Tamošius Paškevičius – 1 r. 50 kap., Stebuliškių sodžiuje Liubertas davė 75 kap., Steponavičius – 60 kap., Viškėlis – 50 kap., Antanas Verikas – 40 kap., Adolfas Verikas – 50 kap., Izidorius Verikas – 30 kap. Abejones pareiškė Kajetonas Verikas, kuris sakė, kad prie kunigų tarnavo 7 metus ir nieko blogo nepatyrė vadinasi *turbūt jūs esate kalti*. Aukoti advokatui sutiko ir Kumonių sodžius. Po šv. Teresės atlaidų vyko susirinkimas Sereikiškių dvare, kuriame visi buvo susirūpinę, kad iš visų lietuvių atkakliausias buvo Gobis ir svarstė, ką su juo daryti. L. Zajančkovskis teigė, kad *geriausia būtų, kad Gobis gavęs paviestką, negalėtų nukeliauti Vilniun*.²³⁹

P. Šimėnas į „Viltyje“ paskelbtą korespondenciją iš Jonišio apie jo dalyvavimą pinigų rinkime dvarininko L. Zajančkovskio advokatui sumokėti, parašė laikraščio redakcijai atsakomąjį laišką. [...] *Būdamas nesveikas koja nuo šių metų balandžio mėnesio, turėdamas liguistą pačią ir septyneta mažų vaikų, aš, bežemis ir beturtis, dėl savo ir savo šeimos pragyvenimo, tikrai važinėjau po parapiją prašinėdamas gerų žmonių pašalpos, tat jokių pinigų nei parapijos reikalams, nei kunigui leidus, advokatui apmokėti nerinkau*. [...]. Tuo tarpu Juozas Žička taip pat rašė į redakciją, norėdamas paaiškinti savo dalyvavimą pinigų rinkime. Jis nesigina, jog pinigus parapijos reikalams rinko kartu su brolininku Kastantu Pukėnu, tačiau griežtai paneigia, kad rinko pinigus apmokėti L. Zajančkovskio ir kitų kaltininkų advokatui apmokėti. Taip pat patikina, kad korespondento pateikta informacija apie L. Zajančkovskio pasitarimą su brolininkais neturi jokio pagrindo ir yra išgalvota. Redaktorius, talpindamas informaciją, po šiais laiškais pateikia prierasą, kad turi nemažai laiškų iš redakcijai

²³⁸ Jonišio bylai artinantis, *Viltis*. 1911-11-23. Nr. 120. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²³⁹ Iš santykių su lenkais. Iš Jonišio par., *Viltis*. 1911-11-23. Nr. 120. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

žinomų Jonišchio parapijos žmonių, kurie įrodinėja, kad Žička ir Šimėnas rinko po sodžius pinigus Jonišchio bylos advokatams apmokėti.²⁴⁰

Joniškio byla ir jos atgarsiai spaudoje neblėso ilgą laiką, ir 1912 m. balandžio mėnesį beveik kiekviename „Viltis“ numeryje buvo skiriama nemažai jai dėmesio. 1912 m. balandžio 4 d. „Viltis“ praneša, kad prasidėjo svarbi a [...] *visos Vilniaus endekijos byla*. Teigiama, kad teismo salė buvo pilna žmonių, net netilpo visi, tarp jų nemažai visuomenės veikėjų (nors nenurodoma kokių) ir korespondentų. Lietuvių laikraščiams atstovavo 4 korespondentai. Bylos liudininkais pašaukti 85 žmonės, iš jų 13 kunigų. Straipsnio autorius (S.M.) pabrėžia, kad daugiausia liudininkų buvo iš L. Zajančkovskio pusės. *Pirmose vietose sėdi Šereikiškio dvaro drūtas ponas dvarininkas Leona s Zajančkovskis, šaly jo J. Ivanauskas, Garšvėnų dvaro nuomininkas ir J. Kazelė (Koziello), Jonišchio dvaro nuomininkas. Kiti 9 – valstiečiai: J. Žičkus, V. Polyta, Per. Šimėnas, K. Kazlauskas, K. Kondratavičius, A. Bučka, Jonas Grigas, Adomas Grigas ir Stanislovas Grigas*. Pastebima, jog kaltinimo ir liudininkų pavardės lietuviškos ir net veidai lietuviški ir pažįstami. Akcentuojama, kad viena valstiečių dalis buvo įkalbėta būti „lenkais“ ir buvo sukurstyti prieš kitus, kurie yra tokie pat valstiečiai kaip ir jie, o dabar stoja vieni prieš kitus. Į teismą neatvyko 4 liudininkai, tarp jų du kunigai. Kunigas Navickis atsiuntė gydytojo pažymą, kad *jam kaklo muskulai susopę*, o kunigas Michalkevičius neatvyko dėl galvos skausmo, ir buvo nubaustas 10 rublių baudą už neatvykimą į teismą, nes tai nebuvo laikytina svarbia priežastimi.²⁴¹

Teismo procesas truko ilgai, nes nespėta apklausti visų liudininkų ir buvo nukeltas į kitą dieną. Pirmu liudininku buvo pakviestas kunigas J. Galaunė, kuris buvo Jonišchio klebonu per įvykusį 1910 m. konfliktą. Anot J. Galaunės, jam atvykus į Joniškį (1910 m.) ir prabuvus daugiau nei pusmetį, beveik visi gyventojai pagal tautybę buvo lietuviai, tik ne visi kalbėdavo lietuviškai. Lenkiškai kalbėjo apie trečdalis, kurie buvo „atsimetę nuo lietuvių“. Pamaldos jam atvykus vykdavo taip pat, kaip ir prieš jam atvykstant – buvo padalytos per pusę, vieną šventadienį lietuviškai, kitą lenkiškai. Jam atvykus, L. Zajančkauskis kartu su Ivanausku, apsilankydami klebonijoje prašė, kad iš bažnyčios būtų išmestos lietuviškos pamaldos, taip pat to reikalavo atėjusi ir sodiečių delegacija. Kunigui J. Galaunei nesutikus su jų prašymais, po savaitės jį vėl aplankė dvarininkas L. Zajančkovskis, kuris iš pradžių prašė geruoju panaikinti lietuvių kalbą iš bažnyčios. Apeliuodamas į savo pažintis, žadėjo kunigui gauti gerą protekciją, parūpinti gerą parapiją bei pasigyrė, kad vienam buvusiam Jonišchio klebonui yra parūpinęs gerą parapiją. Tačiau kunigui nesutikus, dvarininkas griebėsi gąsdinimo politikos. [...] *jis išsiėmęs pinigus ir kratydamas rankoje taręs Kol aš turėsiu čia rublį, tol parapija bus mano!* Prie įdomesnių faktų priskirtinas ir kitas L. Zajančkauskio pasisakymas, kad *jei kunigai*

²⁴⁰ Šimėnas Pranas. Laiškai į redakciją, *Viltis*. 1911-12-14. Nr. 145. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. vasario 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴¹ Jonišchio byla, *Viltis*. 1912-04-04. Nr. 40. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

penės valstiečius kopūstais ir dešromis, tai aš alumi. Kunigas pateikia kaip lenkų agitacijos kitą faktą, jog valstietis Žičkus visada buvo lietuviu, giedodavo bažnyčioje lietuviškai ir tik vėliau pasidarė lietuvių priešu. Teisme išryškėjo ir L. Zajančkovskio bandymai papirkti kunigą, tačiau jam tai nepavyko.²⁴²

Pasak liudininko Krivickio, L. Zajančkovskis su savo bendražygiais Ivanausku ir Kozielo parapijoje kurstė lenkų kalbos šalininkus, siekė įvairiais būdais trukdyti vartoti lietuvių kalbą. Bažnyčioje kunigui sakant pamokslą lietuviškai, išeidavo, kad *negirdėti pagoniškos kalbos*, giedodavo tik lenkiškai. Iš Petronėlės Klimaitės, Mykolo Klimo, Karolinos Balinskienės parodymų matyti kad, tie patys asmenys nuolat įkalbinėjo neklausyti kunigo, kurstė parapijos gyventojus lenkus mušti lietuvius, jeigu jie nenustos bažnyčioje giedoti lietuviškai. L. Zajančkovskis ir Ivanauskis, dalindami žmonėms pinigus ir vaišindami juos degtine, liepė draskyti tautinius rūbus merginoms, kurios belaukiant vyskupo Roppo vizito buvo juos pasisiuvusios. Visi kurstymai ir agitacijos privedė prie nuolatinio trukdymo ir triukšmo kėlimo pamaldų metu.²⁴³

Liudininkas Mykolas Klimas teigė, jog buvo primuštas dėl to, kad atsisakė pasirašyti po skundu, kuris buvo parašytas vyskupui prašant pašalinti lietuvių kalbą iš bažnyčios. Vietos policininkas Juknevičius teigė, kad lenkai ant lietuvių nugarų su kreida paišė kryžius. Kunigas Kunigėlis pranešęs, kad jam lankantis viename iš Jonišchio parapijos sodžių besipykstančios pusės vieni kitiems grasino peiliais. Visi kaltinamieji neprisipažino esą kalti ir paaiškino, kad [...] *jie niekad savo kalbomis žmonėms nekėlę neapykantos tarp lietuvių ir lenkų, taip pat nekurstę Jonišchio bažnyčios parapijonų griebties prievartos ir smurto; neapykantą kėlęs pats kunigas Šlamas savo pamokslais prieš dvarininkus ir lenkus, taigi dėl to Zajančkovskis ir paprašęs vyskupijos valdytojo paskirti komisiją, kad ištirtų tą dalyką; kiti – kad jie nedarę netvarkos bažnyčioje ir nekliudę laikyti pamaldų lietuvių kalba.*²⁴⁴

Balandžio 11 d. „Viltis“ numeris pateikė lietuvių ir lenkų kunigų parodymų apibendrinimą. Teigiama, kad lietuvių kunigų parodymai skiriasi nuo lenkų kunigų parodymų. Lietuvių kunigai buvo kaltinami, jog neklauso dvasiškos vyresnybės įsakymų ir negerbia savo valdžios. Vienas iš L. Zajančkovskio liudininkų buvo kunigas Černiauskis, Vilniaus dekanas, kuris nemažai buvo nusipelnęs vejant kunigą Tumą iš Vilniaus. Anot jo, atvykęs į Joniškį kartu su vyskupijos valdytoju Michalkevičiumi daryti bažnyčioje tvarkos, kur susirinkusiųjų lenkų buvo apie 4000, o lietuvių – 49 žmonės. Jokios agitacijos nebuvo ir niekas nevertė lietuvių pereiti į lenkų pusę. Advokato paklaustas, ar skaitant pamokslą nebuvo girtų, atsakė, jog abejoja ar 3-4 tūkstančius galima prigirdyti. Kunigas

²⁴² Jonišchio byla, *Viltis*. 1912-04-04. Nr. 40. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴³ Jonišchio byla, *Viltis*. 1912-04-08. Nr. 41. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴⁴ Jonišchio byla, *Viltis*. 1912-04-08. Nr. 41. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

Jasinską, siekdamas įrodyti, kad L. Zajančkovskio nevykdė agitacijos ir nėra lietuviams priešiškas, pacitavo dvarininko žodžius, jog *Jeį lietuvių būtų daugiau, tai aš pirmas prašyčiau lietuvių kalbos*.²⁴⁵

Dėl nesutarimų Jonišio bažnyčioje kunigas kaltino lietuvių kunigus, kurie, pasak jo, agitavo prieš lenkus ir lietuvių kalbą į bažnyčia „brukte bruko“, o parapijiečiai nenorėjo, ir kaip to pavyzdį nurodė, kad bendravo su parapijiečiu Ilgevičiumi, kuris buvo užsirašęs lietuviu, tačiau lietuviškai nemokėjo.²⁴⁶

Teismas nubaudė L. Zajančkovskį 1 metams kalėjimo, J. Ivanauską – 8 mėnesiams, Šimėną, Politą, Žičkų, Kazlauską, St. Grigą, A. Grigą po 6 mėnesius, o Kazėlė, Kondratas, J. Grigas ir Bučka buvo išteisinti.²⁴⁷

„Viltis“ 1912 m. balandžio 13 d. numeryje aprašydama vyraujančias nuotaikas po Jonišio bylos, pažymėjo, kad lenkų laikraštis „Gazietą codzienna“ gina Joniškyje vykusių nesutarimų kaltininkus, [...] *deda net visų jų dvylikos paveikslus, veda juos idėjos kankiniais, opoteozuoja ir tokiu būdu, tarytum rodyte juos rodos sektinu pavyzdžiu kitiems*.²⁴⁸

Nepatenkintų vyraujančiomis nuotaikomis po Jonišio bylos pastebima ir vėliau. Jonišio byla, kaip teigė vienas iš straipsnio autorių, kuris norėjo išlikti neatpažintas, išvedė iš kantrybės nemažai lenkų. Supykę jie griebėsi įvairių priemonių „kerštui“. Daugiausia yra puolami lietuvių kunigai, kurių parodymai teisme buvo ganėtinai svarūs. Kunigai barami iš sakyklų, šmeižiami spaudoje ir reikalaujama jų nubaudimo. Pateikiamas pavyzdys, kad balandžio 8 d. Šv. Jokūbo bažnyčioje kunigas Jasinskis, skaitydamas Evangeliją ir kalbėdamas apie piemenį, pasakojo, kad yra įvairių piemenų [...] *vieni veda į dangų, kiti gi savo aveles traukia į teismą, tie esą atskalūnai (odrzcepiency)*. Pabrėžiama, kad sakykloje lengvą priešą peikti, ir visi suprato, ką pamokslu norėta pasakyti. Taip pat straipsnelio autorius pateikia pavyzdžių iš kitų kunigų pasisakymų, reziumuodamas, jog nėra padoru šventoje vietoje kovoti su savo politikos priešais.²⁴⁹

Dvasininkų vaidmuo atgimime vaidino svarbų vaidmenį ir jiems buvo skiriami pagrindiniai kaltinimai dėl lietuvių puoselėjimo. 1913 m. „Viltis“ rašė, kad Joniškyje *eina gandas, kad lenkai padavę vyskupijos valdytojui skundą ant savo klebono už tai, kad jis įvedęs bažnyčion lietuvių*

²⁴⁵ Jonišio byla, *Viltis*. 1912-04-11. Nr. 42. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴⁶ Jonišio byla, *Viltis*. 1912-04-11. Nr. 42. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴⁷ Jonišio byla, *Viltis*. 1912-04-11. Nr. 42. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 28 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴⁸ Po Jonišio bylos, *Viltis*. 1912-04-13. Nr. 43. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 29 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁴⁹ Kerštas, *Viltis*. 1912-04-20. Nr. 46. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 30 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

*pamaldas ir apskritai platinąs „litvą“ po visą parapiją. Tiek daug jie kentėję ir kalėjime sėdėję, tačiau «litva“ platinas ir platinas ir tai vis dėl klebono kaltybės.*²⁵⁰

Kelionės įspūdžius po Jonišio ir Inturkės parapijas „Viltyje“ aprašė nežinomas asmuo (pasirašęs inicialais J. G.), kuris savo pasakojime pateikė kelionės metu sutiktų žmonių požiūrį ir suvokimą tautinių santykių atžvilgiu. Keliaudamas į Jonišio parapiją iš Pabradės pusės, už Arnionių dvaro privažiavęs Arnionių sodžių, jis lietuviškai užkalbinęs vidutinio amžiaus žmogų, išgirdo taip pat lietuvišką atsakymą ir bendravo lietuviškai. Iš pasakojimo sužinojo, jog visoje parapijoje yra apie 25 dideli sodžiai, kuriuose dauguma arba visi kalba tarp savęs lietuviškai.²⁵¹

Aplankytas Arnionių sodžius turėjo 15 valakų žemės, 45 šeimynas, o visose šeimynose suaugę kalbėjo lietuviškai, tačiau mokėjo ir lenkiškai. Vaikai mokomi lenkiškai ir dažnai kalba tarp savęs lenkiškai, o lietuvių kalba laikoma prasta, muzikiška, o lenkų kalba – poniška. Viešose vietose dažnai ne tik jauni, bet vyresni vartoja lenkų kalbą. Maldų vaikai mokomi lenkų kalba, suaugusieji taip pat meldžiasi lenkiškai, o tie, kas moka skaityti, perka lenkiškas maldaknyges.²⁵²

Keliautojo pasiteiravus, kodėl niekina gimtąją kalbą ir griebiasi lenkų kalbos, atsakymas buvo *Tai kad Ponuli, dabar tokia mada ir kad su lietuvių kalba netoli nueisi; ar Vilniun nukeliavus, ar dvaran nuėjus, reikia mokėt lenkiškai, o ir bažnyčiai labiau pritinka lenkų kalba.* Iš pasakojimo keliautojas sužinojo, kad parapijoje yra pirkių, kuriuose nors ir mokoma lietuvių kalba, bet ja nekalbama, o jaunimas lietuvių kalbos iš vis nemoka. Keliautojas daro išvadą, kad nemokančių lietuvių kalbos galėjo būti apie ketvirtadalis ir tik jaunimas, bet 2/4 mokančių lietuviškai, ir iš jų maža dalis, kuri nors ir moka lenkiškai, bet labiau myli savo kalbą ir nepuola į lenkų pusę. *Apie tą pat klausimą aš kalbėjau su kitais, ką gerai parapija pažįsta ir visi sakė, kad lietuviškai kalbančių ir mokančių kalbėt labai daug, bet branginančių savo kalbą – tėvų palikimą - labai maža.* Taip pat autorius pabrėžė, kad dvasininkai laikosi savotiško požiūrio vartoti bažnyčioje ne tokią kalbą, kurią visi supranta ir sumanė išvyti lietuvių kalbą iš Jonišio bažnyčios [...] *pasiekė įvykinti, nebuvo kas lietuvių teises užstoja ir gina.* Autorius pastebi, kad [...] *parapijos ateitis pereina nuo tautinio parapijos atgijimo ir susipratimo, nuo pakilimo tautinės lietuvių kultūros. Kad ta parapija nėra visai apmirus, kad joje rūsi gyvybės kibirkštis [...]*²⁵³.

Pakalbinęs šventą dieną iš bažnyčios grįžtantį žmogelį, kuris, pasak straipsnio autoriaus, buvo „susipratęs lietuvis“, kalbėdamas apie Jonišio parapijos reikalus, išsiaiškina, kad, anot parapijiečio, joniškietis pardavė ir palaidojo lietuvių kalbą už 30 sidabrinių. Joniškietis papasakojo, kad prieš

²⁵⁰ Iš santykiu su lenkais, *Viltis*. 1913-01-04. Nr. 2. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. gegužės 22 d.] <https://www.epaveldas.lt/vbspi/showImage.do?id=DOC_O_52920_1&biRecordId=>

²⁵¹ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-02. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁵² J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-02. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁵³ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-02. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

metus, atvykus naujam kunigui, per šventadienį užtiko miestelyje girtuokliaujančią ir šūkauančią minią joniškietų, kuri jam pranešusi, kad [...] *kunige, klebonai laidojame „Litwą“. Nebėr jau „Litwos“ ir nebus.* Anot joniškietio, lenkų gynėjai yra daugiausia girtuokliai ir valkatos, kurie [...] *už degtinės čierkelę viską gali padaryti, ne tik išsižadėti savo krašto, savo prigimtos kalbos, bet ir pasiduoti su dūšia kūnu, baudžiamos jungą užsidėti....*²⁵⁴

Ko gero svarbų ir pagrindinį vaidmenį kurstant tautinę nesantaiką čia vaidino Šereikiškių dvarininkas L. Zajančkovskis. Pasak sutikto gyventojų, Šereikiškių ponas sakęs, *kad už pinigų galima visą parapiją nusipirkti arti ir akėti parapijonimis.*²⁵⁵

Nors Joniško bažnyčioje buvo skaitoma Evangelija lietuvių kalba, gyventojai nebuvo patenkinti, rašė skundus vyskupui, nepasitenkinimas atsispindėjo ir spaudoje. Pasak joniškietio, kad iš šalies atrodo, jog šis bei tas daroma ir lietuviams, tačiau dvasiška vyriausybė skiria valandas, kurios lieka nuo lenkų ir lietuviams yra neparankios. *Valia, mat lietuviams sakyt pamokslą, bet tik tada, kada tuščia bažnyčia, valia jiems giedoti, kada laikas namo eiti. Gudriai sumanyta, o gal tyčia taip sumanyta, kad vėliau lenkų laikraščiai galėtų šaukti, kad lietuvių Joniško parapijoje nėra, kad jiems nereikia sakyti pamokslų, nes nėra kas jų klauso.*²⁵⁶

Tęsdamas keliones po parapiją, nežinomas autorius (J. G.) iš Joniško parapijos keliavo link Inturkės parapijos, kur taip pat gvildeno tautinių santykių klausimą. Keliaudamas į Inturkę keliu pro Kumonis ir Garšvėnus, jis pabrėžė, kad Garšvėnuose gyvena Ivanovskis, kuris išgarsėjo savo priešišku lietuviams. Atvykęs į Inturkę su lietuvaite apsilanko neįvardinate sodžiuje M, kuriame iš nuogirdų buvo žinoma, kad dauguma lietuvių krypta į lenkų pusę. Siekdami išsiaiškinti esamą situaciją ir kaip gyvena inturkiečiai, nenorėdami išsiduoti, kas jie tokie yra, keliautojai užėję į vieną iš pirklių, šeiminkus pakalbino lenkiškai. Iš pokalbio tapo aišku, kad daugelis gyventojų Inturkės parapijoje tarp savęs kalba lenkiškai. Pamaldos bažnyčioje vyksta vieną šventadienį lenkiškai, antrą lietuviškai. Lietuvių čia būtų penktadalis ir vaikai katechizuojami buvo lenkiškai, iš 112 vaikų tik 20 mokinosi poterių lietuviškai. *Visi mokės poterių ir prisakymų lenkiškai, tik „litviakai „ lietuviškai.*²⁵⁷

Pirkios šeiminkai guodėsi, kad kunigai stoja už „Litwą“, jog ilgą laiką kunigavęs kunigas P. Prunskis čia ir įvedė „Litwą“ ir užtektu „litviakams“ tik kas penktą šventadienį lietuviškų pamaldų. Šeiminkas pasigyrė, kad yra paduotas skundas ant naujai atvykusio Inturkės klebono, jog reikalaujama yra gražinti prieš porą mėnesių iškeltą lietuviškai nemokantį kunigą Sokolovskį ir kad lietuviškai kalbantys sodžiai persirašo į lenkus. Pabendravęs su parapijiečiais, autorius teigia, kad *ne*

²⁵⁴ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-02. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁵⁵ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-02. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁵⁶ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-02. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁵⁷ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-07. Nr. 103. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

tik tamsiųjų sodiečių galvose, bet ir šiek – tiek apsišvietusiųjų, lenkybė yra taip susiliejęsi su katalikybe, kad dažnai žodis „lenkas“ vartojamas vieton „katalikas“. Lankydamasis pas pažįstamą Inturkės parapijos gyventoją, kuris turėjo „šiokią tokią vietą iš valdžios“, keliautojas pastebėjo, kad lenkybė jo pažįstamo dvasioje nėra gyiliai įsišaknijusi, prie kalbos yra pripratęs, o po pokalbio apie lietuvių ir lenkų istorines šaknis net lietuvišką laikraštį išsirašė ir nusprendė savo dukrą, nemokančią lietuviškai leisti į privačią lietuvišką mokyklą.²⁵⁸

Po apsilankymų Joniškio ir Inturkės parapijose, keliautojas padarė išvadą, jog skirtingai nei Joniškio parapijoje, Inturkėje retas sodžius nevartoja lietuvių kalbos, čia yra daug daugiau skaitančių arba skaičiusių lietuviškus laikraščius. Keliautojo vežėjas nurodė, jog tokių žmonių žino apie 10, o tarp jų buvo ir viena mergaitė. Tuo tarpu Joniškio parapijoje tokių buvo tik 3.²⁵⁹

„Viltyje“ aprašomas įvykis dėl persirašymo į lietuvių į lenkus rodo, jog vykę tautiniai konfliktai tarp parapijiečių, peraugdavo ir į konfliktus šeimoje. Nežinomas keliautojas nurodė, jog yra sodžių, kuriuose visi kalba lietuviškai, tačiau norima, jog pamaldos bažnyčioje vyktų lenkų klaba, kaip pavyzdys nurodomas Laukininkų sodžius. Viena moteris atėjusi klebonijon su prašymu, kad kunigas prirašytų ją prie „lenkų“. Kunigui liepus sakyti poterius lenkiškai, pasirodė, jog moteris nemoka, o pradėjus kalbėti lenkiškai – nesupranta. Vėliau išaiškėjo, kad vyras liepė žmonai prisirašyti prie lenkų. Tokių įvykių, pasak keliautojo palydovo, buvo ne vienas. Abu keliautojai priėjo išvados, jog ir Joniškyje, ir Inturkėje lenkybę prilaiko degtinė, lazda ir kumštis.²⁶⁰

Apžvelgus tautinių santykių atgarsius spaudoje, galima teigti, kad pasitvirtino B. Anderson teiginys, kad spauda vaidino svarbų vaidmenį abiejų tautų tautinės tapatybės ugdymo procese. Lenkų ir lietuvių tautiniai periodiniai leidiniai įvykius pateikdavo iš savo tautinių pozicijų, siekė ginti savo gimtosios kalbos vietą ne tik bažnyčioje, bet ir kasdieniniame gyvenime.

²⁵⁸ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-07. Nr. 103. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁵⁹ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-11. Nr. 105. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

²⁶⁰ J. G. Kelionės įspūdžiai, *Viltis*. 1911-09-11. Nr. 105. Prieiga internete: [žiūrėta 2020 m. kovo 07 d.] <<https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C1C1B0000077980>>

IŠVADOS

1. Nacionalizmo sąvoka gali būti vartojama apibūdinant: nacionalinius sąjūdžius, ideologijas, apibrėžti tautos nacionalinių vertybių formavimosi procesą, apibūdinti pasididžiavimo tauta jausmus. Egzistuoja keletas pagrindinių nacionalizmą aiškinančių teorijų. Ankstyviausia nacionalizmo teorija yra primordialistinė. Primordialistai teigia, kad tautos egzistavo nuo senų laikų, jie nežiūri į tautas istoriškai ir teigia, kad tai prigimtinis ryšis. Sociobiologinė teorija žvelgia į tautų radimąsi per giminytės ryšius, tvirtina jų etniškumo biologinį pobūdį.

Labiausiai paplitusi yra modernistų teorija. Nacionalizmo modernizacijos teorijos skirstomos į įvairius modernizacijos teorijų tipus. Socialinės komunikacijos teorijos atstovai yra K. W. Deutsch, D. Rustow, S. Rokkan, B. Anderson. Ekonominės teorijos atstovai yra M. Hechter, T. Nairn, I. Wallerstein, M. Hroch, E. Gellner. Politinės ideologinės teorijos atstovams priskiriami J. Breuilly, A. Giddens, P. Brass, M. Mann.

Modernios visuomenės formavimuisi svarbus yra išsilavinimas ir aukštosios kultūros prieinamumas. Tai yra svarbu nagrinėjant XIX a. Lietuvos dvasininkijos ir dvarininkijos vaidmenį moderniam tautiniame sąjūdyje, kadangi daugelis žmonių priklausė valstiečių sluoksniui, kuriam didžiausią įtaką darė tikėjimas ir Bažnyčia. Modernistinė nacijų susikūrimo teorija yra aktuali pasirenkant išeities tašką, kad moderni lietuvių tauta kūrėsi XIX a. II pusėje. Visiems tautiniams judėjimams svarbią ideologinę ir politinę reikšmę turėjo nacionalinė spaudos kalba, kuri vaidino reikšmingą vaidmenį tautinio savęs identifikavimo srityje.

2. XIX a. viduryje daugiatautėje Vilniaus gubernijoje katalikai sudarė apie 63 % visų gyventojų. Vilniaus apskrityje XIX a. vid. lietuviai sudarė apie 65 % visų gyventojų. Kalbiniu atžvilgiu aiškios persvaros neturėjo nė viena kalba. Apie Joniškio bei Inturkės parapijų gyventojų sudėtį tikslių duomenų nėra. Kai kurių duomenų patikimumas yra abejotinas, nes dalis jų buvo sudaryta parapijų kunigų. Dvasininkai ne visada buvo sąžiningi ir duomenis galėjo koreguoti pagal savo tautinius įsitikinimus. Giedraičių dekanato parapijose XIX a. pab. lietuviai sudarė daugumą gyventojų, ir bažnyčiose pamaldos vyko lietuvių kalba. XX a. pradžioje lietuvių kalba buvo vartota tik keliose bažnyčiose, tame tarpe ir Inturkės bei Joniškio bažnyčiose. Lyginant XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios duomenys Vilniaus apskrityje galima pastebėti lenkų skaičiaus padidėjimą. 1909 m. Joniškio parapijoje buvo 4500 katalikų, iš jų lietuvių – 2500. Inturkės parapijoje buvo 4000 katalikų, lietuvių buvo 2500. 1914 m. Joniškio bažnyčios parapijoje iš 4308 parapijiečių, lietuvių buvo 1500. Inturkės bažnyčioje – iš 3643 parapijiečių, lietuvių buvo 1104. XX a. pradžioje parapijiečių surašymo metu, kalbos pasirinkimo kriterijumi buvo laikyta įsigalėjusi maldų kalba. Parapijiečių surašymas buvo sudėtingas ir kartais sukeldavo rimtų visuomeninių nesutarimų.

3. Parapijų dvasininkai iki XIX a. II pusės pabaigos bažnyčioje vartojo tik lenkų kalbą. Jonišchio kunigų L. Čechanovskio ir K. Vaškevičiaus veikla vertinama nevienareikšmiškai, tačiau iš surinktų duomenų galima susidaryti įspūdį, kad kunigai buvo lojalūs ir lenkų kalbai. Lietuvių kalba Jonišchio bažnyčioje buvo įvesta atvykus kunigui T. Sirvydui. Dauguma Jonišchio ir Inturkės parapijos dvasininkų puoselėjo lietuvių kalbą, palaikė tautiškumą, organizavo ir platino draudžiamą spaudą, kėlė tautinio atgimimo dvasią, aktyviai dalyvavo lietuvių tautiniame sąjūdyje, taigi, anot M. Hroch'o, tapo tautinio susipratimo pagrindiniais agitatoriais. Lietuvių ir lenkų religinėms-tautinėms aspiracijoms nemažą įtaką turėjo dvasininkai, kurie organizavo slaptos draudžiamos spaudos platinimą, rėmė knygnešius, skatino parapijiečius vartoti gimtąją lietuvių kalbą. Remiantis tyrimu galima daryti išvada, kad vienas iš spaudos platinimo židinių buvo Inturkės parapijoje. Beveik visi Jonišchio ir Inturkės dvasininkai rūpindavosi parapijiečių tautiniais ir religiniais klausimais, kovojo už gimtosios kalbos teises bažnyčiose ir šiais klausimais pasisakė tuometinėje spaudoje.

4. XIX a. pabaigoje Inturkės ir Jonišchio parapijos etniniu požiūriu buvo mišrios, dominavo lietuviai ir lenkai. Tarp jų dėl mišių kalbos bažnyčiose dažnai kildavo konfliktai. Tiek lenkai, tiek lietuviai rašydavo skundus ir prašymus Vilniaus vyskupijos valdytojams. Abi tautos siekė įteisinti savo gimtąją kalbą bažnyčioje. Ypač intensyviai reikalavo palikti lenkų kalbą bažnyčioje vietos dvarininkai. Kunigams nesutikus su jų reikalavimais, kildavo konfliktai. Vienas iš konfliktų, kuris sulaukė didelio atgarsio ir peraugo į teisminę bylą XX a. pradžioje, įvyko Jonišchio parapijoje. Nors Jonišchio bažnyčioje buvo sakomi lietuviški ir lenkiški pamokslai, dvarininkas Leonas Zajančkovskis su bendraminčiais, pasitelkęs į pagalbą nuo jo priklausančius valstiečius, vykdė aktyvią agitaciją prieš lietuvių kalbą. Jonišchio bylos atgarsiai atsispindėjo ir gretimų parapijų tautiniuose konfliktuose. Tuo tarpu Inturkės parapijoje daugiausia skundų buvo rašoma prieš kunigą P. Prunskį. Kunigas buvo kaltinamas dėl nepakankamo dėmesio lenkakalbiams. Skundus Vilniaus vyskupijos administracijai dažniausia rašydavo vietos dvarininkai (tas pats L. Zajančkovskis), pasitelkęs nepatenkintus kunigu valstiečius. Tiek lenkų, tiek lietuvių skundai ir konfliktai tęsėsi per visus XX a. pirmus dešimtmečius. 1909 m. Vilniuje vykęs lietuvių ir lenkų dvasininkų suvažiavimas griežtai pasmerkė šovinistines agitacijas ir kalbos primetimą kitiems, pasisakė prieš nesantaikos kurstytojus bažnyčiose ir spaudoje taip pat prieš Bažnyčios panaudojimą nacionalinėje kovoje. Po jo, Jonišchio ir Inturkės kunigai užėmė nuosaikesnę poziciją.

5. Etnolingvistinės tapatybės apraiškas ir kaitą Jonišchio ir Inturkės parapijose 1864–1914 m. atspindi tuometinė spauda. XIX–XX a. II pusės tautiniams sąjūdžiams svarbią ideologinę bei politinę reikšmę turėjo nacionalinės spaudos kalbos. Spauda tapo moderniosios demokratinės tautos tapatumo sąlyga ir tautinio sąjūdžio komunikacine priemone. Žymiausi Inturkės ir Jonišchio parapijų dvasininkai pasižymėję lietuviškos spaudos platinime ir lietuviybės puoselėjimu buvo A. Žvilauškas, S. Šlomas, A. Petrulis, J. Piktorna, K. Kybelis. Tuometiniai laikraščiai nemažai dėmesio skyrė tautinių santykių

aptarinėjimui, pranešdavo apie įvykius parapijose, skelbdavo parapijiečių skundus ir pasisakymus, iš kurių matyti tautiniai nusistatymai. Lietuviški laikraščiai „Vilniaus žinios“, „Viltis“ , „Tėvynės Sargas“ rūpinosi lietuvių tautine tapatybe, skyrė dėmesio Vilniaus vyskupijos lietuvių tautinei padėčiai, pridėtinių pamaldų kalbai, pasisakė prieš krašto polonizaciją. Daugiausia dėmesio aptariant tautinius santykius skyrė lietuvių laikraštis „Viltis“. Lenkų tautinė spauda lietuviškus laikraščius dažnai įvardindavo, kaip šovinistinio pobūdžio politinius laikraščius, gynė lenkų kalbos vartojimą bažnyčiose, neretai pasisakė prieš lietuviškas pamaldas, peikė prolietuviškai nusiteikusius kunigus. Lietuvių santykiai su lenkais buvo aptarinėjami tiek lietuvių, tiek lenkų periodinėje spaudoje: rašomi skundai, laišakai, keliami tautinių santykių ir gimtosios kalbos vartojimo bažnyčiose klausimai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Nepublikuoti šaltiniai

F. 446, ap. 1, b. 1240, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

F. 419, ap. 4, b. 12, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

F. 694, ap. 1, b. 2708, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

F. 694, ap. 1, b. 2699, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

F. 694, ap. 3, b. 1062, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

F. 255, b. 764, *Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*.

F. 255, b. 734, *Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*.

F. 318, b. 22200, *Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*.

F. 318, b. 2308, *Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*.

F. 318, b. 1054, *Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*.

Inturkės RKGB gimimo metrikų knygos 1862–1910 m. Žr. www.epaveldas.lt

Istorijos šaltiniai, paskelbti internete

Periodinė spauda

1. *Varpas* 1889–1890 m. Žr. www.epaveldas.lt
2. *Aušra* 1883–1886 m. Žr. www.epaveldas.lt
3. *Viltis* 1908–1913 m. Žr. www.epaveldas.lt
4. *Tėvynės sargas* 1896–1900 m. Žr. www.epaveldas.lt
5. *Dziennik Wileński* 1906–1908 m. Žr. <http://elibrary.mab.lt>
6. *Goniec Wileński* 1908–1910 m. Žr. www.epaveldas.lt
7. *Kuryer Litewski*. 1905 m. Žr. <http://elibrary.mab.lt>

Literatūra

1. Alekna, Viktoras. *Nepriklausomybės akto signataras kun. Alfonsas Petrušis*. Vilnius: Voruta, 1996.
2. Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

3. Anonim. Obszar języka litewskiego w guberni Wileńskiej, *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne* P. 12–13, 18, 22. Prieiga internete: <<https://books.google.lt/books?id=J08-AAAAYAAJ&pg=RA5-PA3&lpg=RA5-PA3&dq=anonim,+obszar+jezyka+litewskiego+w+gubernii+Wile%20%84skiej&source=bl&ots=rWpglr1p5w&sig=ACfU3U1v4zJdRzXSatBS1pwbbk4f5i5bAA&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwi5k67CxOvjAhVcw8QBHZH3DvMQ6AEwBHoECAgQAQ#v=onepage&q=Janiszki&f=false>>.
4. Bairašauskaitė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
5. Burke, Peter J. and Stets, Jan E. *Identity theory*. Oxford, 2009.
6. Ernest, Gellner. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
7. Giddens, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 2000.
8. Hroch, Miroslav. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012.
9. Ilgievič, Henryka. *Vilniaus draugijų steigimo ir veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje istorinės sąlygos*. Prieiga internete: <http://www.sovijus.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/Ilgievic-knyga-1-344_12-16.pdf>.
10. Kaluškevičius, Benjaminas ir Misius, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864 – 1904*. Vilnius, 2004.
11. Kiškis, Stanislovas. *Kristaus pašauktieji*. Kaišiadorys, 1996.
12. Kuzmickas, Vytautas. *Garbingų Jiežno parapijos gyventojų jubiliejai*. Prieiga internete: <<http://jieznoaparapija.lt/2016/11/27/garbingu-jiezno-parapijos-ganytoju-jubiliejai/>>.
13. Kviklys, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*. T. 1–5. Chicago, Illinois, 1980.
14. Laužikas, Rimvydas. *Joniškio parapijos istorija*. Mašinraštis. Joniškis, 1995.
15. Llobera, Josep, R. *Recent theories of nationalism*. Barcelona, 1999. Prieiga internete: <https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1999/hdl_2072_1300/ICPS164.pdf>
16. Merkys, Vytautas. Lietuvių katalikų mokslo akademija Vilniaus vyskupijos valdytojai – Rusijos politikos įkaitai (1798 – 1918 m.). *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 27. Vilnius, 2005. P. 89–139.
17. Merkys, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798 – 1918 m.* Vilnius, 2006.
18. Misius, Kazys ir Šinkūnas, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios žinynas*. Vilnius, 1993.
19. Raškauskas Kęstutis. Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.), *Lietuvos istorijos metraštis, 2008*. Vilnius 2009. T. 1. P. 73–98.
20. Smith, Anthony. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999.
21. Smith, Anthony. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994.

22. Smith, Anthony. *Nationalism – Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2010.
23. Stakauskas, Juozapas. Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis*. 1992. Nr. 2. P. 102–127.
24. Stakauskas, Juozapas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003.
25. Statkus, Nortautas. *Tapatybės politika etniniams konfliktams reguliuoti*. Vilnius, 2018.
26. Vidmantas, Edvardas. *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 1995.
27. Wasilewski, Leon. *Pismo polityczno-literackie o charakterze klerykalnym i skrajnie szowinistycznym. Litwa i Białorus. Kraków, 1912. S. 197. Prieiga internete: <<http://pbc.biaman.pl/Content/14110/ks3622.pdf>>*
28. Андерсон Б., Бауэр О., Хрох М. и др. *Нации и национализм*. Москва: Праксис, 2002.
29. Смит, Энтони. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма*. Москва: Праксис, 2004.
30. Хобсбаум, Эрик. Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность. Prieiga internete: <<https://www.ruthenia.ru/logos/number/49/02.pdf>>
31. Хобсбаум, Эрик. *Нация и национализм после 1780 года*. Санкт-Петербург, 1998.

Laura Lukoševičiūtė

Tautiniai santykiai Giedraičių dekanate XIX a.–II p. 1914 m.: Jonišchio ir Inturkės parapijų atvejis

SANTRAUKA

XIX a. II p. vyko modernios lietuvių tautos formavimasis. Šis procesas vyko kartu su modernių lenkų ir kitų etninių grupių, gyvenusių buvusioje LDK teritorijoje, formavimusi. Lietuvoje svarbų vaidmenį tautiniame judėjime atliko dvarininkai ir dvasininkai, kurie darė nemažą įtaką nekilmingųjų religinei-tautinei savimonei. Lietuvių ir lenkų įtampos ir nesutarimų priežastis dažnai buvo gimtosios kalbos vartojimo klausimas bažnyčiose. Darbe apžvelgiama, kiek plačiai atsispindėjo bendri įvykiai Inturkės ir Jonišchio parapijose, koku būdu lenkų ir lietuvių tautinės nuostatos plito visuomenėje ir kaip vykę procesai atsispindėjo abiejų tautų žiniasklaidoje. Magistro darbo tyrimo objektu pasirinkti tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijos Giedraičių dekanato Jonišchio ir Inturkės parapijose. Šiuo tyrimu, analizuojant abiejuose parapijose vykusius tautinio identiteto formavimosi procesus, atkreiptas dėmesys į lietuvių ir lenkų religines-tautines aspiracijas, jų tautinio tapatumo kitimo problemas, susistemunami esami duomenys, papildant naujais, nepublikuotais šaltiniais.

Darbo tikslas – išnagrinėti tautinių santykių ir etnolingvistinės tapatybės kaitą Vilniaus vyskupijos Giedraičių dekanato Jonišchio ir Inturkės parapijose. Tikslui pasiekti iškelti šie uždaviniai: apžvelgti nacionalizmo ir nacionalinių sąjūdžių pagrindines teorijas; nustatyti tautinės katalikų sudėties kaitą Jonišchio ir Inturkės parapijose 1864–1914 m.; ištirti Jonišchio ir Inturkės parapijų dvasininkijos etninę priklausomybę ir jos vaidmenį nacionaliniame ir katalikiškajame sąjūdyje; išsiaiškinti lietuvių, lenkų religines-tautines aspiracijas spaudos draudimo metais ir jų įtaką tarpusavio santykiams; aptarti etnolingvistinės tapatybės apraiškas ir kaitą Jonišchio ir Inturkės parapijose 1864 – 1914 m.

Siekiant įgyvendinti darbo tikslą naudojamas aprašomasis metodas, kuris pateikia išsamų tiriamųjų objektų vaizdą apie tautinių konfliktų pobūdį ir mastą konkrečioje parapijose. Lyginamasis analoginis metodas naudojamas lyginant šaltinių informaciją, atskleidžiant lenkų ir lietuvių požiūrius į tautinius santykius. Statistinis metodas panaudotas renkant ir apibendrinant duomenis apie parapijų gyventojų skaičių ir jų tautinę sudėtį. Literatūros ir šaltinių analizės metodas padėjo analizuoti ir susisteminti mokslinę ir kraštotyrinę literatūrą bei naratyvinio pobūdžio šaltinius.

Lietuvos valstybiniame istorijos archyve ir Lietuvos Mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomos kunigų tarnybinės anketos, gyventojų skundai ir prašymai Vilniaus vyskupijos administracijai. Kai kurios kunigų ataskaitos ir pasiaiškinimai bei dekanų raštai leido rinkti ir papildyti duomenis apie dvasininkus ir jų veiklą, patikslinti ir palyginti turimus faktus apie

tiriamosiose parapijose vykusių tautinių nesutarimų procesus. Analizuota spauda leido apžvelgti, kaip atsispindėjo etnolingvistinės tapatybės apraiškos.

Šiam tyrimui pasirinkta viena labiausiai paplitusių modernistinė nacionalizmo teorija. Jos tyrėjai akcentuoja, kad modernios visuomenės formavimuisi svarbus yra išsilavinimas ir aukštos kultūros prieinamumas. Tai yra aktualu nagrinėjant XIX a. Lietuvos dvasininkijos ir dvarininkijos vaidmenį moderniam tautiniame sąjūdyje. Tuo laiku daugumą populiacijos sudarė mažai išsilavinę valstiečiai, kuriems didžiausią įtaką darė tikėjimas ir Bažnyčia. Visiems tautiniams judėjimams svarbią ideologinę ir politinę reikšmę turėjo nacionalinė spaudos kalba, kuri vaidino reikšmingą vaidmenį tautiniam savęs identifikavimui.

Apibendrinant tyrimą galima teigti, kad Vilniaus apskrityje XIX a. vid. lietuviai sudarė apie 65 % visų gyventojų, tačiau kalbiniu atžvilgiu aiškios persvaros neturėjo nė viena kalba. Apie Joniškio bei Inturkės parapijų gyventojų sudėtį tikslių duomenų nėra. Surinkti duomenys nėra patikimi, nes dalis jų buvo sudaryta parapijų kunigų, kurie, remiantis savo tautinius įsitikinimais, galėjo juos koreguoti. Giedraičių dekanato parapijose XIX a. pab. lietuviai sudarė daugumą gyventojų, o bažnyčiose pamaldos vyko lietuvių kalba. XX a. pradžioje lietuvių kalba buvo vartota tik keliose bažnyčiose, tame tarpe ir Inturkės bei Joniškio bažnyčiose. Lyginant XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios duomenis Vilniaus apskrityje galima pastebėti lenkų skaičiaus didėjimą. XX a. pradžioje parapijiečių surašymo metu kalbos pasirinkimo kriterijumi buvo laikyta įsigalėjusi maldų kalba. Parapijiečių surašymas kartais sukeldavo rimtų visuomeninių nesutarimų.

Parapijų dvasininkai iki XIX a. II pusės pabaigos bažnyčioje vartojo tik lenkų kalbą. Vėliau dauguma Joniškio ir Inturkės parapijos dvasininkų puoselėjo lietuvių kalbą, palaikė tautiškumą, organizavo ir platino draudžiamą spaudą, kėlė tautinio atgimimo dvasią, aktyviai dalyvavo lietuvių tautiniame sąjūdyje, kovojo už gimtosios kalbos teises bažnyčiose ir šiais klausimais pasisakė tuometinėje spaudoje.

XIX a. pabaigoje mišrioje Inturkės ir Joniškio parapijose dėl šv. Mišių kalbos bažnyčiose dažnai kildavo konfliktai. Tiek lenkai, tiek lietuviai rašydavo skundus ir prašymus Vilniaus vyskupijos valdytojams. Abi tautos siekė įteisinti savo gimtąją kalbą bažnyčioje. Ypač intensyviai reikalavo palikti lenkų kalbą bažnyčioje vietos dvarininkai. Tiek lenkų, tiek lietuvių skundai ir konfliktai tęsėsi per visus XX a. pirmus dešimtmečius.

Etnolingvistinės tapatybės apraiškas ir kaitą Joniškio ir Inturkės parapijose 1864–1914 m. atspindi tuometinė spauda, kuri tapo moderniosios demokratinės tautos tapatumo sąlyga ir tautinio sąjūdžio komunikacine priemone. Tuometiniai laikraščiai nemažai dėmesio skyrė tautinių santykių aptarinėjimui, pranešdavo apie įvykius parapijose, skelbdavo parapijiečių skundus ir pasisakymus, iš kurių matyti tautiniai nusistatymai.

Laura Lukoševičiūtė

**National relations at the deanery of Giedraičiai from the second half of the 19 century till
1914: the case of Joniškis and Inturkė parishes**

SUMMARY

At the second half of 19th century the formation of the modern Lithuanian nation took place. This process took place together with the formation of modern Poles and other ethnic groups living in the territory of the former Grand Duchy of Lithuania (GDL). In Lithuania, landlords and clergy played an important role in the national movement, influencing the religious-national consciousness of the commons. The cause of tension and disagreement between Lithuanians and Poles was often the issue of the use of the mother tongue in churches. The paper reviews the extent to which the common events in Inturkė and Joniškis parishes were reflected, how the Polish and Lithuanian national attitudes spread in the society and how the processes were reflected in the media of both nations. Ethnic relations in Joniškis and Inturkė parishes of Giedraičiai dean's office of Vilnius diocese were chosen as the object of research of master's thesis. This study, analyzing the processes of formation of national identity in both parishes, pays attention to Lithuanian-Polish religious-national aspirations, problems of change of their national identity, systematizes existing data, adding new, unpublished sources.

The aim of the work is to examine the change of national relations and ethnolinguistic identity in Joniškis and Inturkė parishes of Giedraičiai deanery of Vilnius diocese. To achieve the goal, the following tasks were set: to review the main theories of nationalism and national movements; to determine the change of the national Catholic composition in Joniškis and Inturkė parishes in 1864–1914; to study the ethnic affiliation of Joniškis and Inturkė parish clergy and its role in the national and Catholic movement; to find out Lithuanian and Polish religious-national aspirations during the press ban and their influence on mutual relations; to discuss the manifestations and change of ethnolinguistic identity in Joniškis and Inturkė parishes in 1864 - 1914.

In order to achieve the aim of the work, a descriptive method is used, which provides a detailed picture of the research objects on the nature and extent of ethnic conflicts in a particular parish. The comparative analog method is used to compare information from sources, revealing Polish and Lithuanian attitudes towards national relations. The statistical method was used to collect and summarize data on the population of parishes and their ethnic composition. The method of literature

and source analysis helped to analyze and systematize scientific and ethnographic literature and narrative sources.

The Lithuanian State Historical Archive and the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences store official questionnaires of priests, complaints of the residents and requests to the Vilnius Diocese administration. Some priests' reports and explanations, as well as deans' letters, made it possible to collect and supplement data on clergy and their activities, and to clarify and compare the facts available on the processes of ethnic disagreement in the parishes under study. The analyzed press provided an overview of how the manifestations of ethnolinguistic identity were reflected.

One of the most common modernist theories of nationalism was chosen for this study. Its researchers emphasize that education and access to high culture are important for the formation of modern society. This is relevant in the analysis of the role of the Lithuanian clergy and landlord in the modern national movement in 19th century. At that time, the majority of the population was low-educated peasants, who were most influenced by the faith and the Church. The national press language, which played a significant role in national self-identification, had important ideological and political significance for all national movements.

Summarizing the research, it can be stated that in Vilnius county in the 19th century Lithuanians accounted for about 65% of the total population, but no language had a clear linguistic predominance. There are no precise data on the composition of the population of Joniškis and Inturkė parishes. The collected data are not reliable, as some of them were made up of parish priests, who could correct them according to their national beliefs. In the parishes of Giedraičiai deanery in the end of 19th century Lithuanians made up the majority of the population, and church services were held in Lithuanian. At the beginning of the 20th century, the Lithuanian language was used in only a few churches, including Inturkė and Joniškis churches. Comparing the data of the end of 19th century with the beginning of the 20th century, at the beginning of the 20th century, an increase in the number of Poles can be observed in Vilnius County. At the beginning of the 20th century, the language of prayer was considered to be the criterion for choosing a language during the parish census. The parish census sometimes caused serious public disagreement.

Until the second half of the 19th century only Polish language was used in the church by Parish clergy. Later, most clergy of Joniškis and Inturkė parishes fostered the Lithuanian language, supported nationality, organized and distributed a forbidden press, raised the spirit of national revival, actively participated in the Lithuanian national movement, fought for the rights of the mother tongue in churches and spoke in the press.

At the end of the 19th century in the mixed parishes of Inturkė and Joniškis conflicts often arose in Churches because of Mass language. Both, Poles and Lithuanians, wrote complaints and

requests to the governors of the Vilnius diocese. Both nations sought to legitimize their native language in the church. Local landowners demanded to leave the Polish language in the church especially intensively. Complaints and conflicts of both, Poles and Lithuanians continued throughout the first decades of the 20th century.

Manifestations and change of ethnolinguistic identity in Joniškis and Inturkė parishes in 1864–1914 are reflected by the press of that time, which became a condition of the identity of the modern democratic nation and a means of communication for the national movement. The newspapers of that time paid a lot of attention to the discussion of ethnic relations, reported on the events in the parishes, and published the complaints and speeches of the parishioners, which showed the national attitudes.